



„Bizony, ha a mai ünneplőket látom, sokszor elszorul a szívem, és kételkedve  
kérdem: azt ünneplik-e ezek Petőfiben, aki ő volt?, s nem csak magukat  
ünneplik-e? Mily egészséges haraggal fordulna ma némely ünneplője ellen ő,  
aki oly rettenetes versben átkozta meg a terméketlen fügefát:  
Avagy virág vagy te, hazám ifjúsága? Mondom, elszorul a szív,  
kétkedik az agy, és keserű vers kívánkozik az ajkakra [...]”

„Előre lantok...! vagy, mi a guta:  
Lant nem igen van... tollsíp és duda,  
Előre tökszár, csimpolya, doromb,  
Madárkelepce és repedt kolomp!  
Fel hagymabördő, fűzfasíp, bürök,  
Lyukas kulcs, mely süvít, kanásztülök,  
Cirok-hegedű és hasadt fazék; [...]”

„Nagyságos úr! meglehet, hogy  
Önnek számtalan bűne van;  
Mind leimádkozhatja ... de  
Van egy megbocsáthatatlan.

Nagyságos úr! tudja mi ez?  
Nem, hogy engemet kritizál,  
A viláért sem az! ... hanem  
Az, hogy ön verseket csinál.”

„feledés sötét zsákja”

„Ezt üzenem: elég a frázisból! Ne csináljatok Petőfiből is frázist!  
Ha nem ismeritek, vagy nem akarjátok ismerni az igazi arcát:  
inkább ne is beszéljete róla! És főleg: ne gondoljátok, hogy Petőfi úgy  
gondolkozott, mint ti! Vagy ha azt hiszitek, hogy az ő világnézete ma már nem  
igaz vagy nem aktuális: ne ünnepeljétek!”



# Irodalomtörténeti Közlemények

A Bölcsészettudományi Kutatóközpont  
Irodalomtudományi Intézetének folyóirata

2023/5

5

2023

ItK

**Kétszáz éve született  
Petőfi Sándor  
Mondahagyomány  
Antik elemek Petőfinél  
Recepció**



## Publications on the History of Literature

Volume 127. Nr. 5. 2023

### EDITORIAL BOARD

**Gábor Kecskeméti**  
editor-in-chief

**Eszter Draskóczy**  
senior editor

**Mihály Balázs**  
**Sándor Bene**

**Ferenc Bíró**

**István Bitskey**

**Tünde Császtvay**

**Rumen István Csörsz**

**Péter Dávidházi**

**Péter Kőszeghy**

**László Szörényi**

**György Tverdota**

**András Vizkelety**

\*

**Zoltán Szénási**  
editor of the Book Review column

\*

**Gábor Mészáros**  
**Áron Szatmári**  
technical editor

### ADDRESS

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

<http://itk.iti.mta.hu>

[itk@abtk.hu](mailto:itk@abtk.hu)

## Contents

### The bicentennial of Petőfi Sándor's birth

<i>Polgár, Anikó</i> : Ancient motives and quantitative verse games in the poetry of Petőfi Sándor .....	541
<i>Magyar, Zoltán</i> : Folktale and legend tradition. Possible legend sources of <i>John the Valiant</i> .....	559
<i>Szilágyi, Márton</i> : Petőfi in Kecskemét. Lessons in the history of theater from a moment in his biography .....	580
<i>Tari, Lujza</i> : Instruments, song, music, dance in the poems of Petőfi Sándor .....	590
<i>Visy, Beatrix</i> : "Hyena work" – Petőfi centenary in the light of Babits Mihály's Petőfi poem .....	612

### Minor publications

<i>Szilágyi, Márton</i> : A resurfaced Petőfi autograph, in Mrs. Kovács János' memorial book and an unpublished annotation by Kerényi Ferenc .....	628
<i>Őri, Tamás</i> : An unknown small monograph on Petőfi Sándor and the memoirs of Vahot Imre .....	636

### Book reviews

Fajt, Anita: <i>Nyelv szavak nélkül. A protestáns misztika magyar megszólalásai a 17. század végén (Language without words. Hungarian articulations of Protestant mysticism at the end of the 17th century)</i> ( <i>Németh, S. Katalin</i> ) ...	643
Csőrsz, Rumen István (ed.): <i>Enyészetnek örvényéből ki ragadtam. Jankovich Miklós és kora (I snatched it out from the vortex of decay. Jankovich Miklós and his era)</i> ( <i>Földesi, Ferenc</i> ) .....	649
Kappanyos, András and Ágnes Major (eds.): <i>„Lennék valakié”. Az Ady-kultusz és kisajátítási kísérletei 1906–2018 (“I would belong to somebody.” The cult of Ady and its experiments in appropriation)</i> ( <i>Buda, Attila</i> ) .....	655
N. Horváth, Béla: <i>Nép és nemzet. Illyés Gyula I. 1902–1944 (People and nation. Illyés Gyula: his life and work. A monograph, vol. I.: 1902–1944)</i> ( <i>Veres, András</i> ) ...	661



## **Irodalomtörténeti Közlemények**

2023. CXXVII. évfolyam 5. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

**Kecskeméti Gábor**

főszerkesztő

**Draskóczy Eszter**

felelős szerkesztő

**Balázs Mihály**

**Bene Sándor**

**Bíró Ferenc**

**Bitskey István**

**Császtvay Tünde**

**Csörsz Rumen István**

**Dávidházi Péter**

**Kőszeghy Péter**

**Szörényi László**

**Tverdota György**

**Vizkelety András**

\*

**Szénási Zoltán**

a Szemle rovat szerkesztője

\*

**Mészáros Gábor**

**Szatmári Áron**

technikai szerkesztők

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Internet címünk: <http://itk.iti.mta.hu>

Elektronikus levélcímünk: [itk@abtk.hu](mailto:itk@abtk.hu)

# Tartalom

## **Kétszáz éve született Petőfi Sándor**

<i>Polgár Anikó</i> : Antik elemek és időmértékes verstani játékok Petőfi Sándor költészetében .....	541
<i>Magyar Zoltán</i> : „Népmese” és mondahagyomány. A <i>János vitéz</i> lehetséges mondai forrásai .....	559
<i>Szilágyi Márton</i> : Petőfi Kecskeméten. Az életrajz egy pillanatának színháztörténeti tanulságai .....	580
<i>Tari Lujza</i> : Hangszerek, ének, zene, tánc Petőfi Sándor verseiben .....	590
<i>Visy Beatrix</i> : Hiénamunka – a Petőfi-centenárium Babits Mihály <i>Petőfi koszorúi</i> című versének tükrében .....	612

## **Kisebb közlemények**

<i>Szilágyi Márton</i> : Egy újra felbukkant Petőfi-autográf, a [ <i>Kovács Jánosné</i> <i>emlékkönyvébe</i> ] és Kerényi Ferenc kiadatlan annotációja .....	628
<i>Őri Tamás</i> : Egy ismeretlen „kismonográfia” Petőfiről és Vahot Imre emlékiratai ...	636

## **Szemle**

Fajt Anita: Nyelv szavak nélkül. A protestáns misztika magyar megszólalásai a 17. század végén ( <i>Németh S. Katalin</i> ) .....	643
Csörsz Rumen István (szerk.): Enyészetnek örvényéből ki ragadtam. Jankovich Miklós és kora ( <i>Földesi Ferenc</i> ) .....	649
Kappanyos András és Major Ágnes (szerk.): „Lennék valakié”. Az Ady-kultusz és kisajátítási kísérletei 1906–2018 ( <i>Buda Attila</i> ) .....	655
N. Horváth Béla: Nép és nemzet. Illyés Gyula I. 1902–1944 ( <i>Veres András</i> ) .....	661



## Antik elemek és időmértékes verstani játékok Petőfi Sándor költészetében

---

POLGÁR Anikó

Selye János Egyetem, Komárom, irodalomtörténész, egyetemi docens  
ORCID: 0000-0002-0733-6397

---

### Ancient motives and quantitative verse games in the poetry of PETŐFI Sándor

**Abstract** | In the spirit of the Romantic stylistic ideal, PETŐFI Sándor tried to move away from the earlier paradigm of literary history, in which ancient motives and literary allusions to antiquity played a prominent role. He nevertheless retained traces of certain pre-Romantic poetic roles, but they were strongly overshadowed and relativised. The paper points to concrete cases of the repressed presence of the poetic role inherited from classicism in PETŐFI'S oeuvre: the influence of ancient authors (HORACE, OVID), similarities in motif (e.g. with certain elements of the *Metamorphoses*), temporal verse games (e.g. the rhyming, breaking into two lines and dividing into stanzas of regular dactylic hexameters). These ancient motives are sometimes hidden in the texts as an undercurrent or are manifested as an open polemic with an ancient idea (e.g. the confrontation with the Horatian philosophy of life). The influence of OVID can also be observed at the level of rhetorical structures and in the motifs of transformation. In the narrative poem *Szerelem átka* (*The Curse of Love*), a quadruple transformation takes place. The torment of the transformed characters is immortal, the transformation of the characters only deprives them of their previous form, but not of their previous feelings. This is also the case in ancient transfiguration myths; in Ovidian stories, most of the transfigured characters only fail to speak, they can still think and feel.

**Keywords** | PETŐFI Sándor, ancient motives, literary allusions, poetic role, quantitative verse games

A váteszelméletek és a zsenikultusz kritikája után nyilvánvalóvá vált, hogy a költészet művelése szerepjátszás is, önláttatási és énformalási technika. Petőfi költészetének komplexitását vizsgálva Margócsy István felhívja a figyelmet arra, hogy „a régi, klasszikus mondásnak, miszerint »a *stilus* – az ember«, alighanem a kifordításával lenne szerencsésebb költészet-leírási elemzéseink során élni, s előfeltevésként azt leszögezni: »a *stilus* – a szerep«<sup>1</sup>. Margócsy szerint Petőfi három szerepet fogadott el a romantika által kínált költőszerepek közül: „a szélsőségesen individualista vallomások költőjét”, „a természetbe és a közösségbe beolvadó” költő, valamint „a népet vezető és irányító profetikussá tétel, a mitológiai elemek feltűnő használata vagy az antik idómértékes verselés bravúros művelése, ennek ellenére ezek a jegyek is jelen vannak a rendkívül sokoldalú, számos világirodalmi (köztük nem egy antik) forrásból is táplálkozó, verstanilag is rendkívül csiszolt Petőfi-oeuvre-ben. Margócsy is utal rá, hogy Petőfinél megmaradtak bizonyos romantika előtti költőszerepek nyomai is, ám „erősen háttérbe szorulnak, fontosságuk relativizálódik”.<sup>3</sup> Írásom a klasszicizmusból örökölt költőszerep elfojtott jelenlétének konkrét eseteire (antik szerzők hatása, motivikus hasonlóságok, idómértékes verstanijátékok) mutat rá a Petőfi-életműben, melyek vagy rejtetten, alsóbb réteggként, vagy az antik eszménnyel való nyílt polemizálásként jelennek meg.

#### *A természet vadvirága és a folyton tanuló Petőfi*

A tanultságot, a poeta doctus létmódját Petőfi humoros-ironikus és lendületesen harány ars poetica-szerű versekben hárította el magától.

Diligenter frequentáltam  
Iskoláim egykoron,  
Secundába ponált még is  
Sok számár professorom.

A poesisból is ebbe  
Estem inter alia;  
Absurdum pedig, de nagy, hogy  
Ennek kelljen állnia

– írja *Deákpályám* című versében, feltehetőleg selmeci tanulmányaira visszaemlékezve.<sup>4</sup> A latin–magyar makaróni vers a latin nyelvű betételemekekkel egyszerre mutatja be

1 MARGÓCSY István, *Petőfi-kísérletek: Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről* (Pozsony: Kalligram, 2011), 93.

2 Uo., 105.

3 Uo., 106.

4 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1844. január–augusztus): Kritikai kiadás*, szerk. KISS József, RATZKY Rita és SZABÓ G. Zoltán, *Petőfi Sándor összes művei 2* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 37 (a továbbiakban: PSÖM 2). A vers értelmezéseit és életrajzi vonatkozásait a kiadás jegyzetei foglalják össze: uo., 293–298.

a deákos képzettséget, ugyanakkor tartalma (a bukott diák pózának felvállalása) alapján meg is tagadja azt, azt is állítva – a költészete révén sikereket elérő, korábban az iskolában viszont a poézisban sikertelen költő példájára hivatkozva<sup>5</sup> –, hogy az igazi költészethez egész másra van szükség, mint amit az iskola poetica osztálya tanít. Ugyanebben az évben (1844) írja *A természet vadvirága* című verset is, melyben a docu-  
tusságot, a klasszicista szabályokhoz igazodást még határozottabban elutasítja:

Nem verték belém tanítók  
Bottal a költészetet,  
Iskolai szabályoknak  
Lelkem soh'sem engedett.  
Támaszkodjék szabályokra,  
Ki szabadban félve mén.  
A korlátatlan természet  
Vadvirága vagyok én.<sup>6</sup>

Az ilyen, versekben kialakított szerepekhez járultak a Petőfi-életrajz tanulságai szerint azok a gesztusok, melyek az adott „költői-imágót, akit épp abban az időben írásaiban is kialakított”<sup>7</sup> voltak hivatottak propagálni. Már a kortársak is felfigyeltek a felvett szerepek és az életrajzi jegyek, illetve a jellem ellentmondásaira. Margócsy idézi Kemény Zsigmond naplóbejegyzését első személyes találkozásukról,<sup>8</sup> melyből kiütözköznak a híresztelések (melyek szerint Petőfi különc módon öltözködik, bort iszik, műveletlen) és a tapasztalat ellentmondásai (a költő ízlésesen öltözködik, vizet iszik, járatos az angol, francia, német irodalomban).

A költő rendkívüli műveltségét és képzettségét a későbbi Petőfi-szakirodalom is hangsúlyozza. Marót Károly szerint: „Éjjel és nappal *tanul* – Mindent, amiről csak sejteti, hogy ambícióit szolgálhatja, úgy hogy a rengeteg tanulás és olvasás nélkül nem volna tökéletes a róla rajzolt kép.”<sup>9</sup> Többben hangoztatják az idegen nyelvek ismeretét és a nyelvtanulásnak, a nyelvtudás fejlesztésének tudatos igényét is.<sup>10</sup>

5 Petőfi merít a vershez saját iskolai élményeiből, de az életrajzi tényeket eltorzítja. A rossz diák önarcképe legfeljebb a selmeci időszakára illik, itt is csak egy tantárgyból került secundába, vagyis bukott meg, mégpedig magyar történelemből, nem a poesisból (igaz, magyar költészetből, ahogy több más tárgyból is csak I rendű osztályzatot kapott, s ez a secunda előtti legrosszabb kategória volt). PSÖM 2, 296–297.

6 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1844. szeptember–1845. július): Kritikai kiadás*, szerk. Kiss József, KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita és SZABÓ G. Zoltán, Petőfi Sándor összes művei 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 105 (a továbbiakban: PSÖM 3).

7 MARGÓCSY, *Petőfi-kísérletek...*, 58.

8 Uo., 58–59.

9 MARÓT Károly, „Fejezetek a Petőfi-kérdéshez”, *Irodalomtörténet* 2 (1913): 70–92, 71.

10 „Mikor Aszódról ejött, latinul és németül »elég helyesen« beszélt, a német beszédben Neumannéknál is alkalma lévén a gyakorlatra”. FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, 3 köt. (Budapest: Franklin-Társulat, 1896), 1:95. „[...] már 1838-ban, mikor Aszódról eljött, latinul és németül »elég helyesen« beszélt és később (1840–2) főleg a németben tökéletesítette magát sok olvasással és fordítgatással is (1843-tól a Külföldi Regény tár számára), de a latin írókról se feledkezett meg. Ugyancsak pápai diáksága (1841–42) fordítja

Petőfi latintanulásának és az antik auctorokkal való ismerkedésének elemeit az életrajzi kutatások részletesen kimutatták. „Feltehető, hogy már 8–9 éves korában, Kecskeméten megismerkedett a latin nyelv alapelemeivel”,<sup>11</sup> s későbbi iskoláiban a latin volt a tanítási nyelv. Sárszentlőrincen és Aszódon „a tanulók egymás között csak latinul beszélhettek”.<sup>12</sup> A latin alapnyelvnek számított a pesti piaristáknál és Selmezbányán is. Különösen meghatározó volt ebből a szempontból az aszódi korszak, ahol Petőfi kitűnő tanulmányi eredményeket ért el. „A természetrajzot, történelmet és földrajzot (a donatisták a hittant is) magyarul tanulták; minden egyéb tárgy nyelve a latin volt” – írja a költő aszódi tanulóveiről (1835–1838) Ferenczi Zoltán.<sup>13</sup> Ismertek az iskolában használt tankönyvek, és a tanulmányok menete is követhető:

A grammatisták latin etymológiát és orthographiát tanultak Döring I. cursusa és Chirmani »Exercitia«-i alapján; a syntaxisták a körmondatokon, a latin verstanon folytatták Döring II. cursusa szerint s fordították Cornelius Nepost, Phaedrúst és Ovidiust.<sup>14</sup>

Pontos adatok vannak az aszódi könyvtárból kölcsönzött könyvekről is. A listán számos antik művet találunk: Velleius Paterculus latin történeti művét például 1835/36 telén az egész téli szüenidőben magánál tartotta az akkor tizenhárom éves növendék,<sup>15</sup> később kikölcsönözte Cicero latin szónoklatait és Horatius verseit is – ez utóbbit 1838. január 18-ától többször is újra kivette, s magánál tartotta a tanév végéig.<sup>16</sup> Fordításban is olvasott antik irodalmat, például Cicero leveleit, Platón *Phaidónját* és Theophrasztoz jellemrajzait németül,<sup>17</sup> illetve Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzait* magyarul Tanárki János fordításában (*Némely görög és római nagy emberek élete Plutarchusból*).<sup>18</sup> Természetesen nem lehet biztosra venni, hogy minden kikölcsönzött könyvet el is olvasott, de nyelvtudására és érdeklődésére nézve a listából valóban következtetéseket lehet levonni. Ferenczi a Horatius-rajongást hangsúlyozza, s ebből, illetve saját korának irodalmi preferenciáiból kiindulva arra jut, hogy Petőfit kifinomult ízlése vezette a Ferenczi ko-

---

figyelmét a francia nyelv tanulása felé, melyet debreceni tele alatt sajátít el az olvasás és fordítás fokáig és Pesten tökéletesít. Főként Shakespeare kedvéért, kit addig csak fordításban olvashatott, 1845–6-ban megtanul angolul – mindezt magánúton [...]” MARÓT, „Fejezetek...”, 71. Petőfi franciatudásáról a Bemhez írt francia nyelvű levelek kapcsán írja Havas Adolf: „Ámbár Petőfi ezen levelei a correct francia stilt meg sem közelítik, mindamellott könnyen folyók és teljesen megérthetők. Petőfi magánszorgalommal sajátította el a modern nyelveket, s valóban csodálatos, hogy a nyelvtanítás akkori gyarló segédeszközeivel, oly rövid idő alatt, a fogalmazásban is ennyire vitte.” PETŐFI SÁNDOR, *Vegyes művei III: Hírlapi cikkek, levelezés, vegyések*, szerk. HAVAS ADOLF (Budapest: Athenaeum R. Társulat, 1896), 476–477.

11 PSÖM 2, 293–294.

12 Uo., 294.

13 FERENCZI, *Petőfi életrajza*, 1:68.

14 Uo.

15 Uo., 1:82.

16 Uo., 1:85.

17 Uo., 1:83–84.

18 Uo., 1:83.

rában kevésbé jó költőnek, frivólnak tartott Ovidius helyett a 19. században erkölcsi tekintélynek is számító Horatiushoz.<sup>19</sup>

### *Horatius és más antik szerzők hatása*

A 19. század második felének és a századfordulónak klasszika-filológiai műveltségű irodalomtörténészei a latin költők közül többnyire Horatiust becsülik a legtöbbre, ezért előszeretettel hangsúlyozzák, hogy a par excellence legnagyobb magyar költőnek tartott Petőfi is Horatiuserért rajongott a leginkább a római irodalomból.

Horatiusnak különösen ódáit kedvelte, utóbb könyv nélkül tudta őket s egy kis alakú kiadását folyton mellénye zsebében hordta. Kedvelt ódája az „aequam memento” kezdetű volt, s valóban azt hihetni, hogy a Horatius férfiaságot és az élet csapásaival szemben nyugalmat tanító költeményei befolytak utóbbi nehéz küzdelmeiben lelkének megszilárdítására

– írja monográfiájában Ferenczi.<sup>20</sup> Petőfi és Horatius kapcsolatával Ferenczi korábban tanulmányaiban is részletesen foglalkozott.<sup>21</sup> Kortársak visszaemlékezéseire is hivatkozva domborította ki az életrajzi háttérrel, és Petőfi jó ízlését védelmezve hangoztatta, hogy a költő Ovidiust is olvasott ugyan, de Horatiust kedvelte jobban:

Orlay írja, hogy 1839 nyarán Ostfi-Asszonyfán a Salkovics Péter öreg írnokával, Lévaival gyakran vitatkozott Horatius elsőségéről Ovidius felett. Már ekkor volt birtokában ódáinak egy kis kiadása, melyet midőn szept. 5-én Sopronba mentek, Orlaynak ajándékozott.<sup>22</sup>

Az életrajzi bizonyítékok ellenére Ferenczinek be kell látnia, hogy Horatius hatásának csak csekély nyomait lehet megtalálni Petőfi költészetében, „mert azon ifjúkori költeményei, melyeken e tanulmány nyomait szemlélhetnők, mind elvesztek, kivéve egyet 1839. szept. 4-ről, melyet Sapphoi méretben Orlayhoz írt”.<sup>23</sup> Csak két Horatius-idézetet tud kimutatni Petőfinél, az egyiket a levelezésből, a másikat a *Felhők*-ciklusból. Ez utóbbi esetben az említett „aequam memento” kezdetű óda pár sorának egyszerűsítő fordításáról van szó, a lényeg azonban a horatiusi gondolatmenet tagadása. Ferenczi

19 „Olvasmányai mutatják továbbá, hogy jól tudott németül és latinul egyaránt s ez utóbbi nyelvben ízlése a legnagyobb latin költőhöz, Horatiushoz vezet; már most elébe teszi Ovidiusnak s utóbb is vitatja elsőségét.” Uo., 1:86. A visszaemlékezésekben, még ha nem is hangsúlyozottan, az Ovidius-rajongás is előjön; Ferenczi Petőfi egyik aszódi tanulótságára, Esztergályi Mihályra utalva írja: „Együtt elvonulva merültek el Ovidius *Amorum* librijébe s csak ritkán történt, hogy mások előtt is olvasott volna fel verseiből.” Uo., 1:91.

20 Uo., 1:86.

21 FERENCZI Zoltán, „Petőfi és Horatius”, *Petőfi Múzeum* 5 (1892): 8–10, 37–40, 53–62.

22 Uo., 9. Az említett zsebkiadás adatai: Quintus HORATIUS FLACCUS, *Opera omnia*, szerk. [Charles Auguste Désire] FILON (Paris: A. Mesnier, 1828).

23 FERENCZI, „Petőfi és Horatius”, 9.

megelégszik a párhuzam felmutatásával,<sup>24</sup> érdemes azonban a részleteket és a rövid Petőfi-vers bravúros kompozícióját is megfigyelnünk a horatiusi gondolatmenet tükrében. A *Felhők*-ciklus *Viseld egyformán...* kezdetű verse a Horatiustól származó gondolatot idézetként állítja elénk, az antik szerzőt azonban nem nevezi meg, csak utal rá, hogy általában bölcsességeként elfogadott és általánosan ismert gondolatról, életvezetési tanácsról van szó, melyet a vers beszélője fiatalos lendülettel hárit el magától:

„Viseld egyformán jó s bal sorsodat!”  
Igy szól, kit a bolond világ bölcsnek nevez.  
Az én jelszóm nem ez [...]”<sup>25</sup>

A latin szöveg a halandó Delliumot szólítja meg, s arra figyelmezteti, hogy lelki nyugalomát (*aequam mentem*, ’egyenlő/egyenletes lelkét’) őrizze meg rossz körülmények között is, s ugyanúgy a jó sorsban is óvja meg a túlzó örömtől:

*Aequam memento rebus in arduis*  
*Servare mentem, non secus in bonis*  
*Ab insolenti temperatam*  
*Laetitia, moriture Dellii*<sup>26</sup>

A verset kommentáló Borzsák István az *aequa mens* ideálját erőteljesen tagadó Petőfi művére is hivatkozik mint a Horatius-vers magyar utóéletének egy fontos állomására. Borzsák szerint az egyébként elvont *aequa mens* „itt szinte hely- (magasság-) megjelenésnek képzelhető: lelkiállapotunk legyen azonos szinten a nehézségekkel (*aequa rebus arduis*), hogy alul ne maradjunk; de ha szerencsénk ívelne túl magasra, tudjuk magunkat megtartóztatni”.<sup>27</sup> Az *aequam memento [...] servare mentem* egyszerűsítő megfelelője lehet Petőfinél a „viseld egyformán”, a *mens* megfelelőjének tartható azonban a 6. sorban szereplő „lelkem” szó is. Az egyenletes lélek lesz egykedvűvé a Petőfi-vers 7. sorában, s az elvont gondolat a folyó metaforájában konkretizálódik: „Lelkem nem a folyó leszen, / A melly egykedvüleg / Ragadja magával a rózsalevelet.”<sup>28</sup> A vers érdekessége, hogy a lélekhez köthető egykedvűséget a megszemélyesített folyó viselkedésébe látja bele, ugyanakkor Horatius felől olvasva a *sima*, háborgás nélküli folyó képébe a latin *aequus* jelző jelentését is beleérezzük (Pápai Páriz szótárában az *aequus* első jelentése:

24 „[...] a Felhők egyikében (Viseld egyformán...) a már ismertetett kedvelt ódájának első 2 sorát idézőjelben fordítja le s »a bölcs«-nek tulajdonítja, ellentétbe állítván saját természetével”. Uo., 53.

25 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1845. augusztus–1846): Kritikai kiadás*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes művei 4 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), 114 (a továbbiakban: PSÖM 4).

26 HORATIUS, *Opera omnia*, 34.

27 HORATIUS, *Ódák és epódoszok*, szerk. BORZSÁK István, *Auctores Latini 18* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002), 196.

28 PSÖM 4, 114.

sima).<sup>29</sup> A tavasz és az ősz, a rózsalevél és a száraz fű: a jó- és balsors, a korábban (a 4. sorban) elvontan is megnevezett örömök és fájdalom képi megfelelői. A sorrend Petőfinél érdekes módon megfordul, azt sugallva, hogy az örömről mindig fájdalom jön: már az első sorban is a horatiusi sorrenddel szemben a jósors kerül a balsors elé, s később is az örömet és a rózsalevelet követi a fájdalom és az ősz szele által sodort száraz fű képe. Rózsalevélből ráadásul csak egy van, míg a „száraz fűvek” többes számban szerepelnek: az öröm egyszeri (a szép lány egyetlen rózsalevelet vet a folyóba), a fájdalom sokszoros (az ősz szele számtalan száraz fűvet sodor a folyóba), a „kettősen érzem” kitétel viszont a kettő egyforma intenzitására vonatkozik.

Két lelki alkat szembeállításáról van itt szó, ezt a Horatiust és Petőfit összehasonlító szakirodalom a két költő alkati különbségeiként érzékeli. Ferenczi az alkati különbségek mellett (higgadság – szenvedélyesség)<sup>30</sup> talál néhány hasonlóságot is: „az az állandóság, szilárdság (constantia), mely Horatius ódáinak sokszor magasztalt tárgya: magasztalt eszménye Petőfinék is”.<sup>31</sup> Ferenczi közös jegyként emeli ki a költői eredetiség hangoztatását és a költészet iránti szenvedélyes ragaszkodás kifejezését is, elemzi továbbá a hasonló témájú bortalokat.

Petőfi és Horatius viszonyának megítélése nyilvánvalóan függ attól a Horatius-képtől is, amit rávetítünk:

Mit olvashatott ki például Petőfi a „mosolyos” római költőből? Nyilván nem kényelmes bölcsességeket, hanem lázadást a *vultus instantis tyranni* (C. III 3,3) ellen és lelkesedést Horatius soha meg nem tagadott fiatalkori eszményei iránt. Rokonszenvesnek találhatta benne függetlenséghez való ragaszkodását, elutasította viszont a Licinus-óda középszerű-filozófiáját.<sup>32</sup>

Újabbán Gábor Dávid foglalkozott Petőfi és Horatius viszonyával, Ferenczi megfigyeléseiből kiindulva a *Jövendölés* című versben és *A helység kalapácsa* záró soraiban mutatott ki Horatius-reminiscenciákat.<sup>33</sup> Ferenczi is utal arra, hogy a halhatatlanságot jósoló Horatius-ódák (Carm. II. 20, Carm. III. 30) hatása megfigyelhető Petőfinél; igaz, a megfelelés néha túl általános, más forrásokkal is számolhatunk, hiszen hasonló jósla-

29 „Aequus, a, um: *Sima, Hasonló, Egyenes, Igaz*. Aequum campi: *Mező síksága*. [...] Aequus animus: *Jó tsendes elme*.” FRANCISCUS PARIZ PÁPAI, *Dictionarium Latino-Hungaricum* [...] (Nagyszombat: Collegium Academicum Societatis Jesu, 1762), 29.

30 FERENCZI, „Petőfi és Horatius”, 55.

31 Uo., 54–55.

32 BORZSÁK István, „Horatius Magyarországon”, in BORZSÁK István, *Dragma III: Válogatott tanulmányok*, 128–141 (Budapest: Telosz Kiadó, 1997), 136.

33 GÁBOR Dávid, „»Szárnyim nővének s átrepültem / A levegőt, a végtelent.« Petőfi két versének horatiusi előzményei”, in *Syrinx: A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae X. országos konferenciáján elhangzott előadások*, szerk. HARCZ Klaudia, 59–74 (Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 2016); GÁBOR Dávid, „Horatiusi hatások Petőfi költészetében”, in *Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban: Vergilius, Horatius, Ovidius*, szerk. BALOGH Piroska és LENGYEL Réka, 316–323 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017).

tok máshol is olvashatók a magyar- és világirodalomban. A II. könyv 20. ódájában és a *Jövendölésben* is felbukkanó „szárnyra kelés gondolata” azonban egyértelműen rokon.<sup>34</sup>

A *helység kalapácsában* a III. könyvet záró, Melpomenéhez szóló 30. carmen motívumainak parodisztikus felhasználásáról van szó. Gábor Dávid szó szerinti egyezéseket és hasonló motívumokat is kimutat, ilyenek például a halhatatlanság (Horatius: „non omnis moriar” – Petőfi: „élni fogok”) és a pusztító erők (Horatiusnál: „imber edax” – elemészto zivatar, „Aquila impotens” – féktelen északkeleti szél, „fuga temporum” – az idők folyása, Petőfinél: az irigység és a „feledés sötét zsákja”) motívuma.<sup>35</sup>

Horatius mellett Catullus, Ovidius és Martialis<sup>36</sup> hatása merül fel a római költészetből, s ha bővítenénk a vizsgálódási keretet az antik irodalom további szerzői felé, még bőségesebb lenne a lista (például számolnunk kell Homérosz,<sup>37</sup> Platón, Seneca<sup>38</sup> és Tacitus<sup>39</sup> hatásával is). Catullusszal Petőfit elsősorban a római költőt a Petőfi-utánczók stílusában fordító Csengeri János rokonította.<sup>40</sup> Catullus csókversei kapcsán idézi a fordításokhoz írt jegyzetekben mint hasonlót Petőfi „újonnan felfedezett” versét, *Így ni, látod...* kezdetű népies zsánerképét<sup>41</sup> (a hagyatékból előkerült Petőfi-verset ugyanis éppen a Catullus-fordítás megjelenésének évében közölte Csáktornyai Lajos).<sup>42</sup> Catullus és Petőfi rokonítása a pozitivistá irodalomtörténet-írás szellemében nem annyira filológiai alapú, inkább a költők lelki alkatának összehasonlítására épül. Az alkati hasonlóságot hangsúlyozza Csengeri nemcsak fordítása előszavában,<sup>43</sup> hanem az *Egyetemes irodalomtörténet* rómaiakról szóló fejezetében is, mely szerint Catullus „épen úgy, mint Petőfi, egyszerű nyelven, őszintén, szépítés nélkül föltárja előttünk szívét és szíve redőit; szeretetét, gyűlöletét elementáris erővel kifejezi”.<sup>44</sup>

34 FERENCZI, „Petőfi és Horatius”, 54.

35 GÁBOR Dávid, „Petőfibe oltott Horatius: »Mostan akár ma megássa / Gödrömet a sírásó, / Bánom is én!«, in *Calamus: A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae IX. országos konferenciáján elhangzott előadások*, szerk. SZIKORA Patrícia, 9–18 (Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 2015), 13–14.

36 Lásd Petőfi korai Martialis-fordításait és a kritikai kiadás kommentárját: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1838–1843): Kritikai kiadás*, szerk. KISS József és MARTINKÓ András, Petőfi Sándor összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 29, 284–287 (a továbbiakban: PSÖM 1).

37 Lásd a *Homér és Oszian* című verset és a kritikai kiadás kommentárját: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1847): Kritikai kiadás*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes művei 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008), 131–132, 490–492.

38 Egy barátságról szóló Seneca-levél részletét Petőfi lefordította barátja, Orlai Petrich Soma részére. PETŐFI, *Vegyes művei...*, 253–254.

39 Petőfi Tacitusból fordított töredékei elvesztek, de műveiben több ponton is látszódik Tacitus hatása. Erről lásd: BORZSÁK István, „Petőfi és Tacitus”, *Antik Tanulmányok* 43 (1999): 275–276.

40 Csengeri Catullus-fordításáról: POLGÁR Anikó, *Catullus noster: Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben* (Pozsony: Kalligram, 2003), 48–84.

41 Caius Valerius CATULLUS, *Versei*, ford., tan. CSENGERI János (Budapest: Franklin-Társulat, 1880), 142–143.

42 PSÖM 2, 192.

43 „[...] mind a kettő hajthatatlan, büszke természet, erős a szeretetben, a gyűlöletben”. CSENGERI János, „Catullus: Irodalomtörténeti tanulmány”, in CATULLUS, *Versei*, 5–48, 36.

44 CSENGERI János, „Rómaiak”, in *Egyetemes irodalomtörténet: Második kötet; Rómaiak és románok*, szerk. HEINRICH Gusztáv, 1–104 (Budapest: Franklin-Társulat, 1905), 55.

Ovidius hatása (bár ezzel a szakirodalom kevesebbet foglalkozott, mint a Horatius-reminiszcenciákkal) a retorikai struktúrák szintjén és a Petőfinél hangsúlyozottan jelen lévő átváltozásmotívumokban is megfigyelhető. A metamorfózisversek (*Száz alakba...*, *Fa leszek, ha...*, *Lennék én folyóvíz...*) Ovidius *Átváltozásaihoz*, de Zrínyihez, Vörösmartyhoz, Goethehez és a népköltészethez is visszavezethetők.<sup>45</sup> Fried szerint „az átváltoztatás/átváltoztatottság kerettémája a Petőfi-költészet egy hányadának, kisebbik része kezelhető úgy is, mint kései-távoli leszármazottja a valamikor az antikvitásban kialakított történet szituáltsággá formált (a motívumtörténet messzi utat bejárt) változatának, jelentősebb hányada azonban a kortársi költészet kritériumainak megformálásában mutatkozik érdekeltnek”.<sup>46</sup> Nem tarthatunk tehát minden átváltozásmotívumot ovidiusi eredetűnek, bizonyos szöveghelyeken azonban szorosabb összefüggések is megfigyelhetők.

Havas Adolf kimutatta az *Egressy Etelke* című Petőfi-versnek ovidiusi szerkezetét a *Metamorphoses* IV. 320–326. sorával összevetve.<sup>47</sup> Ugyanő a *Szerelem átka* ovidiusi zárlatát már nem regisztrálja, sőt, az egész művet elhibázottnak tartja, szerinte „a *Szerelem átka* az elbeszélő nemből bizonyára leggyöngébb műve Petőfinek”, s indoklasképp azt hozza fel, hogy talán Petőfit „a tárgy nem érdekelte eléggé”, vagy „a mondai és népmesei elemet nem tudta bensőségesen összeolvasztani”.<sup>48</sup> Valójában a népmesei elemek és a mitikus átváltozások motívumának összeolvasztásáról van szó: Barangó népmesei feladatokat teljesít, hogy megnyerje Ildikó kezét, a zárlat, a megoldás viszont nem mesei, hanem az ovidiusi átváltozásokat idézi. A hálátlan Ildikó időközben férjhez ment Kevéhez, gyermekük is született. A féltékeny Barangó előbb karddal akar rájuk rontani, aztán meggondolja magát, és inkább az átokhoz folyamodik, azt kívánja, váljanak mindketten kővé.

Kivánom: váljatok kővé mind a ketten,  
Szivetek a kintől hogy meg ne repedjen.  
Te csábító férfi, a mint most kebled ég:  
Azt olyan mértékben örök lángok egyék.

S te szőszegő asszony, bűnbánó könnyeid  
Szünetlen folyjanak a világ végeig,  
És a patakba, melly szemeidből ered,  
Könnyed patakjába fuladjon gyermeked.<sup>49</sup>

45 RATZKY Rita, „A *Szerelem gyöngyei* Bertának”, *Új Írás* 30, 3. sz. (1990): 109–115, 112–114.

46 FRIED István, „Átváltozások – lírai versben: Petőfi-versek egy csoportjáról”, *Alföld* 74, 7. sz. (2023): 71–86, 82.

47 HAVAS Adolf, „Petőfi és Ovidius”, *Egyetemes Philologiai Közlöny* 23 (1899): 478–479.

48 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei I: Elbeszélő költemények*, szerk. HAVAS Adolf (Budapest: Athenaeum R. Társulat, 1892), 408.

49 PSÖM 4, 65.

Tulajdonképpen négyes átváltozás történik, a házaspárból két, továbbra is érző kőszikla lesz (a férfiből kínjában jajgató tűzokádó, a nőből keservében forrásokot síró hegy), gyermeküket isten a völgyben fává változtatja, az átkot kimondó Barangó pedig maga is átváltozik, sötét fergetegként borong a két szikla felett. A forrásokba belefutott gyermeket kivéve a többiek kínja halhatatlan, az átváltozás csak korábbi alakjuktól fosztja meg őket, korábbi érzéseiktől azonban nem. Így van ez az antik átváltozásmítoszokban is, „az ovidiusi történetekben az átváltozott szereplők többsége (mint Lotis, Dryope, Io vagy Callisto) csak beszélni nem tud: gondolkodni és érezni továbbra is képesek”.<sup>50</sup> Ovidiusnál is gyakori, hogy egy ember valamilyen természeti jelenséggé alakul át, s ebben az új alakban nemegyszer valamilyen érzés vagy pillanat kimerevítését látjuk. A Petőfi-történet kapcsán leginkább Niobe mítosza juthat eszünkbe, és Niobe kősziklává változása a *Metamorphoses* VI. könyvéből. Összehasonlításként a latin szöveg egy szakaszát és Kis János próza fordítását idézzük.

orba resedit  
 exanimes inter natos natasque uirumque  
 deriguitque malis; nullos mouet aura capillos,  
 in uultu color est sine sanguine, lumina maestis  
 stant inmota genis, nihil est in imagine uiuum.  
 ipsa quoque interius cum duro lingua palato  
 congelat, et uenae desistunt posse moueri;  
 nec flecti ceruix nec brachia reddere motus  
 nec pes ire potest; intra quoque uiscera saxum est.  
 flet tamen et ualidi circumdata turbine uenti  
 in patriam rapta est; ibi fixa cacumine montis  
 liquitur, et lacrimas etiamnum marmora manant.

(*Metamorphoses* VI. 301–312)<sup>51</sup>

Maga a' gyermektelen leül fijai', leányai's férje' holt testei között 's bujában meg merevedik. A' szellő egy szál haját sem mozdítja meg, ábrázatja' színében nem látszik vér; szemei mozdulatlanul állanak szomoru orczái felett; egész képe élet nélkül van. Még szájában is jéggé keményedik nyelve a szájpaddalással együtt, 's az erek megszűnnek verni. Sem a' nyak hajlani, sem a kar mozogni, sem a láb menni nem tud; még belső része is kő. Mindazáltal még is sir 's egy erős forgó széltől felkapatva hazájába vitetik hol egy hegy tetőhez ragadva, könnyekké olvad, 's ezek még most is folynak a' kősziklából.<sup>52</sup>

50 BÉNYEI Tamás, *Más alakban: A metamorfózis lehetséges poétikai és politikai* (Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2013), 18.

51 Publius OVIDIUS NASO, *Metamorphoses*, szerk. R. J. TARRANT (Oxford: Typographeus Clarendonianus, 2004), 163.

52 Kis János, *Soproni estvék: Literatúrai vegyes gyűjtemény, Harmadik füzet: Elváltozások; Ovid költeménye (Első szakasz, I–VII könyv)* (Sopron: Özvegy Kulcsárné' betűivel, 1841), 155.

Petőfi ugyan nem részletezi az átalakulás folyamatát, de Ildikó kővé változása és a könek érző volta, mely a könnyekben nyilvánul meg, Ovidiust idézi. Közös elem a folyamat megállíthatatlansága, végeláthatatlansága is. Ovidiusnál a könnyek folyása a mítosz megtörténtének ősi idejétől máig folyamatos: „et lacrimas etiamnum marmora manant”, „s ezek még most is folynak a' kősziklából.” Petőfinél ezt keresztényesített változatban találjuk, a bűnbánathoz és a világ végéhez kötve, a könnyezés viszont nála is folyamatos, kiapadhatatlan: „bűnbánó könnyeid / Szünetlen folyjanak a világ végeig”, „a hegyből / Kiapadhatatlan két forrás buzog föl”. Niobe fájdalmát gyermekei és családja elvesztése indokolja, Ildikónál ennek helyére lép a bűntudat, Barangó megbántása, ám gyermekét közben, éppen a könnyárnak köszönhetően, ő is elveszíti, így a folyamatos könnyekbe később ennek a bánata is beleérződhet.

Antik motívumokra és az ovidiusi *Metamorphoses* hatására bukkanhatunk a *Salgó* című elbeszélő költeményben is, bár a kritikai kiadás itt sem ad meg antik forrásokat.<sup>53</sup> A műbe egy Platónnak tulajdonított epigramma fordítása is be van illesztve.<sup>54</sup> Az ájult Perennát nézve Kompolti Dávid (az antik epigramma alapötletéből kiindulva) azt szeretné, hogy olyan nagygyá váljon a feje, mint az ég, hogy annyi szem legyen rajta, ahány csillag van ott, hogy minddel nézhessen, vagyis a nézés öröme megsokszorozódjék:

S megállt előtte s elmerülve nézte  
 És lelkesedve így szólt: „Oh miért  
 Fejem nem oly nagy, mint az ég, hogy annyi  
 Szem volna rajt, ahány csillag van ott,  
 Hadd bámulnálak valamennyivel!...”<sup>55</sup>

Ἀστέρας εισαθρεῖς ἀστὴρ ἑμός. εἶθε γενοίμην  
 Οὐρανός, ὡς πολλοῖς ὄμμασιν εἰς σὲ βλέπω.  
 (AP VII. 669)<sup>56</sup>

Kompolti Dávid lelkesült szavai a görög epigramma második mondatát visszhangozzák ironizált változatban: a görögben a nagy fej említése nincs benne, az alapötlet azonban ugyanaz („εἶθε γενοίμην / Οὐρανός, ὡς πολλοῖς ὄμμασιν εἰς σὲ βλέπω”, ’bárcsak ég lennék, hogy sok szememmel téged néznék’). Petőfi Pápán tanult egy kis ideig görögöt is, bár a bizonyítványa alapján nem túl jó eredménnyel,<sup>57</sup> a görög szöveg elolvasásához nyilván segítségre volt szüksége, vagy nem az eredetiből, hanem fordításból inspiráló-

53 A világirodalmi párhuzamok között Shakespeare, Byron, Shelley, Heine és id. Alexandre Dumas művei szerepelnek. PSÖM 4, 529–532.

54 A párhuzamra egy név nélkül, Sz. szignóval megjelent, rövid közlemény hívta fel a figyelmet: „Petőfi – Rajnis – Plató”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 2 (1913): 8–9.

55 PSÖM 4, 166.

56 W. R. PATON, szerk., *The Greek Anthology, Books 7–8*, Loeb Classical Library (Cambridge–London: Harvard University Press, 1993), 356.

57 A pápai bizonyítványt közli: FERENCZI, *Petőfi életrajza*, 1:226.

dott. A szakirodalomban felmerült, hogy Rájnisnak *A magyar Helikonra vezénylő kalauzban* közölt fordítását használhatta,<sup>58</sup> de német források is szóba jöhetnek.<sup>59</sup>

Ugyanebben a jelenetben egy ovidiusi allúziót is találunk. Az alvó nő olyan, mint egy szobor, a nőt néző férfi pedig, akár Pygmalion, „a teremtő műhelyében” érzi magát (vö. *Metamorphoses* X. 243–297).

De én beszélek hozzád, és te nem  
Hallod beszédem; mozdulatlanul  
Fekszel, miként az elesett szobor.  
Élsz, vagy meghaltál? oh csak meg ne halj,  
Inkább hervadjon el minden virág  
A föld színén, s ne légyen több tavasz!...  
Hah, végre, végre nyílnak szemeid;  
Milyen szemek, milly égetőn-vakítók...  
Hová jutottam? hol vagyok? talán a  
Teremtő műhelyében, a hol a  
Napok készülnek?<sup>60</sup>

Kompolti Dávid nyilván csak egy silány mása a művész, szobrász Pygmalionnak, a szituációt azonban ez az antik allúzió teszi még bizarrabbá. Az antik mítoszban az élettelen szobor megelevenedése isteni beavatkozásra történik meg, itt, a mítosz ironikus változatában a mitikus történet csak hasonlatként van jelen (az élettelennek tűnő, félhalott nő olyan, mint egy elesett szobor), az ájult Perenna magához térését viszont Kompolti Dávid úgy éli meg, mintha egy mitikus teremtés lenne, mintha egy új lény születne a szoborból, akár Pygmalion alkotásából.

A Pygmalion-történet hatása érezhető a *Változás* című Petőfi-versben is:

Agyag voltam, hig, engedékeny,  
Egy ujjal is átszúrható;  
Márvány vagyok...<sup>61</sup>

A mitológiai történetben ennek fordítottja valósul meg: az elefántcsont szobor meglágyul, benyomódik Pygmalion ujjá alatt (vö. *Metamorphoses* X. 283–286).<sup>62</sup>

58 „Petőfi – Rájnis – Plató”, 8.

59 A verset Diogenész Laertiosz közli filozófus-életrajzaiban, a műnek németül Petőfi korában több kiadása is elérhető volt. Az epigramma August Borheck fordításában például így hangzik: „Du betrachtetest die Sterne, mein Stern, o wär ich der Himmel, / Wieviel Augen von mir sähen dann auf dich her-ab!” DIOGENES Laertius, *Von den Leben und Meinungen berühmter Philosophen I*, ford. August BORHECK (Wien–Praha: Franz Haas, 1807), 201.

60 PSÖM 4, 167.

61 PSÖM 4, 69.

62 A folytatáshoz, a visszapattanó golyó motívumához egy magyar forrást ad meg a kritikai kiadás, Erdélyi János *Kinizsi szobra* című versét. Uo., 365.

A közvetlen antik hatás nem mindig egyértelműsíthető, hiszen sokszor a világirodalomban több helyütt előforduló motívumokról van szó. A *Metamorphoses* egyik kulcsfontosságú része, a Pythagoras-beszéd (vö. *Metamorphoses* XV. 158–161), amint arra a kritikai kiadás is utal, hatott Petőfi *Halhatlan a lélek...* című versére, de elképzelhető közvetett hatás is (hasonló az alap gondolata például Kazinczy *Báró Wesselényi Miklós* című epigrammájának is).<sup>63</sup> Az átváltozásmotívumok mellett ovidiusi eredetű a katonai és szerelmi metaforika egymásba játszása is, mely szintén jelen van Petőfinél (például a *Szerelemnek lobogója, Félre mostan...* című versekben),<sup>64</sup> itt is vándortoposzról van azonban szó, mely az antik elégiusoktól kezdve Csokonain keresztül számos költőnél megtalálható.

### *Játék az időmértékkel*

Petőfi, ahogy Devecseri Gábor lényegre tapintóan megállapítja, „könnyeden fölényes és tartalmas könnyedséggel alkalmazza, sőt rejtve is könnyeden alkalmazza az antik mértékeket”<sup>65</sup> Verselését a szakirodalom részletesen és sok irányból, többféle elméleti alapból (funkcionális metrika, metrumstatistika, dallamhangsúly-elmélet) kiindulva tárgyalja.<sup>66</sup> Ezúttal csak néhány jellegzetes példát emelünk ki, hogy jelezzük, a klasszicista költőszerep elfojtása a merev szabályokhoz kötött, a doctusságot jelző antik időmértékes formák játékos, rejtett alkalmazásában is megnyilvánul.

Petőfinél az időmértéknek nagyon fontos szerepe van; lírájában – amint azt a szakirodalom is kiemeli – „a kizárólag ütemező versek és verssorok aránya elenyésző az időmértékes-verslábazó versek és verssorok arányához mérten”.<sup>67</sup> Az időmértékes versformákhoz való kötődést is tanulóéveire vezethetjük vissza. Mint syntaxista – írja a költő aszódi tanárának és tanulóársainak nyilatkozataira hivatkozva Ferenczi – Petőfi „egész kedvvel gyakorolta be a classica i versnemeket s legelső ránk maradt verse distichonokban van írva”.<sup>68</sup> A distichon nyilván elírás, hiszen később Ferenczi is hexametrekről beszél:

---

63 Vö. uo., 648.

64 RATZKY, „A Szerelem gyöngyei...”, 114.

65 DEVECSERI Gábor, „Antik versforma – magyar szöveg”, in DEVECSERI Gábor, *Műhely és varázs: Görög-római tanulmányok*, 310–335 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973), 331.

66 GÁLDI László, „Jegyzetek Petőfi jambikus versformáiról”, in *Tanulmányok Petőfiről*, szerk. PÁNDI Pál és TÓTH Dezső, Irodalomtörténeti könyvtár 9, 467–494 (Budapest: Akadémiai Kiadó–Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, 1962); VAJDA András, „Petőfi verselésének néhány funkcionális vonása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 77 (1973): 50–71; JÉKEL Pál és SZUROMI Lajos, *Petőfi metrumai I.* (Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1980); DEÁK-SÁROSI László, „Anapesztus vagy daktilus? Petőfi Sándor Szeptember végén és Áprily Lajos Március című versének ritmusáról”, *Magyar Nyelvőr* 147 (2023): 63–77, doi: [10.38143/Nyr.2023.1.63](https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.1.63), <https://nyelvor.mnyknt.hu/wp-content/uploads/147107.pdf>.

67 SZUROMI Lajos, *A szimultán verselés* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 7.

68 FERENCZI, *Petőfi életrajza*, 1:70.

A magyar irányban pedig annyira kitüntette magát, hogy az akkoriban szokásos búcsúzó (valedictio) megírásával és elmondásával Koren, ki ezt rendesen maga írta, most őt bízta meg. Ez a vers az egyetlen, mely aszódi tanulókorából ránk maradt; áll 54 sor hexametrből s mindenesetre tanúságot tesz a költő e korbéli érettségéről.<sup>69</sup>

Az antik időmérték diákkori begyakorlása révén Petőfi gyakorlatot szerzett ezen a terpen, ebből fakad az időmérték könnyed és fölényes alkalmazása, mely érett verseit is jellemzi. Mivel azonban a később felvállalt költőszerepekkel ennek előtérbe kerülése nem volt összhangban, ezt a könnyed alkalmazást sokszor, amint erre a fenti Devecseri-idézet is utalt, rejtetten érhetjük csak tetten.

Az időmértékes versek esetében természetesen az antik inspirációk mellett az újkori (német, angol, francia) költők verselésének hatásával is számolnunk kell, hiszen a magyar gyakorlatnak megfelelően a „nyugat-európai”, hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozására épülő, rímes formákat is időmértékesen, vagyis hosszú és rövid szótagok váltakoztatásával szokás visszaadni. A hexametereken (például *Az ítélet, Levél Arany Jánoshoz*), a disztichonokon (például *A bokor a viharhoz*) és az említett, egyedi esetnek számító, korai, szapphói versszakokban írott versen<sup>70</sup> kívül azonban a többi esetben két verselési rendszer egymásba játszásával, vagyis a szimultaneitás jelenlétével számolhatunk. Ebből és a költő metrikai kísérletező kedvéből is fakad, hogy a Petőfi-versek metrikai értelmezése több irányból megvalósítható.

Petőfi előszeretettel játszik el a daktilusok és az anapesztusok egymásba áramoltatásával, ezt több (nem egy értelmezői vitát is kiváltó) verse is mutatja. *A Játsszik öreg földünk...* című vers<sup>71</sup> már címével, kezdősorával is a játékra utal, s ha megfigyeljük a szöveg metrikai struktúráját, világossá válik, hogy a játék nemcsak a költeményben tematizált „pajkos enyelgés” szintjén, hanem formai szempontból is lejátszódik előttünk. A három strófára oszló, kereszttrimes vers a szokásos sortördeléssel daktilikus és anapesztikus lejtésű sorokat váltakoztat (bár természetesen más verslábbeosztás is lehetséges):<sup>72</sup>

Játsszik öreg földünk

- ∪ ∪ | - - | -

Fiatal sugarával a napnak;

∪ ∪ - | ∪ ∪ - | ∪ ∪ - | -

69 Uo., 1:95.

70 PETŐFI Sándor, [Bűvölön hangzik dalod], in PSÖM 1, 13.

71 PSÖM 3, 133.

72 Szuromi Lajos (hogy a daktilikus és anapesztikus sorok egy versen belüli keveredését elkerülje) a páratlan sorokban choriambus és spondeus kapcsolatát látja (olyan esetekben, ahol az első daktilust spondeus követi, például az első és a harmadik sorban), ezzel a versnek az anapesztikus lejtése erősödik, hiszen ahol egy sorban két daktilus is volt (a daktilikus és anapesztikus sorokat váltakoztató beosztásban), például a vers 7. sorában, ott a choriambus beiktatásával egy choriambust és egy anapesztust kapunk. SZUROMI Lajos, „Arany János: *Tetemre hívás*: Metrikai elemzés”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 78 (1974): 461–467, 462.

Pajkos enyelgés közt  
 - ∪∪| - -| -  
 Egymásnak csókokat adnak.  
 - -| - -|∪∪-| -

A Duna hullámin,  
 - ∪∪| - -| -  
 Bércén, völgyén a vidéknek,  
 - -| - -|∪∪-| -  
 Tornyokon, ablakokon,  
 - ∪∪| - ∪∪| -  
 Mindenhol csókjaik égneek.  
 - -| - -|∪∪-| -

Oly jó kedvű a nap  
 - -| - ∪∪| -  
 Jöttén, jó kedvű lementén:  
 - -| - -|∪∪-| -  
 Mintha nem is látná  
 - ∪∪| - -| -  
 Sírhalmodat, édes Etelkém!  
 - -| ∪∪ -|∪∪-| -

Ha azonban az egymás követő két-két sort egymás mellé tördeljük (vagyis kiiktatjuk a „metrikai enjambement”-okat<sup>73</sup>), páros rímelésű, szabályos daktilikus hexametereket kapunk, penthémimerész metszetekkel:

Játszik öreg földünk || Fiatal sugarával a napnak;  
 - ∪∪| - -| - ||∪∪| - ∪∪| - ∪∪| - -  
 Pajkos enyelgés közt || Egymásnak csókokat adnak.  
 - ∪∪| - -| - || - | - -| - ∪∪| - -  
 A Duna hullámin, || Bércén, völgyén a vidéknek,  
 - ∪∪| - -| - || - | - -| - ∪∪| - -  
 Tornyokon, ablakokon, || Mindenhol csókjaik égneek.  
 - ∪∪| - ∪∪| - || - | - -| - ∪∪| - -  
 Oly jó kedvű a nap || Jöttén, jó kedvű lementén:  
 - -| - ∪∪| - || - | - -| - ∪∪| - -  
 Mintha nem is látná || Sírhalmodat, édes Etelkém!  
 - ∪∪| - -| - || - | - ∪∪| - ∪∪| - -

73 A kifejezést Szuromi Lajos használja tanulmányában: uo., 462.

Petőfi verssor- és strófabesztása a rímelésre, a strofikus lekerekítésekre irányítja a figyelmet, elrejtve azt az iskolás pedantériát, melyet a mindig egyforma, latinos sormetszeteket használó hexameterek mutatnak.

Más jelleggel játszik Petőfi a daktilusokkal és az anapestusokkal a *Szeptember végén* című versben, mely egyesek szerint egyértelműen anapestusos vers, mások az ütemelőző beiktatásával daktilusiként értelmezik,<sup>74</sup> sőt, olyan javaslat is született, mely szerint a verset amfibrachikusan kellene skandálni.<sup>75</sup> A vitát legújabbán Deák-Sárosi László újította fel, aki az ógörög metrikára hivatkozva amellest érvel, hogy a vers daktilikus alkmani tetrameterekből áll.<sup>76</sup> Az ógörög lírai daktilusok jellemzője, hogy „az első dactylust anceps vagy két breve előzheti meg”, ezt nevezi Szepessy Tibor verstanában „előké”-nek, s megjegyzi, hogy a verset az előké miatt „sokszor csak az egész metrikai kontextus figyelembevételével lehet megkülönböztetni az anapaestusoktól”.<sup>77</sup> Természetesen Petőfi verse a rímelés és a szimultaneitás révén is más jelleget kap, mint az ókori lírai daktilusok, az ókori „előké” plusz szótagjai pusztán időmértékes jellegűek (nem kell egyszótagos szavaknak vagy értelmileg, hangsúly szerint leválaszthatóknak lenniük, így az „ütemelőző” és az „előke” terminusok nem tekinthetők szinonimáknak), a hasonlóság azonban elgondolkodtató (még ha Petőfi nem is jutott a görög nyelvben olyan magas szintre, hogy közvetlen inspirációt feltételezhetnénk).

A versforma leépítésének, ugyanakkor a daktilusokkal és az anapestusokkal való játéknak példája *A helység kalapácsa* is, melyben – amint azt a költő verselését funkcionális szempontból vizsgáló Vajda András megállapítja – „a hexameter szétszabdalásával a költőnek egyrészt módja nyílik arra, hogy ereszkedő (daktilikus) sorokat emelkedőkkel (anapestikusokkal) váltogatva tetszés szerint alkalmazza a lejtést a tartalmi elemek változásaihoz”.<sup>78</sup> Gáldi *A helység kalapácsát* a heterometrikus formák között tárgyalja, melyeknek szerinte „közös sajátága természetesen jambikus jellegük”.<sup>79</sup> Petőfi „hexameter-reminiscenciákat (főleg ilyen jellegű sorzárlatokat) ötvöz alapján véve jambusi fogantatású ritmusokra”.<sup>80</sup> Pándi Pál „billegő ritmikáról” beszél, a hexameter paródiájáról,<sup>81</sup> Kiss József úgy fogalmaz, hogy Petőfi műve „magát a méltóságteljesen hömpölygő hexametert is gyanúba keveri”.<sup>82</sup> A töredékek egybeolvasva néha teljes hexametert is kiadnak: „Nem maradt el / A béke barátja / Bagarja uram sem”.<sup>83</sup> A sorok

74 *A Szeptember végén* metrikai értelmezéseit összefoglalja, és saját elemzésében a verset monometrikus anapestusosiként értelmezi: SZUROMI, *A szimultán verselés*, 267–271.

75 BÁCSKI György, „Még nyílnak a völgyben...”, *Filológiai Közlöny* 9 (1963): 430–432.

76 DEÁK-SÁROSI, „Anapestus vagy daktilus?”, 63–64.

77 SZEPESSY Tibor, *Bevezetés az ógörög verstanba* (Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 2013), 104.

78 VAJDA, „Petőfi verselésének...”, 56.

79 GÁLDI, „Jegyzetek Petőfi jambikus...”, 488.

80 Uo., 486–487.

81 PÁNDI Pál, „A helység kalapácsa”, *Kortárs* 3 (1959): 867–881, 870.

82 KISS József, „A helység kalapácsa: Elemző tanulmány”, *MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 31 (1979): 371–410, 404.

83 PSÖM 2, 77. Módszertani tanulmányában egy verstani feladat részeként idézi: PÁLA Károly, „Az eposz és a komikus eposz: Petőfi Sándor: *A helység kalapácsa*; A problémacentrikus irodalomtanítás egy lehetséges modellje”, *Iskolakultúra* 3, 8. sz. (1993): 14–21, 19.

metrikai enjambement-ok nélkül viszont, ha nem tagoljuk verslábakra őket, gyakran egy-egy pherekreáteus vagy adóneus kólomból állnak:

Mily lárma riasztja  
 - - ∪∪- - (fejetlen Ph)

Egyszerre az egyház  
 - - ∪∪ - - (fejetlen Ph)

Temetői nyugalmát!  
 ∪ ∪-∪ ∪ - - (Ph)

És rázta hiába.  
 - - ∪∪-- (fejetlen Ph)

Éles eszével  
 -∪∪ - - (Ad)

Átlátta azonnal  
 - - ∪∪ - - (fejetlen Ph)

Téged híva segédül,  
 - - -∪∪ - - (Ph)

Lelki jelenlét!  
 - ∪∪ - - (Ad)

S kére: ne hagyj el.<sup>84</sup>  
 - ∪ ∪ - - (Ad)

Petőfi korának verstani elméletírása elítéli az antikos időmértéket, idejétmúltnak, magyartalannak tartja, megpróbálja mindegy preskriptív jelleggel a költői gyakorlatot is efelé terelni. Ám „a verstan és verselés homogenizált megmagyarosítása”, ahogy erre Margócsy István rámutatott,<sup>85</sup> a gyakorlatban soha nem járt sikerrel, s ezt még a leginkább népieseknek tartott költők, mint Petőfi, műveinek verstani elemzése is egyértelműen kimutatja. Elméletben, összegyűjtött verseihez írt előszavában maga Petőfi is azt válaszolja a verseiben latin metrumot és német cadentiát keresőknek, hogy az ő verseiben ilyen nincs, de nem is akarta, hogy „szorosan legyen”, hiszen a magyar vers most alakul, „ő nem megtanulni akarja a magyar vers- és rímtant, hanem saját költői ösztönéből megcsinálni”.<sup>86</sup> Petőfi nem az idegen verstani inspirációt utasítja el általában, hanem az idegen minták szabályainak szoros követését. Az ösztön, mely vallomása szerint „az igazi magyar versformához” vezet, a szabályok szabad átalakítását, az önfeledt játék örömét is magában foglalja, nem zárva ki az antikos időmértékkal való játékot sem.

84 A példák az első énekből valók: PSÖM 2, 71–72.

85 MARGÓCSY István, „Eszmék a' magyar verstan átalakításához”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 110 (2006): 99–107, 104.

86 Uo., 105.

Példáinkból is látható, hogy a világirodalmi inspirációk között az antik háttér feltárásának is fontos szerepe lehet egyes Petőfi-szövegek mélyebb értelmezése szempontjából akkor is, ha ezek az elemek kontrasztíve (például a horatiusi életfilozófiával való szembefordulásban) nyilvánulnak meg, akkor is, ha népmesei vagy mondai elemek közé rejtetten, a tragikus vagy ironikus hatást fokozandó jelennek meg egyes költeményekben (például a *Szerellem átka* vagy a *Salgó* esetében). A tanultságot álcázó, ugyanakkor az álca mögött is felmutató gesztusok arra is felhívhatják a figyelmünket, hogy a szerzői önvallomások mögöttes tartalmaira is erőteljesebben odafigyeljünk.



## „Népmese” és mondahagyomány

A János vitéz lehetséges mondai forrásai

---

MAGYAR Zoltán

HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet, tudományos főmunkatárs

ORCID: 0000-0002-2680-5558

---

### Folktale and legend tradition. Possible legend sources of *John the Valiant*

**Abstract** | PETŐFI's work *John the Valiant* has received a large number of interpretations. Some of them are folkloristic, due to the fact that the author consciously incorporated various folklore motifs into his narrative poem, as indicated by the poem's subtitle (*folktale*). However, while previous studies mainly highlighted the folk tale and popular poetry aspects of the poem, the authors paid almost no attention to the large number of legend motifs in the work, or their folk poetry analogies.

This paper analyses the aspects of legend found in *John the Valiant* in light of historical sources and intensive legend collections over the last two or three decades. The author of the study seeks to show that the legend motifs in *John the Valiant* (the hero's unknown origin; defeating the forest robbers; dog-headed Tatars; the star falling from the sky as a sign of death; Darius' treasure; bag of gold; girl-kidnapping Turks and rescuing the abducted girl; splitting in two the enemy warrior with a single blow; field of blood; mountain rising from corpses; hero with supernatural strength; stone-eating giants; giant who helps people; graveyard ghosts; dragon slaying in an inventive way; Fairyland; golden hair of blonde fairy girls, etc.) are deeply embedded in the Hungarian epic tradition. Furthermore, the legend motifs' geographic dispersion is analysed, and whether the poet knew the legends or at least could have known them.

This paper also indicates that, while active folk poetry of the mid-19th century was a clear source for PETŐFI's poem, a reverse process can also be observed after the publication of the work (1845), in which some parts of it were folklorised and returned to the peasant oral tradition.

**Keywords** | PETŐFI Sándor, *John the Valiant*, legend, motif, folk poetry, adaptation

Tanulmányom Petőfi Sándor *János vitéz* című művének recepciótörténetéhez és értelmezési kísérleteihez kíván az eddigi gazdag szakirodalomhoz képest is új szemponttal és adalékokkal szolgálni. Habár a többnyire népmesei eredetet feltételező irodalomtörténeti és folklorisztikai közelítések is elismerik/feltételezik, hogy az 1844 végén íródott és 1845 tavaszán publikált elbeszélő költemény<sup>1</sup> témáját a költő több forrásból merítette, azok részletes kifejtése többnyire elmaradt, és különösen kevés szó esett ez idáig mindazokról a folklórmotívumokról, amelyek a költemény értelmezési keretébe a magyar mondahagyományt is hangsúlyos módon vonják be. A továbbiakban a *János vitéz* ama „folklorisztikus” szövegrészeit kívánjuk megvilágítani és vizsgálat tárgyává tenni, melyek esetében nem állja meg a helyét a kizárólagos népmesei olvasat, illetve melyek fölött valamiképpen átsiklottak a korábbi kutatói elemzések.

Mint az a művei alapján nyomon követhető, Petőfi „költészeti forradalma”<sup>2</sup> 1844–1845-ben a népiesség jegyében zajlott le, népdalain, bordalain, népies helyzetdalain kívül ekkor jelent meg az addigi eposzi tradíció elé görbe tükröt állító *A helység kalapácsa*, valamint az alcímében „népmese”-ként definiált *János vitéz* is. Petőfi folklór iránti érdeklődését, a néphagyománnyal kapcsolatos gazdag ismeretanyagát jelzi számos egyéb, későbbi verse is,<sup>3</sup> továbbá a szintén ekkortájt (1845 nyarán) íródott *Uti jegyzetek*,<sup>4</sup> melyekben – valamint felvidéki körútja kapcsán – több helyi mondát is közreadott.<sup>5</sup> Mint az a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában 1913–1914 telén megtalált iratcsomóból kitűnik, a költő a népköltészeti hagyományok tudatos gyűjtője is volt, ugyanis az általa már az *Uti jegyzetek*ben is – Berzété kapcsán – meleg hangon említett Erdélyi János biztatására, a készülő *Népdalok és mondák*<sup>6</sup> számára népdalokat jegyzett fel szöveghű formában.<sup>7</sup> Arra tehát, hogy a *János vitéz* forrásanyaga az eddig sejtettnél is mélyrehatóbb és összetettebb lehet, már e közvetett adatok is utalnak.

- 1 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1844. szeptember–1845. július): Kritikai kiadás*, szerk. KISS József, KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita és SZABÓ G. Zoltán, Petőfi Sándor összes művei 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 227. sz., 40–91 (a továbbiakban PSÖM 3); PETŐFI Sándor, *Költeményei 1 (1842–1845)*, szerk. VARJAS Béla, Petőfi Sándor összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), 181–222.
- 2 PÁNDI Pál, „Petőfi Sándor (1823–1849)”, in *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, *A magyar irodalom története 3*, 735–798 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965), 740–750.
- 3 BERZE NAGY János, „Petőfi költészetének folklóre-párhuzamai”, *Ethnographia* 36 (1925): 39–47.
- 4 PETŐFI Sándor, *Vegyes művei: Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, szerk. V. NYILASSY Vilma és KISS József, Petőfi Sándor összes művei 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956), 17–35 (a továbbiakban: PÖM 5). Népszerűsítő kiadásban: PETŐFI Sándor, *Útirajzok*, szerk., tan. STEINERT Ágota (Budapest, Helikon Kiadó, 1987), 7–23.
- 5 Az 1845. évi felső-magyarországi utazás kapcsán feljegyzett mondákról bővebben: MAGYAR Zoltán, „A költő és a »népregék«: Petőfi által feljegyzett mondák az *Életképek*ben és a *Pesti Divatlapban*”, *Ethno-Lore* 39 (2022): 92–109.
- 6 ERDÉLYI János, szerk., *Népdalok és mondák*, 3 köt., Magyar népköltési gyűjtemény (Pest: Beimel József–Magyar Mihály, 1846–1848).
- 7 SEBESTYÉN Gyula, „Petőfi népdalgyűjtése”, *Ethnographia* 25 (1914): 193–207. Utal rá: BERZE NAGY, „Petőfi költészetének...”, 47.

Hogy mik lehettek ténylegesen Petőfi forrásai a *János vitéz* megírásakor, arra korabeli bírálatában először Henszlmann Imre utalt.<sup>8</sup> A műben szereplő folklórmotívumokat behatóbban vizsgáló Elek Oszkár szerint a költeményben „három mozzanat jelentős: a meseelemek, a nem mesei tényezők s a rajz, a festés egyéni varázsa”.<sup>9</sup> Ez utóbbi szempont tekintetében konszenzus mutatkozik a 19–20. századi elemzők között, hiszen nyilvánvaló, hogy Petőfi a konkrét mintákat, beleértve a folklóralkotásokat is, költői nyersanyagként kezelte, és saját invenciói szerint alakította írás közben. A folklórból merített lehetséges forrásanyag<sup>10</sup> részletekbe menően, lokalizált módon már csak azért is azonosíthatatlan, mert élete folyamán (1828-tól) ritkán lakott huzamosabb ideig ugyanazon a helyen, és másodlagos közösségei (iskolai diáktársai, a vándorszínész-társulatok tagjai, katonatársai, írói és baráti köre) az ország különböző tájairól származtak,<sup>11</sup> és lehetséges köznépi, paraszti adatközlői is Pozsonytól az Érmellékig, Vas megyétől a Szepességig az akkori Magyar Királyság legkülönbözőbb részein éltek. Sőt, itt említendők még hazalátogatásai is, hiszen szülei a Kiskunfélegyházáról történt távozást követően a Duna–Tisza köze számos településén laktak, és béreltek fogadót, mészárszéket.

A *János vitéz* recepciótörténetében legutóbb Bognár Péter tekintette át a mű lehetséges forrásait, a népmesék és műköltői alkotások és az általa „valós történetek”-ként említett (ám közelebről nem definiált) forrásanyag mellett kihangsúlyozva a ponyvanyomtatványok és a közköltészet szerepét is,<sup>12</sup> mint azt további kutatási feladatként a Dömötör–Kerényi szerzőpáros felvázolta:

Adott a lehetőség, hogy Petőfinek az említett másodlagos közösségek műveltségi hagyományából merített élményei révén (a ponyvanyomtatványok feltárása után például könyvtárának újraolvasásával, olvasmányainak alaposabb megismerésével, vándorszínészi repertoárjának szövegrekonstrukciójával) a János vitéz szellemi hátszágát, forrásvidékét a filológiai és tipológiai kutatások együttes folytatásával mindjobban feltárjuk.<sup>13</sup>

Petőfi elbeszélő költeményének műköltői mintái között (mely epikus alkotás rokonítható néhány más, versbe foglalt mesefeldolgozással is),<sup>14</sup> a Petőfi-filológia elsősorban az obsztoritörténetek körében kereste azokat a műveket, melyek vélhetőleg inspirációként

8 HENSZLMANN Imre, „A népmese Magyarországon”, *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847, II. félév, 6. sz., 81–87; 7. sz., 100–106; 8. sz., 117–122; 9. sz., 133–141; 10. sz., 152–156; 11. sz., 164–172; 12. sz., 181–188; 13. sz., 200–207; 14. sz., 213–220; 15. sz., 228–236; 21. sz., 321–324; 22. sz., 346–349; 23. sz., 361–366; 24. sz., 379–380.

9 ELEK Oszkár, „Petőfi Sándor *János vitéze* és a népmesék”, *Ethnographia* 27 (1916): 168–190, 190.

10 PSÖM 3, 309–311 (Kerényi Ferenc és Martinkó András jegyzetei).

11 DÖMÖTÖR Ákos és KERÉNYI Ferenc, „A *János vitéz* egyetemes mesemotívumairól”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 98 (1994): 375–379, 375.

12 BOGNÁR Péter, „A *János vitéz* közköltészeti forrásai: a hazugságversek”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 2, szerk. Csörsz Rumen István, 231–240 (Budapest: Reciti, 2013), 231.

13 DÖMÖTÖR és KERÉNYI, „A *János vitéz*...”, 379.

14 Arany János: *Rózsa és Ibolya*; Tompa Mihály: *A jávorfa*; Gyulai Pál: *A gonosz mostoha*. Vö. ELEK, „Petőfi Sándor...”, 171–172. Bővebben minderről: GULYÁS Judit, „Mert ha írunk népdalt, mért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*, Néprajzi tanulmányok (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010), 203–300.

szolgáltak a *János vitéz* megírásakor. Gvadányi József *Rontó Pál* (1793), Garay János *Az obsitos* (1843), Vörösmarty Mihály *A katona VI.* (1844) című művében lelhetők fel ilyen – végső soron a közköltészeti hagyományokra visszamenő – szövegrészek,<sup>15</sup> de e körbe sorolhatók a Münchhausen-történetek is,<sup>16</sup> továbbá két Vörösmarty-mű: a *Tündérvölgy* (1826) és a *Csongor és Tünde* (1831).<sup>17</sup>

A már említett Henszlmann Imre *A népmese Magyarországon* című tanulmányában a nyomtatásban akkor (1847) hozzáférhető magyar és nemzetközi meseanyag ismeretében számos motívumazonosságot mutatott ki a *János vitéz* egyes szövegrészeivel.<sup>18</sup> E mesei motívumokat évtizedekkel később, a 19. század végén Kalmár Elek,<sup>19</sup> majd a 20. század elején Elek Oszkár és Berze Nagy János vizsgálta folklórkutatói szemmel, öthet olyan, a magyar népmeseanyagban elterjedt mesetípust azonosítva (ATU 301/MNK 301B. *Fehérlófia*; MNK 400\*. *Árgirus*; ATU 400/MNK 401. *Üldözött szarvasűnő*; ATU/MNK 407. *Virággá változó lány*; ATU 407/MNK 407B. *Ördögszerető*; ATU/MNK 650A. *Erős János*),<sup>20</sup> melyek egyes részeit, epizódjukat tekintve egybevetethők voltak a *János vitéz* vonatkozó helyeivel.<sup>21</sup> Elek a Petőfi művével összefüggésbe hozott folklórelemeket igyekezett nemzetközi környezetbe ágyazni,<sup>22</sup> akárcsak a 20. század végén Dömötör Ákos már a nemzetközi narratív folklór motívumindexének<sup>23</sup> az ismeretében,<sup>24</sup> ám sok tekintetben improduktív módon, ugyanis földrajzilag túlzottan is kiterjesztő, tematikailag pedig túlságosan is általános jelleggel.<sup>25</sup>

Már Berze Nagy János is utalt arra, hogy Petőfi az általa ismert népmeséknek néha csak egy-egy apró elemét vette át,

15 BOGNÁR, „A *János vitéz*...”, 236–237.

16 Gottfried August Bürger művét magyarul is kiadták 1805-ban: [Gottfried August BÜRGER], *Báró de Manx, Lengyel ország conf. Generalisanak a tengeren és szárazon tett tsudalkozásra méltó történetei* (Pozsony–Pest: Landerer, 1805).

17 GULYÁS, „*Mert ha írunk népdalt*...”, 78–79.

18 HENSZLMANN, „A népmese...”, 365–379.

19 KALMÁR ELEK, „Petőfi [!] *János vitéz*ének népies elemei”, *Egyetemes Philologiai Közöny* 17 (1893): 643–651, 714–721.

20 ATU: Hans-Jörg UTHNER, *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, 3 köt., *Folklore Fellows Communications* 284–286 (Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004). MNK: Kovács Ágnes és mások, szerk., *Magyar népmesekatalógus 1–10/I* (Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport [Intézet], 1983–2001).

21 ELEK, „Petőfi Sándor...”, 173–177; BERZE NAGY, „Petőfi költészetének...”, 22–32, 38–39.

22 ELEK, „Petőfi Sándor...”, 177–186.

23 Stith THOMPSON, *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*, 6 köt., 2., jav. kiad. (Copenhagen–Bloomington: Rosenkilde and Bagger, 1955–1958). (A továbbiakban: Mot.)

24 DÖMÖTÖR és KERÉNYI, „A *János vitéz*...”, 377.

25 A felsorolt motívumok kapcsán ugyanis többnyire Thompson művéből sem derül ki, hogy milyen műfajhoz köthető a nemzetközi feltűnése (vö. Mot. D1224. *Magic pipe*; Mot. F611.3.2. *Hero's precovious strenght*), vagy éppen egész témakört fednek le (pl. Mot. P475. *Robbers*; Mot. F213. *Fairyland on island*). E Dömötör-féle – még bővíthető – motívumlista azonban annyiban előrevivő is, hogy tovább tágitja a *János vitéz* folklorisztikai horizontját, nyilvánvalóvá téve, hogy az adott Petőfi-motívumok folklóralkítások alkotóelemeiként is léteztek.

de legfőképpen *indítékait és indítéksorozatait* [...] melyek neki a mű szerkezeti felépítésénél szempontul szolgáltak. [...] Szerkesztő eljárásban azonban [fűzi hozzá Berze Nagy] a mesei indítékok egymásutánja öt annyira nem kötötte, az indítékokkal oly szabadon bánt, hogy az egyes indítékoknak nemcsak saját típusaikon belül való kötelékeit szaggatta széjjel, hanem a mintául szolgáló mesék felbontott indítékait is tetszése szerint mintegy összekeverte.<sup>26</sup>

Ezért is vezettek felemás eredményre azok a folklorisztikai kísérletek,<sup>27</sup> melyek az orosz Vlagyimir Jakovlevics Propp tündérmesékre kidolgozott morfológiai módszerét kívánták alkalmazni a *János vitéz*re. Mint azt a Dömötör–Kerényi szerzőpáros megállapítja, a „Propp–Meletyinszkij-módszer” adaptálása azért sem szerencsés Petőfi elbeszélő költeményére, mert e mű esetében „nem cselekménytípusok stabil kombinációs sorairól van szó”, hanem a motívumok szabad kezeléséről és szerzői variálásáról.<sup>28</sup> De erre már maga Propp is utalt a művében, amikor jelezte, hogy a funkciók sorrendjére vonatkozó morfológiai rendszer nem alkalmazható az irodalmi mesékre.<sup>29</sup>

Az eddigi kutatások által kimutatott motívumegyezések mindenesetre nyilvánvalóvá teszik, hogy Petőfi hallott, ismert népmeséket, és hogy azokat felhasználta a *János vitéz* megírásakor.<sup>30</sup> Hogy pontosan melyek lehettek ezek a mesék, és azokat a korabeli Magyarország mely részein hallhatta, máig sem tudható, és vajmi kevés esély van erre vonatkozó adatok előkerülésére. Annyi bizonyos, hogy a 19. század első felében még a legtöbb közösségi alkalom egyben mesemondási alkalom is volt,<sup>31</sup> és ezekben az évtizedekben a közkultúra és az úgynevezett magas kultúra (elit kultúra) még nem vált el olyan élesen egymástól, mint a 19. század második felétől kezdődően, sőt, akkor még a legtöbb mesei alműfaj, így a tündérmese is elsősorban a felnőttek szórakoztatására szolgált. A *János vitéz* kapcsán nem sokkal annak megjelenését követően az általa szerkesztett *Pesti Divatlap*ban Vahot Imre is gyerekkori emlékeit felelevenítve írta, hogy „midőn a köznépből származott cselédség ajkairól oly sóvárogva lestük el s oly mondhatatlan gyönyörrel hallgatók a tündéries, kalandoros, csodás népmesék bűvös titkait”.<sup>32</sup>

26 BERZE NAGY, „Petőfi költészetének...”, 38.

27 GULYÁS Judit, „A *János vitéz* morfológiai elemzése”, *Ethno-Lore* 22 (2005): 257–302.

28 DÖMÖTÖR és KERÉNYI, „A *János vitéz*...”, 376, 13. lábjegyzet.

29 Vlagyimir Jakovlevics PROPP, *A mese morfológiája*, ford. SOPRONI András, 2., jav. kiad., Osiris könyvtár (Budapest: Osiris Kiadó–Századvég, 1995), 38.

30 Martinkó András ezzel kapcsolatos szkeptikus véleményét (lásd MARTINKÓ András, „Feleltre váró kérdések a *János vitéz* körül”, in MARTINKÓ András, *Költő, mű és környezet: Kérdőjelek a Petőfi-irodalomban*, Irodalomtörténeti füzetek 82, 64–106 [Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973], 92–96.) Petőfi *A nagyapa* című elbeszélését is idézve legutóbb Gulyás Judit cáfolta: GULYÁS, „Mert ha írunk népdalt...”, 62–63; BOGNÁR, „A *János vitéz*...”, 237. Az elbeszélés: PETŐFI Sándor, *Szépprózái és drámai művei*, szerk. VARJAS Béla, Petőfi Sándor összes művei 4, 95–115 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 99.

31 DOMOKOS Mariann, „Mesemondók és mesegyűjtők a 19. században: Marosi Gergely és mesélői”, in *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklorról*, szerk. GULYÁS Judit, *Artes populares* 23, 242–278 (Budapest: ELTE Folklore Tanszék, 2008).

32 VAHOT Imre, [Előbeszéd], *Pesti Divatlap* 2 (1845): 1:284; VAHOT Imre, „Előbeszéd”, in PETŐFI Sándor, *János vitéz: Népmese*, I–IV (Pest: Vahot Imre, 1845), I. Közli még: ENDRÓDI Sándor, szerk., *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849* (Budapest: Petőfi Társaság, 1911), 58.

E Vahot által is részletezett népmesei, szájhagyományban élő forrásanyagot vitatva Martinkó András a közköltészet és a korabeli ponyvanyomtatványok hatására, ismeretére vezette vissza a *János vitéz* egyes szövegrészeit, különösen annak hazugságmotívumait.<sup>33</sup> E felvetés nyomán Bognár Péter immár konkrét példákkal szolgált a 17–18. századi úgynevezett „hazugságversek” motívumpárhuzamaira,<sup>34</sup> kimutatva, hogy az olykor nem csupán hasonló, hanem megegyező szövegrészek a 17. század óta már bizonyíthatóan a magyar nyelvű közköltészet elterjedt képzetei közé tartoztak,<sup>35</sup> és már legalább a 18. század óta közkézen forogtak.<sup>36</sup> Levonva ebből azt a következtetést, hogy habár Petőfi ismerte kortársai (Vörösmarty, Garay) vonatkozó műveit, rá a *János vitéz* megformálásakor „a tárgyalt motívumok közköltészeti beágyazottsága” miatt e régebbi forrásanyag hathatott.<sup>37</sup> Már Berze Nagy János is felvetette a korabeli ponyvák lehetséges szerepét, s habár e kisnyomtatványok már fiatalkorában sem tartoztak a költő elsőrendű olvasmányai közé, elbeszélő költeményének háttérében esetenként szintén számitásba veendő.<sup>38</sup>

Mások a *János vitéz* nyelvzete kapcsán figyeltek fel arra, hogy annak sajátosan népi kifejezései, indulatszavai nem pusztán népies stílusjegyek, hanem a korabeli közbeszéd és folklór adaptációi.<sup>39</sup> Jelen elemzés szempontjából azonban főként azok a narratív motívumok érdemelnek fokozott figyelmet, melyek fölött mind ez idáig átsiklott a kutatók figyelme, vagy rosszabb esetben egybemoszták a mű népmesei alaprétével. Igaz, már a *János vitéz* első értő elemzője is hangsúlyozta, hogy három fontos epizód (rablótanya; a fazekas szekerének sárból történő kirántása; temetői jelenet) nem vonható be a mesei szempontú értelmezés körébe,<sup>40</sup> ez a megjegyzése azonban javarészt visszhangtalan maradt. Habár tanulmányában Elek Oszkár is a költemény népmese-vonatkozásait vizsgálta, ő maga is szükségét érezte megjegyezni, hogy Petőfi művébe „beleszövődnek a nagy történelmi emlékek, a tatár–török vonatkozások”. S mint írja: „Petőfi ezúttal népmeséinknek történelmi háttérükben nagyon is specifikus *nemzeti elemei* után indult”.<sup>41</sup> Ezek az elemek azok, melyeket mások „valós történetek”-ként definiáltak,<sup>42</sup> s mely történetek egy további, széleskörűen elterjedt epikus műfaj körébe sorolhatók. A továbbiakban a *János vitéz*nek e mondai vonatkozásairól esik szó.

Az 1840-es évek az az időszak, amikor a Grimm testvérek *Deutsche Sagen* című művének ismeretében a nemzeti témák reformkori előtérbe kerülésével és a romantikus

33 MARTINKÓ, „Feleletre váró...”, 92–93.

34 BOGNÁR, „A *János vitéz*...”, 237–240.

35 Uo., 237.

36 A Régi Magyar Költők Tára sorozat vonatkozó köteteinek 17. századi forrásaira utal: BOGNÁR, „A *János vitéz*...”, 238–239.

37 Uo., 240.

38 POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre* (Budapest: Magyar Helikon, 1978), 70, 106, 273.

39 SZARVAS Gábor, „Petőfi »János vitézének« nyelve”, *Magyar Nyelvőr* 1 (1872): 20–26.

40 HENSZLMANN, „A népmese...”, 365–379; HENSZLMANN Imre, „A népmese Magyarországon”, in *Folklorisztikai tudománytörténet: Szöveggyűjtemény I (1840–1990)*, szerk. DÖMÖTÖR Tekla, KATONA Imre és VOIGT Vilmos, 318–320 (Budapest: Tankönyvkiadó, 1978).

41 ELEK, „Petőfi Sándor...”, 188.

42 BOGNÁR, „A *János vitéz*...”, 231.

ízlésvilág hatására a mese és a népdal mellett a monda is „kanonizálódott” az irodalom és a még csak kialakulóban lévő honi folklorisztika műfaji regiszterében. A korabeli utazási irodalomnak<sup>43</sup> akkor már többnyire nélkülözhetetlen része volt az említett helyszínekkel, az épített történelmi emlékekkel<sup>44</sup> kapcsolatos „néprege”.<sup>45</sup> Mednyánszky Alajos eredetileg németül kiadott<sup>46</sup> mondagyűjteménye az 1830-as években már magyarul is olvasható volt,<sup>47</sup> s a Petőfiék előtti irodalmi generáció műveiben is gyakori-vá vált a történelmi tematika (Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly stb.). 1840-ben Pulszky Ferenc az először az *Athenaeumban* közzétett cikkében már a mondagyűjtések fontosságára hívta fel a figyelmet,<sup>48</sup> és folklórtörténeti szempontból is jelentős volt a többnyire felföldi epikus hagyományokat versben megőrkítő Tompa-kötet, a *Népregék, népmondák* megjelenése.<sup>49</sup> Továbbá a *János vitéz* elkészültének évét mindössze tíz esztendő választja el attól, hogy Ipolyi Arnold *Magyar mythologia* című, monografikus igényű műve nyomtatásban is megjelenjen.<sup>50</sup>

Nem alaptalan tehát az a feltételezés, hogy a magyar mondahagyománnyal kapcsolatos ismereteit Petőfi a *János vitéz* megírása közben sem feledte, és huszonnégy éves korára, országlátott emberként már volt olyan vonatkozó ismeretanyag birtokában, hogy abból a mesemotívumokhoz hasonlóan készülő elbeszélő költeményébe számos mondatémát is adaptálni legyen képes. A felhasznált meseelemek forrásaihoz hasonlóan ismeretlen e mondai motívumok eredete: nem tudható, hogy az adott hagyományt hol, kitől, mikor hallotta (esetleg olvasta). Amit biztosan rögzíteni lehet, az a tény, hogy a költő jól és mélyrehatóan ismerte a művében felhasznált hagyományokat, többségét már talán

- 
- 43 MEDNYÁNSZKY ALOJOS [Alajos], *Malerische Reise auf dem Waagflusse* (Pest: Druck. Strauss, 1826); MEDNYÁNSZKY ALOJOS [Alajos], *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* (Pest: Hartleben-Druck. Srauss-Sommer, 1844); GEGŐ ELEK, *A' moldvai magyar telepekről* (Buda: Magyar Tudományos Akadémia, 1838); JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN, *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett* [1838–1858], szerk. BENCZÉDI PÁL, 2 köt., Erdélyi ritkaságok 7–8 (Kolozsvár: Minerva, 1942); JOHN PAGET, *Hungary and Transylvania*, 2 köt. (London: Murray, 1839); JOHN PAGET, *Ungarn und Siebenbürgen*, 2 köt. (Leipzig: Lorck, 1842); AUGUSTE DE GERANDO, *La Transylvanie et ses habitants*, 2 köt. (Paris, 1845); AUGUSTE DE GERANDO, *Erdély és az erdélyiek*, ford. GAJDA PÉTER (Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2018); PETŐFI SÁNDOR, „Uti jegyzetek”, *Életképek* 3 (1845): 2:23–26, 52–55, 83–86, 114–115, 149–151; PÖM 5, 17–35, 44–77.
- 44 PAPP JÚLIA, „»Vár állott, most köhalom...«: A *Querela Hungariae*-toposz motívumai 18–19. századi hazai romleírásokban”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 104 (2000): 115–128.
- 45 A monda műfajának korabeli használatáról, megítéléséről, valamint a rege, mese, monda terminusok, nép- és műköltészeti kategóriák ekkor még sok tekintetben kialakulatlan, szerzőnként eltérő használatáról: SZAJBÉLY MIHÁLY, „A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában”, *Irodalomtörténet* 30 (1999): 424–440; GULYÁS JUDIT, „Népmese, bohózáti hősköltemény, tündér(rege), mythos, monda, eposz: Műfaji kétségek a *János vitéz* 19. századi recepciótörténetében”, in *Folklór és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI ÁGNES, 193–227 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005); GULYÁS, „Mert ha írunk népdalt...”, 87–90; MIKOS ÉVA, „Regeirodalom és népismeret a 19. század derekának sajtójában: A *Családi Lapok* (1852–1860)”, *Ethno-Lore* 37 (2020): 411–436.
- 46 MEDNYÁNSZKY ALOJOS, *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* (Pest: Hartleben, 1829).
- 47 MEDNYÁNSZKY ALOJOS, *Elbeszélések, regék 's legendák a' magyar előkorból*, 2 köt. (Pest: Hartleben, 1832–1834).
- 48 PULSZKY FERENC, „Népmondák”, *Athenaeum: Tudományok' és Szépművészetek' Tára* 4 (1840): 2:161–169.
- 49 TOMPA MIHÁLY, *Népregék, népmondák* (Pest: Beimel Nyomda, 1846).
- 50 IPOLYI ARNOLD, *Magyar mythologia* (Pest: Heckenast Gusztáv, 1854).

a gyerekkorától, és túlnyomó részét bizonyosan a szájhagyományból, műve írása során ugyanúgy az emlékezetből felidézve, akárcsak a kortárs népi mesemondók.<sup>51</sup>

Ha mondakutató szemével is olvassuk Petőfi elbeszélő költeményét, tizennyolc-húsz olyan szövegrészt találunk, amelynek analógiája a mondahagyományból ismert, illetve amelynek mind a mese, mind pedig a monda műfaja felé van „szabad vegyértéke”. A Petőfi által megalkotott történet logikai szálán haladva az első ilyen motívum a hős ismeretlen származása, amely a tündérmesék között viszonylag ritka, a mondákban azonban messzemenően ismert. Mint az a költemény 14. énekében szerepel (a főhős személyes elbeszélésében), nevelőszülei még csecsemőként a kukoricaföldön találtak rá, és ezért kapta a Kukorica Jancsi nevet.

Noha Petőfi költészetének folklórpárhuzamairól írt tanulmányában János vitéz ismeretlen származását<sup>52</sup> Berze Nagy János az *Erős János* (ATU/MNK 650A) mesetípusal<sup>53</sup> rokonítja (állatöstől származás), ám a továbbiakban mégis elsősorban antik mondákat említ példaként (a farkasanya által szoptatott Romulus és Remus; Kürosz-monda).<sup>54</sup> A hős ismeretlen származása kombinálva a nőstényfarkas motívumával a magyar történeti mondákban még a 20. századi folklórgyűjtések tanúsága szerint is széleskörűen ismert lehetett.<sup>55</sup> E hagyománykör esetenként érintkezik a hiedelemmonda-anyagban feltűnő vadleány- és vadember-hiedelemkörrel,<sup>56</sup> legismertebb, 18. századi forrásokra hagyatkozó szépirodalmi feldolgozása Hany Istók nyugat-dunántúli története (Jókai Mór: *A névtelen vár*). Egy nagy valószínűséggel középkori rétegzettségű dömösi mondában a Börzsönyben vadászó Nagy Lajos király a rengetegben egy szőrös testű, négykézláb járó vad fiúra talál, akit az erdőben egy farkas nevelt fel. Az uralkodó magával viszi a fiút, aki idővel megszokja az emberek társaságát.<sup>57</sup>

A *János vitéz* keletkezéstörténete szempontjából még inkább figyelemre méltó az alföldi (kiskunfélegyházi) monda, amely Kinizsi Pál egyik katonájáról szól. E Szentmihályi Imre által a 20. század közepén több szövegváltozatban is hallott történet szerint egy, a törökök elől menekülő asszonyt megölnek a törökök, és csak a kisdede marad életben, akit az utolsó pillanatban az anya egy fa odvában rejt el. A csecsemőre egy

51 GULYÁS, „Mert ha írunk népdalt...”, 62. Petőfi mondákkal kapcsolatos olvasott ismereteinek egyedüli nyoma a Bebek-monda füleki redakciója, melyet Vályi András háromkötetes földrajzi lexikonjában olvasott (VÁLYI András, *Magyar Országának Leírása*, 3 kötet. [Buda: Universitas, 1797–1799], 1:695–696.), és amelynek feljegyzése az Ostffyasszonyfán 1839-ben készített, *Várromok* című jegyzetei között maradt fenn: PÖM 5, 151–152.

52 Mot. S331. *Abandoned child in boat (floating chest)*.

53 DÖMÖTÖR Ákos, szerk., tan., *Magyar népmesekatalógus 2: A magyar tündérmesék típusai* (Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988), 370–375.

54 BERZE NAGY, „Petőfi költészetének...”, 32.

55 Típuszáma a magyar történeti mondák kézikönyvében: MZ III. A 16. *A nőstényfarkas által felnevelt hős*. MAGYAR Zoltán, *A magyar történeti mondák katalógusa: Típus- és motívumindex*, 12 kötet. [I, IIA–B, III–XI] (Budapest: Kairosz Kiadó, 2018), 3:14 (a továbbiakban: MZ).

56 MAGYAR Zoltán, *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus: Típus- és motívumindex*, 4 kötet. (Budapest: Kairosz Kiadó, 2021), 1:452–476 (a továbbiakban: MZH).

57 BOSNYÁK Sándor, *1100 történeti monda*, Folklor archívum 20 (Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2001), 91–92.

anyafarkas talál rá, és a saját tejével szoptatva felneveli a gyermeket. Amikor a fiú felnőtt, olyan hatalmas erővel bír, hogy Kinizsi a vitézei közé fogadja, és katonaként számos alkalommal legyőzi az ellenséget.<sup>58</sup> Hasonló epikus szűrsé jellemez egy felső-bodrogi népmondát is, azzal a különbséggel, hogy a tatárok elől a nádasba menekült kislány egy kóbor kutya táplálja, és a fiú felnőve a tatárok elleni küzdelemben válik vidékszerető nevezetes hőssé. A neve is sokban hasonlatos Kukorica Jancsiéra, hiszen gyermeki otthonára utalva Rétiembernek hívják a környékeliek.<sup>59</sup> A dunántúli Nagylókon hasonló kontextusban egy megesett királylány erdőbe kitett újszülöttjéről esik szó,<sup>60</sup> és a mondák szerint farkasok nevelik fel Pintyét is, Nagybánya vidékének legnevezetesebb (román) betyárját.<sup>61</sup> Pintyéhez hasonlóan a hős ismeretlen származásának motívuma több más betyármondában is feltűnik. Számos folklórszöveg szerint a legnevezetesebb magyar törvényen kívüli, a „nemzeti betyár”, Rózsa Sándor egy grófkisasszony/grófnő törvénytelen és kitett gyermeke, akit aztán jószívű idegenek nevelnek fel.<sup>62</sup> Egy niklai monda szerint az erdőben találják meg csecsemőkorában a somogyi Fatüje Jankót is, aki betyárként különféle természetfeletti képességei révén lesz nevezetes.<sup>63</sup> Az édesanyjuk által eldobott ikergyermekek motívuma az alapszituációja a Bocskai család eredetmagyományának tekintett Micbán-mondának is<sup>64</sup> – és e példátartat még tovább folytathatnánk, ám talán ennyi is elég ahhoz, hogy nyilvánvalóvá váljon, hogy Petőfi a *János vitéz* kapcsán valami hasonló magyományt ismerhetett.

Nem tudni a forrását (ha volt egyáltalán) az elbeszélő költemény 6. énekét teljes egészében kitöltő zsványtanya epizódnak. E részletet már említett tanulmányában – két további epizód mellett – Henszlmann Imre sem tekintette mesei jellegűnek, illetve eredetűnek. Mint írja:

A zsványokkai kaland nincsen a nép modorában, mert e kaland a történet mozgalmán épen semmit sem segít, más részt pedig a nép meséinek régibb hőse sohasem vonakodik, mint hősnünk, zsványoktól, vagy bűvészekről vagy más gonoszoktól kincseiket elszedni. [...] Valamint a zsványokkai kaland, úgy céltalanul szurattott ide a találkozás a fazekassal; mert hogy ez hősnünknek tudtára adja az óriás ország létezését, nem elegendő az ő létezésére a költészetben. [...] János vitézben a boszorkányokkai kaland feltalálása és előadása nem cél nélküli ugyan, mert itt a mostoha bűnhődik, de minden esetre inkább művészi mint népies hangon van tartva, mert az égnek a boszorkányok halála általi ki-

58 Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma: ltsz. 7678/33–34. – Szentmihályi Imre gyűjtése, 1949.

59 FERENCZI Imre, „Bodrogszentesi mondák és legendák”, in *Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről*, szerk. SZABADFALVI József és VIGA Gyula, A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 10, 271–282 (Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1981), 272–273; MAGYAR Zoltán, *A Rétiember: Bodrogi népi elbeszélések* (Dunaszerdahely: Lilium Aurum Kiadó, 2009), 44–45.

60 LUKÁCS Miklós, „Orpheus, Romulus és Remus mondák a Mezőföldről”, *Ethnica* 6 (2003): 134–135, 134.

61 MAGYAR Zoltán, *Tatárok, betyárok, bányarémek: Folklorhágyományok Nagybánya vidékén* (Nagybánya: Teleki Társaság, 2010), 83 – Görbe István gyűjtése, 1958–1960.

62 MZ, 7:175.

63 HÁRSHÁZI István, *Niklai hagyományok* (Kaposvár: Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1978), 188.

64 MZ, 1:157–158. A Micbán-monda irodalmához: CSIKÓS Zsuzsanna, „A Micbán-történet irodalmunkban: Mese és valóság a Bocskai család eredetmondájában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 97 (1993): 78–91.

derülése éles eszű de egyszersmind bölcsészi eszme, minőt a népnél nehezen találunk, mert a boszorkány létezését folyvást hiszi, s azért semmi szükségét arra nem érezhet, hogy a felvilágosodást, mint már bekövetkezett állapotot, képbén magasztalja. A hálásnak a temetőn semmi összeköttetése az egészszsel, miért azt méltán azon kategóriába útasítjuk, mibe a zsványokkal és fazekassali kaland tartozik.<sup>65</sup>

A zsványokkal kapcsolatos epizód értelmezése az igazságosztó hős által megfogalmazott morális szempontok kapcsán a költemény későbbi elemzőit is elbizonytalanította.<sup>66</sup> Jelen tanulmány szempontjából azonban az epizód lehetséges forrásvidéke az igazán érdekes, amelyre ez esetben is legfeljebb távoli párhuzamok találhatóak. Folklorisztikai szempontú tanulmányában Berze Nagy János is jelezte, hogy ezzel analóg elemet a magyar mesékben nem talált, s mindössze egy német mesét említett közvetett párhuzamként.<sup>67</sup> Pedig a rablók kincséről, a rablók mesehős általi elpusztításáról egyértelműen szól a magyar népmese-repertoár is: a *Szezám, nyílj ki* (ATU 954/MNK 676), a *Negyven rabló* (ATU/MNK 954), a *Rablóvőlegény* (ATU/MNK 955) és *A molnár leánya* (ATU/MNK 956B) típusú mesékben ugyanis részben erről van szó, bár a cselekmény szűzsége jelentős mértékben eltér a *János vitéztől*. Erdei rablókról, rablók kincséről, rablógyilkos haramiák elpusztításáról azonban a meséknél is több szó esik a magyar mondakincsben, sőt a 19–20. századi, pozitív aurájú betyárhagyományoknak éppenséggel e mindenféle eszményítés nélküli hagyomány az eredeti rétege. A magyar nyelvterület ama archaikus népi kultúrájú tájegységein (például Székelyföld, Gyimes, Moldva), ahová a betyárromantika csak jelentős fáziskéséssel jutott el, még a 20–21. század fordulóján is nagy számban voltak gyűjthetők olyan mondák és balladák, melyekben a törvényen kívüli „hegyi tolvajok” még véletlenül sem a népet segítő pozitív hősök, hanem éppenséggel véreskezű, kíméletlen, önérdékű haramiák.<sup>68</sup> Erre utal északkelet-felföldi példák alapján már a *Magyar Simplicissimus*,<sup>69</sup> valamint a székelyföldi Rika-hegység kapcsán Jánosfalvi Sándor István *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett* című műve.<sup>70</sup> És az 1830–1840-es években, amikor magyar földön a betyárromantika még éppén csak kialakulóban volt (vö. Zöld Marci, Sobri Jóska), a *János vitéz* és a *Zöld Marci* írója és a George James-féle *Robin Hood* fordítója jártában-keltében még javarészt a vonatkozó folklórhagyomány e korábbi rétegét hallhatta.

65 HENSZLMANN, „A népmese...”, 365–366, 379.

66 PETŐFI Sándor, *Válogatott elbeszélő költeményei*, szerk. BADICS Ferencz, 2., olcsó kiad. (Budapest: Athenaeum, 1899), 43 (Badics Ferencnek a 6. ének 22. versszakához fűzött lábjegyzetes magyarázata); TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, „A János vitéz”, in TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Humanizmus és nemzeti irodalom*, 197–230 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966), 213–214; PÁNDI Pál, *Petőfi: A költő útja 1844 végéig* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1982), 448–449; MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor: Kísérlet*, Klasszikusaink (Budapest: Korona Kiadó, 1999), 22; GULYÁS, „Mert ha írunk népdalt...”, 73–76.

67 BERZE NAGY, „Petőfi költészetének...”, 32.

68 MZ, 7:791–829.

69 TURÓCZI-TROSTLER József, szerk., *Magyar Simplicissimus* [1683] (Budapest: Művelt Nép, 1956), 135–137.

70 JÁNOSFALVI SÁNDOR, *Székelyhoni utazás...*, 2:55–57, 72–75, 156–157, 169–170 (1846).

Petőfi elbeszélő költeményének 8. énekében az immár huszárnak szegődött Kukorica Jancsi a magyar sereggel eljut a tatárok országába. A regényes cselekmény eme epizódja két olyan folklórmotívumot is tartalmaz (1. és 2. strófa), melyek ilyen összefüggésben csak a mondahagyományból ismertek. A kutyafejűség képzete az európai néphagyományban széleskörűen elterjedt folklórelem,<sup>71</sup> és a magyar népi epikán kívül kivált a balkáni népek hagyományvilágában elterjedt.<sup>72</sup> Noha e motívum előfordul invariáns szövegváltozatokban is (kutyafejű törökök stb.), a magyar mondahagyományban alapvetően a tatárok kutyafejűségéről esik szó – függetlenül attól, hogy azok az 1241–1242. évi mongol invázió harcosai vagy a 16–18. században Erdélybe és Kelet-Magyarországra számtalan alkalommal betörő krími tatárok.<sup>73</sup> A „kutyafejű tatár” mint állandósult szóösszetétel és képzet szólásoknak is részévé vált,<sup>74</sup> illetve feltűnik a népi kultúrában gyerekijesztőként is.<sup>75</sup>

Jóval ritkább, bár korántsem társtalan a magyar folklórban az emberevő tatárokkal kapcsolatos képzet. A *Jancsi és Juliska* típusú mese (ATU/MNK 327A) mondai redakcióiban dióbélen hízlalt foglyokról és az emberevő tatárok fogságából történt szabadulásról (*A tatárok megsütött öreganyja* típus) esik szó.<sup>76</sup> E narratív típus egyetlen őrségi szöveg kivételével a keleti magyar nyelvterületen terjedt el, a *János vitéz* írása idején tehát Petőfi feltehetőleg nem ismerte, magát a központi motívumot (a tatárok emberevése) azonban a dunántúli, felföldi és alföldi szövegváltozatok<sup>77</sup> alapján – s mint azt a költemény is tanúsítja – igen. A Petőfi-mű hivatkozott részletéhez azok a gyimesi csángó mondaszövegek állnak legközelebb, melyek szerint az emberevő tatárok pusztán a hullákért cserébe vesznek részt a háborúban, az az ő csatadjúk.<sup>78</sup> Hasonló képzet szerepel már Bonfini történeti művében is (*A magyar történelem tizedei*), amelyben a tudós humanista arról ír, hogy a kunokkal vívott háborúban a tatárok sok foglyot ejtettek, akiket megtizedeltek: minden tizedik foglyot felfaltak.<sup>79</sup>

A költemény 10. énekében az égig érő hegyeken átkelő huszársereg lovai meg-megbotlanak a csillagokban. Ama csillagokban, melyekről János vitéznek az a közkeletű képzet

71 MZ, 10:562. Szerepel Stith Thompson motívumindexében is: Mot. B25.1. *Man with dog's head*; Mot. B25.1.2. *Dog-headed people*.

72 FERENCZI Imre, „A magyar–horvát–szlovén folklórkapcsolat egy példája: Az eborrú törökök és a kutyafejűek (»pesoglavci«)”, in *Folklór és tradíció VI*, szerk. Kiss Mária, 99–130 (Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1988).

73 MZ, 4:34, 167–168.

74 BEKE Ödön, „Kutyafejű tatár”, *Ethnographia* 57 (1946): 90–91.

75 MZH, 3:293.

76 MZ, 4:171–173.

77 Uo., 4:171.

78 MAGYAR Zoltán, *A csángók mondavilága: Gyimesi csángó népmondák*, Magyar népköltészet tára 3 (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), 201; MAGYAR Zoltán, *Csinódi népköltészet: Az Úz-völgyi csángók folklórhagyományja*, Magyar népköltészet tára 9 (Budapest: Balassi Kiadó, 2009), 262; MAGYAR Zoltán, *Történetmondás és ökológiai tudás: Egy mesélő ember Farkasokpatakán*, Magyar népköltészet tára 20 (Budapest: Balassi Kiadó, 2022), 116.

79 Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei* [1496], ford. KULCSÁR Péter (Budapest: Osiris Kiadó–Balassi Kiadó, 2019), 454. Bonfini ugyanitt a tatárokról szólván többször is említi a kannibalizmusukat, továbbá azt, hogy emberi vért isznak.

jut az eszébe, miszerint: „Azt mondják, ahányszor egy csillag leszalad, / A földön egy ember élete megszakad”. E néphitadat, amelynek a narratív szövegváltozatai is gyakoriak,<sup>80</sup> a költői életmű további két darabjában is feltűnik, a *Felhők*-ciklusban, valamint az 1849 elején íródott *Újév napján* című versében.<sup>81</sup> Petőfi tehát nem csupán beépítette műveibe e hiedelmet, hanem, mint arra ő maga is utalt („mondják”), azt a (népi) szóbeliségből ismerte meg.

A vizontagságos módon Franciaországba érkező magyar huszárokat (11. ének) a francia király azzal a panasszal fogadja, hogy egyetlen lányát elrabolták a törökök. E francia szálnak ugyan nincsen folklór háttére (habár a Münchhausen-történetekben elő-előkerül), az a költő közismert, franciák iránti rokonszenvéből adódik.<sup>82</sup> A francia király panaszában feltűnő kincsmotívum („Kincsem vetélkedett Dárius kincsével”) szólásoknak<sup>83</sup> és exemplumoknak<sup>84</sup> is része, ám igazán színes szövegváltozatokban a mondahagyományban terjedt el az a képzet, hogy a mesés gazdagságáról híres és a kora újkorra már mitikus alaknak tekintett Dárius király titkos kincse a Kárpát-medence egy meghatározott helyén van elrejtve<sup>85</sup> (vesd össze a magyar Attila sírja hagyományával, amelyről a Tisza folyó kapcsán Petőfi is említést tett a *Lehel vezér* című, befejezetlenül maradt elbeszélő költeményében).<sup>86</sup> E különösen Erdélyben népszerű, több mint kéttucat konkrét helyszínre lokalizált hagyományt Petőfi publikált mondanévközlésekből is ismerhette, ugyanis az szerepel Dugonics András *Magyar Példa-Beszédek és Jeles Mondások* című műve első kötetében,<sup>87</sup> és a Tordai-hasadék kapcsán Téglási Ercei József is említi a *Nemzeti Társalkodó*ban közreadott erdélyi útirajzában.<sup>88</sup> Erdély enciklopédikusának, Benkő Józsefnek teljes egészében először 1834-ben kiadott országleírása – szintén a szájhagyomány alapján – a Gyalui-havasokban lévő cigányhavasi Dárius várához kapcsolja a nevezetes kincseket.<sup>89</sup> Petőfi kortársa, Pulszky Ferenc kéziratos felvidéki mondagyűjtésében a Sáros megyei Komlóskeresztes határában elrejtett, Dáriusnak tulajdonított kincsekről esik szó,<sup>90</sup> és ugyanezen években jegyezte fel e hagyományt az udvarhelyszéki Homoródalmási-barlang kapcsán az Erdélyt beutazó francia Auguste de Gerando.<sup>91</sup> Továbbá Kilián István kutatásaiból tudjuk, hogy e motívum a 18. század

80 MZH, 1:94. Típuszáma: MZH A191. *Az égről lehulló csillag*.

81 BERZE NAGY, „Petőfi költészetének...”, 41.

82 Erre utalnak már a *János vitéz* korábbi elemzői is: ELEK, „Petőfi Sándor...”, 188; BERZE NAGY, „Petőfi költészetének...”, 32.

83 MARGALITS Ede, *Bácskai közmondások és szólásmondások* (Baja: Nánay Lajos, 1877), 19; VÖÖ Gabriella, *Szaván fogjuk: Erdélyi magyar szólások* (Székelyudvarhely: Erdélyi Gondolat, 1999), 63.

84 DÖMÖTÖR Ákos, *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*, Folklór archívum 19 (Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete, 1992), 184.

85 MZ, 8:141–143.

86 PETŐFI Sándor, *Költeményei 3 (1848–1849)*, szerk. VARJAS Béla, Petőfi Sándor összes művei 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), 301.

87 DUGONICS András, *Magyar Példa-Beszédek és Jeles Mondások, I. rész* (Szeged: Grün, 1820), 162.

88 TÉGLÁSI ERCSEI József, „Utazások nemes Thorda vármegye also kerületének nevezetesebb járásaiban: Lupsai járás”, *Nemzeti Társalkodó*, 1837, 2:59–96.

89 BENKŐ József, *Transsilvania specialis: Erdély földje és népe* [1778], ford., tan., szerk. SZABÓ György, 2 köt. (Bukarest–Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 1999), 1:349.

90 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 1514. IX/2. – 1840-es évek eleje.

91 GERANDO, *La Transylvanie*, 2:123–124.

közepén egy iskoladráma szövegében is feltűnik Erdélyben.<sup>92</sup> Hogy Petőfi az említett művek valamelyikéből vagy a szájhagyományból tudott-e Dárius kincséről, az ma már kideríthetetlen, a *János vitéz* folklorisztikai értelmezési keretébe azonban nem csupán beleillik, hanem annak mindkét lehetséges esetben organikus része.

Berze Nagy János külön bekezdést szán okfejtésében a *zsák arany* motívumának, amelyet János vitéz a törökök legyőzését és a királykisasszony kiszabadítását követően jutalmul a francia királytól kap (15. ének), és amelyet a rablók kincsével ellentétben el is fogad. Mint írja:

Ennek is van visszhangja a népmesékben, bár a mesei párhuzam kapcsolata a *János vitéz* idevágó helyével nem oly szoros, mint a többi elemnél vagy indítéknál. Csak egyedül az *erdélyi szász* mesében van arról szó,<sup>93</sup> hogy a pap a leányát pokolból megmentő Eisenhansnak egy zsák pénzt ígér. A mese hőse – főként a *magyar* mesékben – a kincssel megtöltött zsákokat bántatlanság fejében az ördögöktől kapja,<sup>94</sup> egy német mesében pedig egy zsákkal az általa megölt rablók kincséből visz magával.<sup>95</sup>

Berze Nagy okfejtése helytálló, és valószínű, hogy a zsák arany motívumát – ha az nem Petőfi saját ötlete volt – a költő a népmeseanyagból ismerhette, megjegyzendő azonban, hogy ugyanez mondamotívumként is viszonylag elterjedt,<sup>96</sup> esetenként népköltészeti változataként a kincssel teli bivalyőrnek.<sup>97</sup>

A költemény 12. éneke a törökökkel vívott győztes csatáról szól. Az ütközet költői leírása esetenként már-már a *Képes Krónikába* olvasztott *Gesta Ladislai regis* (11–12. század) csataképeit idézi,<sup>98</sup> és e párhuzam annyiban is megfontolandó, hogy a francia királykisasszony kiszabadításának jelene lényegében egy az egyben megfeleltethető a Szent László-legenda lányszabadítási történetével. A kerlési csata kapcsán a korabeli hősénekre visszavezethető krónikás hagyomány szerint is az ütközet végén egy előkelő rangú nőt (a váradi püspök lányát / Szent László húgát / Szent Ágnes) ragadva fel a lova nyergébe, próbál elmenekülni az ellenséges sereg egyik alvezére, és a viadalt követően a *Képes Krónika* szövegváltozata szerint a kiszabadított lány még könyörög is, hogy a hős a legyőzött ellenfelet ne ölje meg<sup>99</sup> (ám János vitézzel ellentétben Szent László nem kegyelmez az ellenfelének).

92 KILIÁN István, „A XVII–XVIII. századi iskolai színjátszás Sárospatakon”, *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 12 (1973): 129–186, 164.

93 Feltehetőleg Josef Haltrich szász mesegyűjteményére utal: Josef HALTRICH, *Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen* (Berlin: Springer, 1856).

94 Vö. a rászedett ördög típusú mesékkal, valamint az ATU/MNK 804B (*Templom a pokolban*) típussal.

95 BERZE NAGY, „Petőfi költészetének...”, 33.

96 MZ, 8:423. Típuszáma: MZ VIII. K 22. *Kincssel megtöltött zsák*.

97 Uo., 8:422–423.

98 „Kardcsapásokkal hasogatták a frissen beretvált kun fejeket, akár az éretlen tőköt”, GERÉB László, ford., *Képes Krónika*, Olcsó könyvtár 814 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978), 102. fejezet. Vö. „Hullottak a fejek előttök, mint a mák” (*János vitéz*, 12. ének, 16. strófa).

99 GERÉB, *Képes Krónika*, 107–108 (102. fejezet). E szövegváltozat tűnik fel az *Orosz évkönyvekben*, a Pahlomije szerb deák által a 15. századi Váradon feljegyzett Szent László-legendában (HODINKA Antal,

Hasonló epikus szituációt ábrázol az a török kor mondavilágát felidéző ponyvairat, amely részét képezte Petőfi könyvtárának.<sup>100</sup> *A bajnokok Vég Gyula várában: Írattott a Hód vize parttyán* című kisnyomtatvány a Békés megyei népi/populáris epika legnevezetesebb hőstét, a Gyula várat a törökök ellen védő várkapitány, Toronyi Tamás történetét<sup>101</sup> taglalja Nemes Vörös Mihály feldolgozásában.<sup>102</sup> A helyi mondákból egybe-szerkesztett „naiv eposz” egyik epizódja Toronyi Tamás párviadala a török basa fiával, akit a várkapitány legyőz, ám nagylelkűen meghagyja az életét. A *János vitéz* vonatkozó szöveghelyének mintáját, előképét tehát e 19. századi eleji ponyvában is fellelhetjük.

Hogy Petőfi felhasználta-e elbeszélő költeményéhez a Szent László-legenda említett epizódját, az ennyi hasonlóság ellenére sem egyértelmű. Az sem tudható bizonyosan, hogy országjárása közben láthatta-e valahol középkori templomok falán ábrázolva ezt a jelenetet, azaz a Szent László-legenda falképciklusát.<sup>103</sup> Sejtethető ellenben, hogy nagy valószínűséggel volt a kezében a Szent László-hagyományokról szóló akkor legfrissebb tudományos mű, Podhradzky József kétkötetes munkája,<sup>104</sup> és egészen bizonyos, hogy olvasta mentora, Vörösmarty Mihály 1825-ben íródott hőskölteményét (*Cserhalom*) is,<sup>105</sup> amely a Kisfaludy Károly által szerkesztett *Aurora* 1826. évi folyamában jelent meg a lányrablást megörökítő, Michael Hoffmann által készített metszettel.<sup>106</sup> Noha Petőfi többször kinyilvánította, hogy királyokról, beleértve még Mátyás királyt is, nem kíván írni, a *Pesti Divatlap* egy 1845. évi tárcájában eperjesi emlékei között egy ott hallott, helyi Szent László-mondát is megörökített.<sup>107</sup>

---

*Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai* [Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1916], 462–463, 481–483), továbbá a falképciklus bántornyai (Zala vármegye) jelenetsorán: LÁSZLÓ Gyula, *A Szent László-legenda középkori falképei* (Budapest: Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, 1993), 175–181; MAGYAR Zoltán, „Keresztény lovagoknak oszlopa”: *Szent László a magyar kultúrtörténetben* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996), 213–216.

100 POGÁNY, *A magyar ponyva...*, 70–71.

101 MZ, 2B:56–57.

102 NEMES Vörös Mihály András, *A bajnokok Vég-Gyula várában: Írattott a Hód vize parttyán* ([Szeged], 1807). Modern kiadása: Vörös Mihály, *A bajnokok Vég-Gyula várában*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Gyulai füzetek 15 (Gyula: Békés Megyei Levéltár, 2005).

103 LÁSZLÓ, *A Szent László-legenda...*; MAGYAR, „Keresztény lovagoknak oszlopa”, 161–267.

104 PODHRADZKY József, szerk., *Szent László királynak és viselt dolgainak Históriaja: Oklevelekből, krónikákból és legendákból össze szedte és kiadta Podhradzky József* (Buda: Gyurián János–Bagó Márton, 1836).

105 A Szent László-téma 19. századi irodalmi recepciótörténetéről bővebben: SZILÁRD Leó, *Szent László a magyar lírában* (Pécs: Taizs Nyomda, 1926); MAGYAR, „Keresztény lovagoknak oszlopa”, 411–432.

106 Képet közli: KERNY Terézia, „Keresztény lovagoknak oszlopa”: Művészettörténeti adalékok a kerlési ütközet ábrázolásaihoz”, in LÁSZLÓ, *A Szent László-legenda...*, 213–226, 218. E metszet mintája egy vizuálisan sok tekintetben hasonló történelmi hagyomány, a hitvesét leszúró Dobozy Mihály történetét ábrázoló, 1822-ben készült festmény volt. A Dobozy-hagyomány 19. századi irodalmi előfordulásairól lásd: HERMANN Zoltán, „Magyarentod»: Adalékok a Dobozy-témához”, in *Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. Csörsz RUMEN István és mások, 208–219 (Budapest: Reciti, 2009).

107 NYESY Demeter, „Eperjes: Fele levél, fele nem”, *Pesti Divatlap* 2 (1845): 2:185; PETŐFI Sándor, *Levelezése*, szerk. V. NYILASSY Vilma és KISS József, Petőfi Sándor összes művei 7 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 634–635. Az álnéven megjelent tárcáról bővebben: FEKETE Sándor, *Meztiláb a szentegyházban: Cikkek Petőfiről és kortársairól* (Budapest: Magvető Kiadó, 1972), 95–117. A szerző azonosításával kapcsolatos kételyének ad hangot: MARTINKÓ András, „Nyesy Demeter táblabíró”, in MARTINKÓ, *Költő, mű*

A költemény 12. énekének másik, epikus részletességgel leírt csatajelenete a török basa megöléséről szól (9–14. strófa). Az egyetlen csapással kettéhasított ellenséges vezér/vitéz motívuma a hazugságmesék, nagyotmondó történetek szövegvilágát<sup>108</sup> idézi, és nagy valószínűséggel innen eredhet,<sup>109</sup> azonban érdemes megemlíteni, hogy a török kor mondavilága és a heraldika képi világa is tartalmaz megközelítőleg hasonló motívumot. A törökfejes címerek (Cserei-, Csáky-, Dombay-, Ugron-címer stb.) mondai olvasata szerint az ellenséges vitéz feje azért szerepel ott, mert a családős egyetlen csapással lemetszve a fejét ölte meg török ellenfelét. A Dózsa család címerében látható véres kéz motívuma hasonló hagyományt jelez: a nemzetség őse egyetlen csapással vágta le egy török bajnok kezét, jutalmul e nevezetes tett is megörökítésre került a királytól kapott nemesi címerben.<sup>110</sup>

Az ellenséggel vívott véres csata motívumregiszterét gazdagítja a törökök kiontott vérének már-már apokaliptikus képe:

Izzadott a török véres verítéket,  
Tőle a zöld mező vörös tengerré lett.  
(12. ének, 11. strófa)

A csatahely mellett volt egy jókora tó,  
Tiszta szőke vizet magába foglaló.  
De piros volt az most, mert a magyar sereg  
Török vértől magát vizében mosta meg.  
(13. ének, 3. strófa)

A legyőzött ellenség véréből vöröslő mező/tó/folyó valószínűleg az antik időkig visszavezethető toposz, és a folklórban különösen a mondahagyomány részeként elterjedt.<sup>111</sup> A törökök kapcsán is számos helyi előfordulását regisztrálta a folklórkutatás,<sup>112</sup> és a népi kultúrába való beágyazottságát jelzi, hogy nemcsak a történeti mondáknak, hanem a harmadik világháborúról szóló különféle eszkatologikus hagyományoknak/jövedelmeknek is integráns része.<sup>113</sup> Ugyanitt egy másik szöveghely (12. ének, 12. strófa) hegyre emelkedett török holttestekről tesz említést, amelyre példát ugyan a török kor mondavilágában nem találni, hasonló motívum azonban fellelhető: a szentgotthárdi és

---

és környezet, 107–167. Magunk Fekete Sándor gondolatmenetével értünk egyet: MAGYAR Zoltán, *Petőfi a Felvidéken* (Dunaszerdahely: Liliium Aurum Kiadó, 2000), 77–81. Ugyanitt Petőfi Vak Béla királyról is közölt egy helyi mondatként megismert történetet.

108 KOVÁCS Ágnes és BENEDEK Katalin, szerk., tan., *Magyar népmesekatalógus 8: A magyar hazugságmesék katalógusa* (Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1989).

109 Bognár Péter az általa idézett 17–18. századi hazugságversek között ilyen motívumot nem említ: BOGNÁR, „A János vitéz...”.

110 MZ, 1:167–168.

111 MZ, 4:30–31. A motívum Petőfi itt tárgyalt művében még egy további alkalommal is feltűnik, a határt őrző óriás megölése kapcsán: 19. ének, 21. strófa.

112 MZ, 4:225.

113 Uo., 4:527.

a zentai csata narratív hagyományai között egyaránt hangsúlyosan szerepel, hogy az elesett ellenséges harcosok tetemeiből híd, illetve sziget létesült, elzárva a régi folyómedert (a Rába és a Tisza folyók vizét).<sup>114</sup> E török–tatár vonatkozások kapcsán már Elek Oszkár is szükségét érezte megjegyezni, hogy a mesei cselekménybe e szövegrészek révén „a nagy történelmi emlékek” is beleszövődnek, miáltal Petőfi e fejezetekben „népmeséinknek történelmi háttérükben nagy is specifikus *nemzeti elemei* után indult”.<sup>115</sup> Másként fogalmazva: merített a magyar történetimonda-hagyományból.

A költemény 19. énekének úgynevezett fazekasjelenete (6–13. strófa) ismét olyan sajátos, kétrarcú epizód, amelynek mesei és mondai értelmezése is lehetséges. Henszlmann Imre már többször idézett tanulmányában a mesei történet szempontjából magáért való, felesleges epizódnak,<sup>116</sup> Berze Nagy János ellenben a mesei cselekmény organikus részének tartotta, rokonítva az *Erős János* mesetípust (ATU/MNK 650A) erőpróbáival.<sup>117</sup> Legutóbb Gulyás Judit foglalkozott e jelenettel, rámutatva arra, hogy a mesei cselekmény dinamikája szempontjából igenis fontos szerepe van a fazekas ama információközlésének, hogy ha János vitéz továbbmegy az óriások országába, a vándorútján aztán már visszafordíthatatlan határátlépést követ el. Mint azt Propp funkcióelemzésére utalva Gulyás írja: „a halálvágtyól vezérelt hős számára azonban pontosan ez az adekvát útbaigazítás, s belépve az óriások birodalmába, végérvényesen átér oda, ahonnan valóban nincsen visszatérés a korábban megjelenített falusi életképek világába”.<sup>118</sup>

A fazekas sárba ragadt szekereknek kirántása azonban ismét egy olyan motívum, amely fölött a legtöbb elemző figyelme átsiklott. Ilyen erőpróbát ugyanis a fent említett mesetípus egyik általunk ismert szövegváltozata sem tartalmaz, ellentétben a monda-hagyománnyal, ahol mindez integráns folklórelem.<sup>119</sup> Önálló narratívítusként tűnik fel a különféle helyi, nagy erejű személyekre reflektáló mondákon kívül II. Rákóczi Ferenc fejedelem mondakörében,<sup>120</sup> továbbá a sokáig Petőfi barátjának számító, Gömörben mondahőssé váló Tompa Mihályról fennmaradt népi elbeszélésekben.<sup>121</sup> S ez az a pont, ahol az elemzésben már nemcsak a lehetséges források és költői impulzusok után kutatva érdemes visszanézni az időben, hanem ahonnét előre tekintve is nyílik perspektíva, Arany János *Toldijának* epikus karakterébe ugyanis a két évvel korábban megjelent *János vitéz* vonatkozó részlete is beépült.<sup>122</sup>

Az óriások földjére lépő János vitézt próbatételek sora várja (19–20. ének), melyekből mindannyiszor győztesen kerül ki. A költemény történetkezelése első pillantásra

114 Uo., 4:225–226. Vas megyei és bácskai hagyományok.

115 ELEK, „Petőfi Sándor...”, 188.

116 HENSZLMANN, „A népmese...”, 379.

117 BERZE NAGY, „Petőfi költészetének...”, 33.

118 GULYÁS, „*Mert ha írunk népdalt...*”, 76.

119 MZ, 3:180.

120 FERENCZI Imre, „Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban”, *Ethnographia* 71 (1960): 389–436, 394.

121 KOVÁCS Kálmán, „»Mit mond az agg rege«: Tompa Mihály mondafeldolgozásai”, *Studia Litteraria* 1 (1963): 69–81.

122 A *János vitéz Toldira* gyakorolt hatásáról: HÁRMOS Sándor, „Petőfi *János vitéz*ének hatása Arany *Toldijára*”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 22 (1912): 131–151; NAGY Sándor, „A *János vitéz* és a *Toldi*”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 24 (1914): 171–195.

ez esetben is mesei, valójában azonban mindössze egyetlen olyan mesetípus vonható e körbe (ATU/MNK 1137. *Polyphemos*), amely maga is az antik eposzi előzmények (*Odüsszeia*) mesei leképeződése. Az óriások letűnt koráról és világáról, a mitikus előidők e teremtményeiről ez esetben is a mondahagyomány árul el többet, sőt, túlzás nélkül állítható, hogy a magyar óriás-hagyománykör/hiedelemkör nemzetközi összehasonlításban is rendkívül változatos és gazdag.<sup>123</sup> Részét képezi a csellemegölt óriásokról szóló hagyomány éppúgy,<sup>124</sup> mint – Erdélyben széleskörűen – az óriások kövésének motívuma,<sup>125</sup> sőt még az óriásszűnyog képzete is, amelyről a gömöri Hubón és a dél-erdélyi Alsórákoson egyaránt meséltek.<sup>126</sup> Az országuk határát őrző óriás leleményes megölése egy mezőségi népmondában lényegében a *János vitéz* vonatkozó szövegrészével megegyező módon szerepel,<sup>127</sup> és a Dávid és Góliát történet (1Sám 17,40–57) parafrázisaként, de sejthetőleg még inkább a Petőfi-mű vonatkozó helyének folklorizációjaként az említett Alsórákoson egy olyan emberről meséltek, aki – miután az óriások kövésre akarták őt kényszeríteni – egy szikladarabbal úgy meghajította egyiküket, hogy az holtan terült el, mire a többiek elismerték vezérüknek az embert.<sup>128</sup> Mivel magában álló folklórszöveg, az említett mezőségi monda valószínűsíthetően a *János vitéz*ből ered.

Az embereket segítő óriásokról szóló mondák a fentieknél nagyobb arányban tűnnek fel a hagyománykörben. Az óriásoktól kapott varázssíp motívuma (20. ének, 20–22. strófa) ugyan jellegzetes népmeselem,<sup>129</sup> ám nem az óriásokkal összefüggésben, és Petőfi költői innovációja a boszorkányokat elpusztító óriásokról szóló epizód is (21. ének, 10–21. strófa); ilyen hagyomány sem a magyar mese-, sem a mondarepertoárban nem ismert. Részét képezik ellenben a mondai tradíciónak a folyami átkelést segítő óriásról szóló történetek,<sup>130</sup> melyek szinte egytől egyig az óriásnak mondott „révész”, Szent Kristóf középkori legendájára mennek vissza,<sup>131</sup> akit – mivel az úton járóknak és a pestisben szenvedőknek volt a védőszentje – gyakran festettek meg a templomok külső falán hatalmas méretben.<sup>132</sup>

123 MZ, 9:48–76; 11:335–348; MAGYAR Zoltán, „A mitikus előidők teremtményei: Óriásokról szóló mondák a magyar folklórban”, *Erdélyi Múzeum* 80, 2. sz. (2018): 53–65.

124 MZ, 9:63–65.

125 Uo., 9:51.

126 Uo., 9:63.

127 MAGYAR Zoltán, *Mezőségi népmondák*, Magyar népköltészet tára 13 (Budapest: Balassi Kiadó, 2012), 455.

128 Magyar Zoltán kéziratos gyűjtése, 2010.

129 Szórványos hiedelemmondai előfordulása a patkányküldő emberről szóló hiedelemkörben: MZH, 2:455–456.

130 KÁLMÁNY Lajos, *Szeged népe*, 3 köt. (Arad–Szeged: Réthy–Bába, 1881–1891), 2:148; 3:173; MAGYAR Zoltán, *Népmondák Erdély szívében: Alsó-Fehér megye mondahagyománya*, Magyar népköltészet tára 8 (Budapest: Balassi Kiadó, 2008), 346; MZ, 9:60.

131 BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium II* (Budapest: Szent István Társulat, 1977), 90–91. Vö. MZ, 5:463. Néprajzi irodalmához: VASVÁRI Zoltán, „Szent Kristóf a magyar néphagyományban”, in *„Madaradnak fogadj engem...”: Tanulmányok Lengyel Ágnes tiszteletére*, szerk. VASVÁRI Zoltán, 191–202 (Balassagyarmat: Palóc Múzeumbarátok Egyesülete, 2021).

132 Ama középkori hiedelem szellemében, hogy aki a képet meglátja, az az ember aznap nem hal meg, mivel a szent megoltalmazza őt.

Noha a boszorkány alakja ártó szándékú, negatív szereplőként számos tündérmesében szerepel, a *János vitéz* „boszorkányképe” alapvetően más, ugyanis az elbeszélő költeménybe szőtt vonatkozó motívumok, a gonosz, boszorkányos mostohaanya<sup>133</sup> kivételével, a hiedelemmondák világából vették. Ilyen mondákat Petőfi bárhol hallhatott, és bizonyára hallott is nem egy esetben, hiszen mindez a tradicionális közösségi ismeretanyag funkcionáló része volt a Kárpát-medencében még másfél száz év múltán is egy archaikus népi kultúrájú vidékeken (a passzív tudás része pedig voltaképpen mindenhol). A *János vitéz* 21. énekébe (3–13. strofa) a boszorkánymulatság hiedelemköreinek egyes narratív elemei vannak beemelve. Lényegében minden, Petőfi által említett motívumnak megtalálni a hiedelemmondai párját, lásd: éjféli boszorkánymulatság; a mulatságra seprűnyélen repülő boszorkányok; az ország közepén tartott boszorkánymulatság (vö. Szent Gellért-hegy); barlangban mulatozó boszorkányok; a boszorkányok nagy üstben főzött undok étke.<sup>134</sup> A gonosz mostohaanya boszorkánnyá alakulása<sup>135</sup> azonban ismét csak mesei funkció morfológiai értelemben, amely arra szolgál, hogy a hős kedvesének életét megnyomorító (annak halálát okozó) negatív szereplőt is elérje a méltó végzete. Ez a „metamorfózis” megfigyelhető számos tündérmesében is olyan formában, hogy a gonosz asszony eredendően sötét jelleme és természetfeletti képességei csak a mesei cselekmény előre haladtával válnak nyilvánvalóvá.

Henszlmann Imre a mesei cselekmény szempontjából disszonáns jelenetnek tekintette a költemény 22. énekét alkotó temetői epizódot is. A temetőben alvás mélylélektani értelmezési kísérletei<sup>136</sup> e dolgozat témáján kívül esnek, ezért itt csak magát az epikus szituációt és háttérrel szükséges rögzíteni,<sup>137</sup> amely ezúttal is egy vagy több hiedelemmondából van átemelve. A sírokból éjjelkor<sup>138</sup> kiemelkedő fehér ruhás kísértetek,<sup>139</sup> a holt és elkárhozott lelkek éjszakai temetői mulatozása<sup>140</sup> ugyanúgy része a magyar néphitnek (és hiedelem-elbeszéléseknek), mint a holtak birodalmába illetéktelenül belépő földi halandó megbüntetése<sup>141</sup> (ez esetben csupán annak szándéka, kísérle-

133 Mot. G205. *Witch stepmother*; Mot. P282. *Stepmother*; Mot. G204. *Girl in service of witch*; Mot. S322.4.2. *Stepmother orders stepdaughter killed*.

134 BIHARI Anna, *Magyar hiedelemmonda katalógus – A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends*, Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6 (Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1980), 80–82; MZH, 2:224–242.

135 DÖMÖTÖR és KERÉNYI, „A *János vitéz*...”, 378.

136 PÁNDI, *Petőfi: A költő útja...*, 459–460; GULYÁS, „*Mert ha írunk népdalt...*”, 76–77. A szakirodalomban az is felmerült, hogy az értelmezés során ez esetben a honfoglalás előtti hősének „hősi álom” motívuma is figyelembe veendő. DEMÉNY István Pál, *Kerekes Izsák balladája* (Bukarest: Kriterion Kiadó, 1980), 47–58; DEMÉNY István Pál, *A magyar szóbeli hősi epika* (Csikszereeda: Pallas-Akadémiai Könyvkiadó, 1997), 170–174; MAGYAR, „*Keresztény lovagoknak oszlopa*”, 299–313.

137 A temetői jelenet irodalmi értelmezése és beillesztése a mű egészébe: SZILÁGYI Márton, *A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Osiris irodalomtörténet (Budapest: Osiris Kiadó, 2021), 67–84.

138 MZH, 1:218, 220–221, 237–240.

139 MZ, 1:195–196.

140 MZH, 1:214, 229–230.

141 Uo., 1:229. Típuszáma: MZH D103. *Gyilkos szándékú kísértet*. Közvetve e képzet népköltészeti megfogalmazása *A halott völgyény* mese- és hiedelemmonda-típus (ATU/MNK 365; MZH B56.), valamint *A halot-*

te), továbbá az, hogy az ártó földöntúli erők éjjeli hatalmának az első kakaskukorékolással érkező hajnal vet véget.<sup>142</sup>

A Tündérország kapujába érkező János vitézt újabb három emberfeletti kihívás és próbatétel várja (25. ének). A kapuőrző természetfeletti erejű állatok és szörnyek legyőzése a mesei hármasságot is megfogalmazó jellegzetes meseelem, a sárkányölés Petőfi által leírt módja azonban viszonylag ritka a tündérmesékben. Igaz, a mondákban is az, bár néhány erdélyi szövegváltozata egyértelműen arra utal, hogy organikus szájhagyományként terjedt el. A bethleni Bethlen-cimer egyik mondai változata szerint egy kanászlegény vállalkozik arra, hogy elpusztítsa a vidéket rettegésben tartó sárkányt. Hét rend szurokkal összeragasztott csepűruhát ölt magára páncél gyanánt, és úgy indul a sárkány búvóhelyére. Amikor a szörnyeteg megpillantja a csepűruhába öltözött kanászt, egyből bekapja őt. Mivel a vastag csepűruha megvédi őt a harapástól, a kanászlegény a magával vitt késsel lyukat vág a sárkány hasába, megkeresi a szívét, és szíven szúrja, majd kihasítva a bőrét, kibújik a megdöglött szörnyetegből.<sup>143</sup> A közeli Erdélyi-Erdőháton a motívum egy másik adaptációja maradt fenn: három rabló azzal a feltétellel kap kegyelmet, hogy megölik a vidék népét rettegésben tartó sárkányt. A rablók fából egy kecske alakú, üreges építményt készítenek, abba bebújnak, és amikor e „trójai” fakecskét elnyeli a fenevad, belülről halálra szurkálják a szörnyeteget.<sup>144</sup> Ezeket az észak-erdélyi mondaváltozatokat persze 1844-ben Petőfi – lévén, hogy nem járt még azon a vidéken – nem ismerhette, hasonló történeteket azonban a Királyhágótól nyugatra fekvő országrészekben nagy valószínűséggel igen.

A *János vitéz*ről szóló tanulmányában Elek Oszkár annak a véleményének ad hangot, hogy a „tündérsziget leírása a magyar költészet legragyogóbb rajzai közül való”.<sup>145</sup> Tündérország, a tündérek birodalma hasonlóképpen plasztikus, részletgazdag jellemzésére csak elvétve találni példát a magyar mese- és mondaanyagban. A mesékben azért nem, mert például a tündérmesének nevezett alműfajban is valójában mindössze néhány típus szól a tündérek földjéről, illetve tűnnek fel benne e természetfeletti lények, valamint nevesítetten is a királynőjük (ATU/MNK 400. *A hattýúnő*; MNK 400A\*. *Árgirus*; MNK 400B\*. *Világszép asszony*; MNK 400C\*. *Világhírű Kis Miklós*), a mondákban pedig – műfaji sajátosságánál fogva – a különféle (adott esetben: leíró) motívumok a rövidebb epikus kifejtés miatt koncentrált formában csak elvétve találhatók. Ráadásul a *János vitéz*ben Tündérország kapcsán több olyan meghatározó motívum is feltűnik, melyeknek a magyar folklórban csak közvetett formában van analógiája: tündérsziget (Mot. F213. *Fairyland on island*); tündérszigetre utazás (Mot. F302.1. *Man goes to*

---

*tak miséje* típusú hiedelemtörténet tabusértőkről szóló szövegváltozatai. KÖRNER Tamás, „Mutatvány a készülő magyar hiedelemmonda-katalógusból: B) A halál és a halottak”, *Ethnographia* 81 (1970): 55–96, 78; MZH, 1:162–163.

142 MZH, 4:73.

143 MAGYAR Zoltán, *Erdélyi népmondák*, 2 köt. (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2011), 2:271–272; MZ, 3:164. Típuszáma: MZ III. B 92. *A kanász csepűruhája*.

144 KÁDÁR József, *Népi csodás történetek, hiedelmek és szokások* [1892], szerk., tan. Kiss Ferenc (Szamosújvár: Pro-Armenia Alapítvány, 2000), 99–100.

145 ELEK, „Petőfi Sándor...”, 190.

*fairyl and marries fairy*).<sup>146</sup> E motívumok kapcsán merült fel a szakirodalomban a kelta és antik mitológiai párhuzamok kérdése,<sup>147</sup> melyek forrását Petőfi olvasmányél-nyei között érdemes keresni. Részben e sorba illeszkedik a tündérek királyválasztá-sának motívuma is (Mot. F252.1.1. *Fairies elect king*), bár megjegyzendő, hogy az a ma-gyar mesékben is elterjedt: a közrendű mesehőst (legkisebb szegény fiút) Tündér Ilona házastársaként a tündérek királyává koronázzák.<sup>148</sup>

A tündérek szigetének részletes leírása (az elbeszélő költemény 26. éneke) teljes kö-rűen ez esetben is csak a magyar mondahagyomány felől közelítve, annak ismeretében értelmezhető. A néhány, egymással lazán összefüggő, „szigetszerű” mesetípussal ellen-tétben a magyar tündérmondák kiterjedt, színes és részletgazdag rendszert alkotnak,<sup>149</sup> még ha azt többnyire mozaikcserepekként kell is összerakni. Leginkább koncentrált formában a 19. századi székelyföldi mondagyűjtésekben<sup>150</sup> található. Ilyen „mozaikcse-rép” (motívum) a tündérek szigete is, amely – jóllehet tavi és tengeri tündérekről szór-ványosan a magyar folklórban is esik szó – igazán költői formában egy folyami sziget, a Csallóköz kapcsán tűnik fel a tudatos, szervezett magyarországi folklórgyűjtések hajnalán, a 18–19. századi rétegzettségű folklórszövegekben.<sup>151</sup> A Pozsonyban többször is megforduló, ott huzamosabb ideig tartzkodó<sup>152</sup> Petőfi alkalmasint akár hallhatta is a környékbeli magyaroktól ezeket a történeteket. Trencsényi-Waldapfel Imre a mito-lógiai motívumokkal történő összehasonlítást követően arra a következtetésre jutott, hogy a *János vitéz*ben szereplő Tündérország a halottak birodalma, az „üdvözült halot-tak” szigete,<sup>153</sup> mely allegorikus értelmezés nem állt távol Petőfitől, és a mű egészére is érvényes lehet, ám a műértelmezés részleteiben számos esetben akár félre is vezethet.

A költemény 26. énekében sorjázó folklórmotívumok olvasata ugyanis alapvető-en mondahagyományként értelmezhető, olyan epikus folklórszövegek sorának, me-lyeknek eredetmagyarázó jellegük van. A szőke tündérlányok<sup>154</sup> aranyhajának motívu-ma<sup>155</sup> kincsmondaként is viszonylag elterjedt. Kivált a Csallóközben és az Ipoly középső folyása mentén mesélték, hogy a folyami homokban található aranypor a tündérek hajából kifésülve került oda, illetve, hogy a földben rejtőző aranyerek a tündérek el-

146 DÖMÖTÖR és KERÉNYI, „A *János vitéz*...”, 378.

147 TRENCSENYI-WALDAPFEL, „A *János vitéz*”, 222–226; ACÉL Zsolt, „Elbeszélés és élettörténet Petőfi Sándor *János vitéz* című művében”, *Forrás* 41, 6. sz. (2009): 3–37.

148 Az ördögösfüzesi mesemondó, Hideg Anna egyik közelmúltban feljegyzett, *Tündér Ilona* című meséjében is így végződik a történet (Magyar Zoltán kéziratok gyűjtése, 2022).

149 MZ, 9:76–154; MZH, 1:525–629.

150 Például: ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*, 6 kötet. (Pest–Budapest: Ráth Mór Bizománya, 1868–1873).

151 IPOLYI, *Magyar mythologia*, 65; IPOLYI Arnold, *A tengeri kisasszony: Ipolyi Arnold kéziratok folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858*, szerk. BENEDEK Katalin, Magyar népköltészet tára 6 (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 136–137, 144–145.

152 MAGYAR, *Petőfi a Felvidéken*, 24–37, 43–61.

153 TRENCSENYI-WALDAPFEL, „A *János vitéz*”, 226. Utóbb Gulyás Judit is e mellett az értelmezés mellett foglalt állást: GULYÁS, „*Mert ha írunk népdalt...*”, 70–71.

154 Vö. MZ, 9:77.

155 Uo., 9:77.

hullajtott hajszálai.<sup>156</sup> Még oly látszólag ritka motívumnak, mint a tündérek könnycseppjeiből keletkező gyémánt (3. strófa) is akad folklórpárhuzama: máramarosi hagyomány szerint az ottani hegyekben található vadgyémántok egy szerelemcsalódott tündér könnycseppjei.<sup>157</sup> Benedek Elek szülőföldjén, az erdővidéki Bibarcfalván pedig arról meséltek, hogy az ottani várhegy oldalában sarjadó gyöngyvirágok eredete függ össze a tündérek könnyeivel.<sup>158</sup> A magyar néphagyományban számos természeti jelenség keletkezését is a tündérekkel hozták összefüggésbe: noha a szivárvány Petőfi általi eredetmagyarázata (5. strófa) a magyar folklórszövegekben nem tűnik fel, e csodás természetfeletti lényeknek tulajdonított egyéb aetiologikus változatok a Csallóközben és az erdélyi Mezőségről egyaránt ismertek.<sup>159</sup>

A költemény utolsó, 27. éneke János vitéz Tündérországban beteljesülő boldogságát beszéli el. Már Berze Nagy János is utalt arra, hogy a főhős újra fellelt (feltámadt) Iluskája a mesei/mondai Tündér Ilona népi megfelelője, jelezve, hogy az Ilona név a magyaron kívül a román és orosz mesékben (Ileana, Jelena) örvend hasonló közkedveltségnek.<sup>160</sup> A tündérek országában az élet vizébe dobott, sírról szakított rózsaszál jelenete pedig már olyan, Petőfi által megkomponált befejezése a történetnek, amelyben az egyetemes mesei és mitológiai motívumok<sup>161</sup> ötvöződnek a költői képzelettel.<sup>162</sup>

Jelen tanulmányban a felsorolt példák alapján annak megvilágítására tettünk kísérletet, hogy Petőfi *János vitéz* című művének létrejöttére az irodalmi és közköltészeti előképeken kívül a folklórhagyományok közül nemcsak a magyar népmesehagyomány hatott, hanem legalább annyira, sőt, véleményünk szerint még nagyobb arányban is a mondák világa. Azok a népmondák (mondatípusok és mondamotívumok), melyek a jelenleg ismert magyar folklórrepertoár alapján tematikailag és tipológiailag egybevetethetők voltak az elbeszélő költemény vonatkozó szövegrészeivel, és amelyeket Petőfi vagy bizonyosan ismert, vagy legalábbis – közvetett vagy közvetlen módon – ismerhetett. Reményeink szerint a felsorolt példák és szempontok tovább árnyalhatják a *János vitéz* lehetséges forrásairól kirajzolódó összképet, további kulcsot adva e mű kultúrtörténeti beágyazottságához és mélyebb megértéséhez.

---

156 Uo., 9:96, 152.

157 P. SZATHMÁRY Károly, „A Tisza bölcsője: Második rész, 5–6. kirándulás”, *Vasárnapi Ujság* 11 (1864): 174–175, 182–183.

158 KISGYÖRGY Zoltán, *Háromszéki vartúra-kalauz* (Barót: Tortoma Kiadó, 2008), 186; MAGYAR Zoltán, *Erdővidéki népmondák* (Barót: Tortoma Kiadó, 2011), 213.

159 MARCELL Béla, *A Csallóköz hiedelemvilága* (Dunaszerdahely: Gyurcsó István Alapítvány, 1994), 12; ZSIGMOND Győző, *Égítést és néphagyomány: Égítéstmagyarázás a romániai magyarokról*, Magyar névtani dolgozatok 198 (Csíkszereda: ELTE Magyar Nyelvtudományi Intézet, 1999), 135.

160 BERZE NAGY, „Petőfi költészetének...”, 38.

161 Mot. E631.1. *Flower from grave*; Mot. E711.2.2. *Soul in flower*; Mot. F162.6.2. *Lake with water of life*; Mot. E80. *Water of life. Resuscitation by water*.

162 DÖMÖTÖR és KERÉNYI, „A János vitéz...”, 377.



## Petőfi Kecskeméten

Az életrajz egy pillanatának színháztörténeti tanulságai

---

SZILÁGYI Márton

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, egyetemi tanár

ORCID: 0000-0002-3042-3800

---

### **Petőfi in Kecskemét. Lessons in the history of theater from a moment in his biography**

**Abstract** | This study reviews and reinterprets a specific episode in the career of PETŐFI Sándor (1823–1849), the period between 15 January and 7 April 1843, as a moment of particular importance in his process of becoming a poet. During these few months PETŐFI spent time in Kecskemét with a company of travelling actors, and it was during these months that on one occasion he had the opportunity to play the role of SHAKESPEARE'S *King Lear*'s Fool. It was also during this period that he compiled the material for his unpublished volume of *Ibolyák* (the manuscript only came to light and became known in 1996). At only 20 years old, the young man displayed artistic qualities that would qualify him for a career as an actor or poet. From this point of view, therefore, it is easier to see and understand the change that PETŐFI made a year later, when he broke with acting in 1844 (realising that he could not break out of the status of episode actor into which he had been relegated and could not become a leading character actor) and devoted all his energy to poetry. From then on, theatre for him became primarily a hobby and a private amusement, while poetry was his real profession. Just as before, even as an itinerant actor, he was not prepared to put his literary work at the service of the theatre, either as a translator or as a dramatist, creating dramatic texts for his company. The choice was clear to him even then: either become an actor or a writer, but certainly not a theatre man who also worked as a writer. The study identifies the first serious appearance of this decision in the 1843 sequence of events.

**Keywords** | PETŐFI Sándor, biography, history of theater, nineteenth century, travelling actor, artistic career

\* Előadásként elhangzott az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet 2022. november 24-i, *Petőfi és a színház* című konferenciáján.

Petőfi színészi pályafutásának egyik fontos és többször is taglalt fejezete a Kecskeméthez kötődő rövid időszak, 1843. január 15-e és április 7-e között.<sup>1</sup> Ami miatt egyáltalán érdekesnek tűnik újra átgondolni ennek a néhány hónapnak a tanulságait, az nem valamiféle új forrásnak a felbukkanásával függ össze (a legutóbb ilyen esemény 1996-ban történt, amikor váratlanul előkerült Petőfi Kecskeméten keletkezett kéziratosa versesfüzete, az *Ibolyák*):<sup>2</sup> ám az immár ismeretessé vált és logikusan elrendezhető tényekhez talán érdemes néhány újabb szempontot hozzáfűzni.

Ez a négy hónap ugyanis több, egymással összefüggésben értelmezhető jelenség miatt válik különösen érdekessé az irodalomtörténet számára. Először is: Kecskemét azért fontos helyszín Petőfi vándorszínészi pályafutásában, mert Szabó József társulatában itt és ekkor adódott lehetősége egy jutalomjátékban megmutatnia magát. A szakirodalom már többször és alaposan elemezte annak a jelentőségét, hogy Petőfi erre az alkalomra Shakespeare *Lear királyát* választotta, s magának a Bolond szerepét tartotta fenn. Erre végül is az adott lehetőséget, hogy a társulat egyik vezető színésze, Szuper Károly, aki amúgy ezt a szerepet játszani szokta, egy időre eltávozott, s így távollétében Petőfié lehetett a feladat:

Különös örömet szereztem eltávozásommal Petőfinek, mert éppen a Lear királyra készülünk, melyben ő nagyon óhajtott a bohóc szerepét játszani, de a társulat nem adta neki, hanem nekem, s most én távozván, búcsúzásunkkor átadtam neki a szerepet, megígérvén neki, hogy addig vissza nem megyek Kecskemétre, míg ő ezt a szerepet játsza.<sup>3</sup>

Rajnai Edit joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy ezt a szerepet a Pesti Magyar Színházban, s utóbb a Nemzetiben a társulat vezető színészei játszották, tehát az, hogy ezt Petőfi magára akarta osztani, s a tervét sikerült megvalósítania, komoly eredménynek tekinthető (s ugyanakkor persze a társulaton belül komoly konfliktusforrásnak is).<sup>4</sup> Bajza Józsefnek írott levelében, ahol említést tett erről az időszakáról, Petőfi utalt is arra, hogy nem volt egyszerű és magától értetődő a jutalomjáték megszerzése:

---

1 Erről lásd például FEKETE Sándor, *Petőfi életrajza: A költő gyermek- és ifjúkora* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 240–260; KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Osiris irodalomtörténet (Budapest: Osiris, 2022<sup>3</sup>), 90–98; RAJNAI Edit, „A napokban érkezett hozzánk egy pápai diák...»: Petőfi, a színész”, in „*Ki vagyok én? Nem mondom meg...*”: *Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, 17–44 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014), különösen: 38–42.

2 Faksimile kiadása: PETŐFI Sándor, *Ibolyák*, tan. SZEKERES László (Budapest: Argumentum–Kortárs, 1996). Első alapos értelmezése: KERÉNYI Ferenc, „Ibolyák» Petőfitől”, *Forrás* 32, 11. sz. (2000): 60–67.

3 VÁLI Béla, szerk., *Szuper Károly színészeti naplója 1830–1850* (Budapest: Aigner Lajos, 1889), 22.

4 „A Bohócot a Nemzeti Színházban sem a kardalosok és epizodisták, hanem Egressy Gábor, Telepi György, Megyeri Károly, László József játszották, mind a négyen a színház vezető színészei voltak.” RAJNAI, „»A napokban érkezett...«”, 41.

Folyó hó 23<sup>n</sup> lesz jutalomjátékom, nagy ügyel bajjal, de még is kivívtam, hogy Lear legyen. A bohócot játszandom benne; a mit megkapni szinte nem kevés küzdésembe került; mert mennyi az ármány a színészetnél.<sup>5</sup>

Petőfi alighanem döntően megváltoztatta a szerep értelmezését is: Szuper alapvetően komikus színész lévén nyilván ehhez igazította (volna) a Bolond megformálását is, míg Petőfinek nem ez volt a szerepköre, s az ambíciója is túlmutatott ezen a felfogáson. Noha az előadásról nem ismerünk egykorú kritikákat, az utólagos visszaemlékezésekből<sup>6</sup> megragadható, hogy Petőfi filozofikus beállítottságú, rezonóri figuraként fogta föl a szerepet – s ezzel nem is nagyon volt sikere. Így persze nem sikerült visszaigazolnia azt a bizalmat, amely a darab- és szerepválasztás elfogadásában iránta mégiscsak megnyilvánult. Hiszen ez az esemény mindenképpen a társulatba való komolyabb beépülés s a társulaton belüli státusz mutatója is (azzal együtt természetesen, hogy ez csak fél-jutalomjáték volt, amelyen osztozni kellett Fekete Jánossal, aki nemcsak színész volt, hanem „dízmester” is).<sup>7</sup> A *Lear király* nem volt standard repertoár-darab, s biztos sikerrel sem kecsegtetett – nem csodálható hát, hogy Jókai utólagos visszaemlékezése szinte kulturális tettként értékelte a dráma kecskeméti bemutatását.<sup>8</sup>

Figyelemre méltó azonban Jókai első drámájának, *A zsidó fiú* címűnek a filológiája is, amely szintén ehhez a kecskeméti periódushoz kapcsolódik. A dráma kézírata ugyanis Petőfi Sándor másolatában maradt fenn.<sup>9</sup> A darab lemásoltatására a Magyar Tudományos Akadémia pályázati kiírása miatt volt szükség, hiszen a drámapályázatra csak idegen kézzel leírt, jeligés szövegeket lehetett benyújtani – az viszont nem magától értetődő, hogy miért Petőfi vállalkozott e feladatra. Az kétségtelen, hogy neki igen szép és olvasható kézírása volt – erről ma is meggyőződhet bárki, aki letisztázott kézíratait (például az 1847-től vezetett, éves bontású versgyűjtő füzeteit) kézbe veszi. A lemásolás persze szép baráti cselekedet is. De nem csak az. Azért fontos, mert jól felismerhetővé tesz egy sajátos ellentmondást: Petőfi ugyanis láthatólag hajlandónak mutatkozott arra, hogy egy barátjának a drámáját lemásolja – miközben saját maga viszont sem ekkor,

5 Petőfi Sándor Bajza Józsefnek, Kecskemét, 1843. márc. 14., in PETŐFI SÁNDOR, *Levelezése*, szerk. KISS József és V. NYILASSY Vilma, Petőfi Sándor összes művei 7 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 19. (A továbbiakban: PSÖM 7.)

6 Fekete Sándor szerint az előadásról „két beszámoló is fennmaradt”, de valójában egyik sem egykorú színikritika, hanem mindkettő jóval későbbi, utólagos visszaemlékezés, amelyet már a Petőfi-kultusz is befolyásolhatott (az egyik Jókaitól, a másik a szintársulati kollégától, Némethy Györgytől származik): FEKETE, *Petőfi életrajza...*, 250.

7 Nevét lásd a társulati névsorban Petőfiével együtt: KISS József, szerk., *Petőfi-adattár I: Petőfi az egykorú sajtóban és egyéb nyomtatott forrásokban: Kiegészítés Endrődi Sándor „Petőfi napjai a magyar irodalomban” c., 1911-ben kiadott gyűjtéséhez*, A magyar irodalomtörténetírás forrásai 11 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), 12.

8 Jókai visszaemlékezésének vonatkozó részletét lásd HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, szerk. KISS József és PÁNDI Pál, 2 kötet (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967), 1:443–444.

9 Autográf kézírata nincs is, csak ez az egykorú, autorizáltnak tekinthető másolat, amelyet a kritikai kiadás is alapszöveggként kezelt: MTA KIK Kt K 522. JÓKAI Mór, *Drámák: 1843–1860*, szerk. SOLT Andor, Jókai Mór összes művei: Drámák I. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 737.

sem vándorszínészi időszakában soha nem próbált meg drámaíróként vagy drámafordítóként fellépni. Sőt, arra sem kapott kedvet, hogy ő maga elinduljon egy ilyen pályázaton – párhuzamként gondoljunk csak arra, hogy Arany János számára viszont éppen a Kisfaludy Társaságnak, mint tekintélyes és központi szerepű irodalmi szervezetnek a pályázatait jelentették saját írói ambíciójának igazi megerősítését és visszaigazolását.<sup>10</sup>

Petőfi annak ellenére sem törekedett a színész-drámaírói szerepkör betöltésére, hogy ez nagyban erősíthette volna a vándortársulaton belüli pozícióját. Ismerünk egy olyan visszaemlékezést, amely éppen ebből a szempontból válhat érdekessé. Némethy György idézte föl azt az esetet, hogy Székesfehérváron a színtársulathoz beállt Petőfi-nek azt kínálták föl, hogy legyen sűgő (miután egy ilyen természetű feladatot sikeresen oldott meg), ám ő erre nem volt hajlandó.<sup>11</sup> Igaz persze, hogy a társulatban viselt egyéb feladatok közül éppen a sűgőé az, amelyik a legnehezebben egyeztethető össze a színészettel (mert hiszen valaki vagy a színpadon játszik, vagy sűgőként segíti a többieket) – ám az ajánlat elvetése jól mutatja, hogy Petőfi nem mindenféleképpen és bármilyen feladat árán akart bekerülni a színtársulatba, hanem még ideiglenesen sem óhajtott más lenni, mint színész. Azaz Petőfi egy döntő ponton másféle viselkedést mutatott, mint amelyet például – néhány évtizeddel korábbról – Katona József pályáján figyelhetünk meg: Katona ugyanis, miután „delectans actor”-ként belépett a második pesti színtársulatba, előbb fordítóként, majd átdolgozóként, végül pedig eredeti művek alkotójaként is jelen volt.<sup>12</sup> Ezt foglalta össze Kerényi Ferenc a következőképpen: „Katona – mondhatni – néhány év alatt járta be azt az utat, amihez a magyar színpadi irodalomnak két és fél évtized kellett.”<sup>13</sup> S hogy ez a későbbi években, a vándorszínészet világában is tipikusnak mondható, azt Balogh István visszaemlékezése erősíti meg, amikor a kistársulatok színészeinek feladatait sorolja föl: „...színdarabot írunk, vagy a hazafiak és tudósok által írt darabokat lemásoljuk, szerepezzük, szcénába tesszük, s a szerepeket kiosztjuk”.<sup>14</sup> A magyar színháztörténet későbbi korszakaiban sem volt ismeretlen az a típus, amelyet Katona példázhat: gondoljunk csak olyan, egyszerre színészi és drámaszerzői szerepben is fellépő alkotókra már a Pesti Magyar Színház, illetve a Nemzeti Színház időszakából, mint például Szigeti József, Szigligeti Ede vagy éppen Czákó Zsigmond.

Petőfi viszont láthatólag nem egy nélkülözhetetlen színházi mindenés pozíciójára törekedett: feltűnő, hogy – már túl az első verspublikáción, tehát némi írói ismertség birtokában – sem akart drámafordítóként vagy adaptálóként hozzájárulni társulata színdarabigényéhez. Mi több, talán annak is lehet jelentőséget tulajdonítani, hogy ekkortájt még a színházi zsebkönyvekben sem bukkant föl szerzőként, pedig ez is lehetett volna

10 Erről bővebben lásd SZILÁGYI Márton, „Szilágyi István és Arany János barátsága az 1840-es években: Egy alkalmi Arany-vers tanulságai”, *Irodalomismeret*, 30, 4. sz. (2019): 88–99.

11 Az emlékezés eredeti megjelenési helye: *Pesti Napló* (1882. szept. 6., reggeli kiadás): 1; HATVANY, *Így élt Petőfi*, 1:421–422.

12 KERÉNYI Ferenc, „Katona József a magyar színházak műsorán (1811–1837)”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 96 (1992): 399–413.

13 KERÉNYI Ferenc, „Katona József dilemmái”, in *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 184–195 (Budapest: Gondolat, 2007), 184–185.

14 BALOGH István, *Naplója*, szerk. BARNA János (Makó: 1928), 345–349.

publikációs fórum: erre először csak 1845-ben van példa, amikor már tőle, mint ismert, kötettel rendelkező költőtől veszik át három, máshol már kiadott versét egy ilyen kiadványtípusba. (Bár e következtetést gyengíti, hogy a színházi almanachok fennmaradása meglehetősen esetleges volt, nem ismerünk tehát minden szóba jöhető forrást).<sup>15</sup>

Petőfi a színészi befutás lehetőségét és az íróvá válás vágyát egymástól elválasztott, teljes karrierlehetőségként kezelte, s nem egymással szerves összefüggésbe hozott tevékenységként. Amikor tehát világossá vált számára, hogy színészi pályafutása megrekedt, mert nem tudott saját magának stabilabb pozíciót és újabb szerepkört kiharcolni, akkor úgy adta föl ezt a karrierlehetőséget, hogy immár mindent egy lapra – az irodalmi sikerre – tett föl. S ezt még csak az sem cáfolja, hogy kapcsolata a Nemzeti Színházzal később sem szakadt meg, sőt, egy alkalommal még föl is lépett Egressy Gábor jutalomjátékában, amikor Szigligeti *Szökött katona* című darabját játszották (igen valószínű, hogy a lehetőség többé-kevésbé magának Egressynek volt köszönhető, akivel egyébként Petőfi baráti kapcsolatban volt). Csakhogy már ez is inkább a tudatos írói imázsépítés szolgálatában állt (s nem a színészi karrier újrakezdése vagy nosztalgiaja magyarázta). Hiszen ez a fellépés már a voltaképpen „celeb”-bé vált s még inkább azzá válni akaró híres ember alkalmi kirándulása maradt, ami az egyszeri alkalom miatt könnyen válhatott (volna) közönségcsalogató kuriózzummá is. (Ha, mint ezt az *Életképek* tudósításából tudjuk, nem lett volna akkora eső, ami a reménybeli nézők nagyrésztét távoltartotta). Mintegy azt kínálván föl, hogy most meg lehet nézni, milyen színész is a híres író, akinek a népszerűsége már egyértelműen az irodalmi jelenlétéből fakad. Az előadásról az *Életképek* erősen ironikus tónusban számolt be, s a kritika legvégén a Gémes-i nótárius alakítójára tett célzás azt az állítást kívánta hangsúlyozni, hogy Petőfi színésznek dilettáns ugyan, de amúgy (tehát nyilván költőként) zseniális:

szivünkől kívánjuk a' derék színésznek [értsd: Egressynek] azt is, hogy ha ismét satyrát szándékozik cselekedni, a' Nemesis ne avassa magát dolgába, vagy ha igen, olly gyöngén álljon meg műkedvelői szerepvitelében, mint a' mai különben igen geniális Gémes-i úr.<sup>16</sup>

Petőfi jól érthette ezt az utalást, hiszen nem sokkal később ő maga is öniróniával említette ezt a fellépését az *Úti jegyzetekben* (amúgy az itt elmondott adalékot máshonnan nem is ismerjük az előadásról, csak innen):

Pesten october 10-kén 1844. nagy dolog ment végbe, mit a világtörténetírók bizonyára nem fognak említetlen hagyni... játszottam a nemzeti színházban Szigligeti 'Szökött katonájá'-ban Gémesy notariust. Azt beszélnek, hogy megbuktam benne... de ez nem igaz, mert... én nem hiszem. S ez, azt tartom, elég ok a főntebbi roszindulatu állítás megcáfolására. Az igaz, hogy e helyett: „Julcsa kisasszony a menyasszony” azt találtam mondani, hogy „Julcsa kisasszony a vőlegény”, hanem ennél bolondabbakat is szokott mondani

15 KERÉNYI Ferenc, „Petőfi-versek színházi zsebkönyvekben (1845–1880)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 97 (1993): 226–243.

16 *Életképek*, 2.2, 16. sz. (1844. okt. 16.): 526.

Lendvay, a ki pedig meglehetősen színész. Szóval: nem buktam meg; s játék után egész diadalérzettel mentem vacsorára a Komlóba.<sup>17</sup>

Mindezek alapján tehát korrigálandónak érzem azt a megállapítást, amely ezen jelenségek kapcsán arról beszél: „Petőfi színházi-színészi ambícióit költői sikerei ellenére sem látszott még feladni”,<sup>18</sup> megítélésem szerint ez nem az ambíció bizonyítéka, hanem egyszerűen már a színház közegében való megmaradás más dimenzióiról van szó (ilyen a gyakori színházlátogatás, a kritikairás vagy éppen a bizonyos színészekkel kötött barátság fenntartása).

Petőfi két nevezetes, a Nemzeti Színházzal kapcsolatos botránya (a *Zöld Marci* kéziratának a megsemmisítése és a *Tigris és hiéna* bemutatójának a lemondása) is inkább ebben a keretben értelmezhető: amikor a költő végre valóban megmutatkozott drámaíróként, akkor ezt már a színház világán kívül álló, autonóm személyiségként tette, s darabjainak a sorsa, pontosabban látványos visszavonásuk a színházi bemutatótól mindig arra is alkalom volt, hogy ez hírlapi szenzáció legyen. Petőfi sokat emlegetett, magára applikált klasszikus idézete („aut Caesar aut nihil”), amelyet még a végleges költői neve felvétele előtt, 1842-ben írt le egy Pápán kelt magánlevelében,<sup>19</sup> ezt is jelenthette a saját maga számára: míg diákkorában a művészé válás erős vágya még nem találta meg az igazi útját, ezért is mutatkozott meg több párhuzamos kísérletben (gondoljunk csak Petőfi önképzőköri fellépéseire Pápán, ahol ugyanabban az időben színészként és költőként is feltűnt, s díjat nyert),<sup>20</sup> addig néhány évvel később ezek a lehetőségek egymást kizáró utaknak mutatkoztak, s Petőfi a választott művészeti ágban immár teljes sikerre vágyott. S ha ez a színészet esetében nem működött (ezt Petőfi elég korán felismerte, s nem elégedett meg azzal a tisztességgel, amelyet a társulat szerepkörrel, amelyből nem sikerült tartósan kitörnie), akkor ezt a karrierlehetőséget egészében föladta. Ezt ő maga is megfogalmazta, mi több, úgy szcenizálta a tőle elmondott történetvariánst az *Úti levelek* XI. részében, hogy ez az egyértelműség derüljön ki belőle:

– hejh, jártam én erre már rossz időben is. Debrecenből utaztam Pestre, 1844-ben, februariusban, kopott ruhában, gyalog, egy pár huszassal és egy kötet verssel. E kötet versben volt minden reményem; gondolám: ha eladhatom, jó, ha el nem adhatom, az is jó... mert akkor vagy éhen halok, vagy megfagyok, s vége lesz minden szenvedésnek. [...] Egy héti kí-

17 PETŐFI Sándor, *Vegyes művei: Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, szerk. V. NYILASSY Vilma és KISS József, Petőfi Sándor összes művei 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956, 29. (A továbbiakban: PÖM 5.)

18 KERÉNYI, „Petőfi-versek színházi...”, 234.

19 „Mondjam-e hogy nem csak a mindennapi kenyér keresése célokom (mert úgy kocsissá, béressé lennék, s bizonyosabb kenyéret eendném) hanem, hogy magasabbra töreksem, s a célt szemem előtt [!] soha elveszteni nem fogom. Művész és költő! barátom, mint hevülök. De már régen meg van mondva, hogy én középszerű ember nem leszek: aut Caesar aut nihil.” Petőfi Sándor Szeberényi Lajosnak, Pápa, 1842. nov. 2., in PÖM 7, 13–14.

20 KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, 72–76.

nos vándorlás után Pestre értem. Nem tudtam, kihez forduljak? nem törődött velem senki a világon; kinek is akadt volna meg szeme egy szegény rongyos kis vándorszínészen?...<sup>21</sup>

A választás előtti mérlegelésnek mint verstémának aztán költői lenyomata is lett, az *Egy telem Debrecenben*, amely azonban csak a nyomorgás zsánerképszerű megfogalmazását, s a színészet és a verselés párhuzamos jelenlétét akarta felvillantani, s nem a kettő közötti döntés pillanatát.<sup>22</sup> Annak ellenére sem, hogy ettől kezdve pedig Petőfi-nek a főhivatásként kezelt költészet lett az első számú és kizárólagos ambíciója. S amikor aztán a drámaírás is fölbukkant az életműben, az már irodalmi innovációként (egy új műnem meghódításának kísérleteként) értelmeződött, s mindez még látványosabb a Shakespeare-fordítások esetében: ezeket az átültetéseket nem a színházi gyakorlat elősegítése hozta létre, hanem egy irodalmi cél, s ezt szolgálta az az elgondolás is, hogy az összes Shakespeare-darabot három költő (Petőfi, Arany és Vörösmarty) fordítsa le.<sup>23</sup> Tudjuk, ez a terv így, ebben a formában nem vált valóra. De koncepciójában jól látszik az, hogy az irodalmi kánon teljessé tételének szándéka állt mögötte: ez a három fordító így és együtt a magyar költészet abszolút élvonalát jelentette (Petőfi számára feltétlenül, s ennek jegyében választotta maga mellé a tőle leginkább becsült két kortársát), s ez a három költő lett volna a garancia arra, hogy a szintén abszolút nagyságnak tekintett Shakespeare valóban konzsenziális módon épülhessen be a magyar kultúrába. Irodalmi szöveggént elsősorban.

Szintén ezzel a mindent akaró ambícióval függhet össze az is, hogy Petőfi nem tulajdonított jelentőséget az irodalmi pályázatoknak – pedig közelről láthatta, hogy barátja, Jókai nem becsüli le ezek jelentőségét. Petőfi számára az irodalmi befutás bizonyos folyóiratok (kezdetben leginkább az *Athenaeum*) meghódítását jelentette, s leginkább egy, számára fontosnak bizonyuló autoritás elismerésére vágyott: ez volt Vörösmarty Mihály, akinek személyesen akarta megmutatnia verseit. S mivel sikerült kivívnia Vörösmarty tetszését, s ezzel mind első kötetének kiadása, mind a lapszerkesztővé (pontosabban segédszerkesztővé) válása lehetséges lett, innentől kezdve számára nem volt érdekes a pályázatokon való részvétel.<sup>24</sup> Még akkor sem, hogy ha ő azért továbbra is figyelte az ilyen irodalmi eseményeket: ennek a legfőbb példája az, hogy a *Toldit* a Kisfaludy Társaság pályázati sikere után még kéziratban elolvasta,

21 PÖM 5, 64.

22 A verset és a hozzá tartozó jegyzeteket lásd a kritikai kiadásban: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1844. január–augusztus): Kritikai kiadás*, szerk. KISS József, RATZKY Rita és SZABÓ G. Zoltán, Petőfi Sándor összes művei 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 67, 404–408. (A továbbiakban: PSÖM 2).

23 Ennek dokumentuma: PETŐFI Sándor, „Shakespeare drámáinak címjegyzéke”, in PÖM 5, 179–180, 259. Vö. még PARAIKSZ Júlia, „A többes szerzőség poétikája: Petőfi Coriolanus-fordítása”, in SZILÁGYI, „Ki vagyok én?...”, 58–102, 81–82.

24 Erről a következőképpen emlékezett meg az *Úti levelek* XI. darabjában: „A végső ponton álltam, kétségbeesett bátorság szállt meg, s elmentem Magyarország egyik legnagyobb emberéhez, olylly érzéssel, mint a melly kártyás utósó pénzt teszi föl, hogy élet vagy halál. A nagy férfi átolvasta verseimet, lelkes ajánlására kiadta a Kör, s lett pénzem és nevem. – E férfi, kinek én életemet köszönöm, s kinek köszönheti a haza, ha neki valamit használtam vagy használni fogok, e férfi: Vörösmarty. –” PÖM 5, 64–65.

miután elkérte a példányt a titkártól, Erdélyi Jánostól, s az élménynek az Aranyhoz intézett levél és episztola a tanúsága.

Visszatérve azonban a Kecskeméten történetekhez: Jókai darabjának a lemásolása felfogható úgy is, mint egy intenzív olvasási folyamat része s maradandó eleme. Petőfi másolata esetében gyakorlati célról volt szó, hiszen Jókainak a pályázaton való részvételéhez elengedhetetlen volt egy ilyen közreműködés. Mindazonáltal ennek a kópiának az elkészítése kétségtelenül bizonyítja, hogy Petőfi nagyon alaposan megismerhette Jókai első drámáját, s ezt a tényt érdemes visszakapcsolni saját művészi alakulásához is. Mondhatni, ez egy olyan eset, amikor kézzelfogható és kétségbevonhatatlan, filológiai bizonyítékunk van arra, hogy egy szépirodalmi szöveget Petőfi bizonyosan az első betűtől az utolsóig elolvasott. Ennek a felismerésnek a tanulságait még nem vonta le kellőképpen sem a Petőfi-, sem a Jókai-kutatás: noha amikor Fekete Sándor összeállította annak a listáját, hogy Petőfi mely színműveket ismerte bizonyosan, ebbe a listába felvette *A zsidó fiút* is annak alapján, hogy ezt a szöveget Petőfi lemásolta. Érdemes áttekinteni a táblázatát: nincs más olyan drámai szöveg, amely ugyanezen kritérium alapján került volna ide.<sup>25</sup> Ám még ez az élmény sem ösztönözte arra, hogy ő is megpróbálkozzon drámairással (vagy éppen részt vegyen egy olyan irodalmi pályázaton, amelyre Jókai be akarta nyújtani a saját darabját). Miközben joggal vetődhet föl az a kérdés is, hogy lehet-e összefüggés ezen dráma és Petőfi saját, szélsőségesen romantikusnak mondott művei (a későbbi periódusba tartozó *Tigris és hiéna*, esetleg regénye, *A hóhér kötele*) között? Véleményem szerint van kapcsolat, s érdemes ezt a két, egykorán színpadra nem került drámát egymással kölcsönhatásban értelmezni.<sup>26</sup>

Külön figyelmet érdemel az a megállapítás, amelyet Kerényi Ferenc Petőfi-biográfiájában olvashatni: eszerint Jókai darabjának a lemásolása két kecskeméti diáknak (Jókai Mórnak és Ács Károlynak) és a vándorszínészként Kecskemétre érkező Petőfinek a közös, szinte „összművészeti” jellegű kooperációjából következett.<sup>27</sup> Ez a megállapítás Jókai és Orlai Petrics emlékezéseire megy vissza, s a legfőbb érdekessége, esetleges apróbb pontatlanságai ellenére is, a művésszé válni akarás elsődlegességének hangsúlyozása a tehetség irányának konkrét felismerése előtt.<sup>28</sup>

Kecskeméthez kapcsolódik Petőfi kötetterve, az *Ibolyák* is. Nem ez volt a költő első próbálkozása egy verseskönyv összeállítására: 1839 óta tervezte már egy kötet kiadását, s az első kísérlete a *Lanc ~ Lant Versei* volt, amelyet 1841-ben készített el, s amelyet nem sikerült Pozsonyban kiadnia. Ez a szintén kéziratban maradt, s Neumann Ká-

25 FEKETE Sándor, *Petőfi romantikájának forrásai*, Irodalomtörténeti füzetek 77 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972), 129–145. *A zsidó fiú* említése: uo., 136.

26 Erről bővebben lásd SZILÁGYI Márton, *A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Osiris irodalomtörténet: Tanulmányok (Budapest: Osiris, 2021), 110–126.

27 „Az 1836 óta főiskolai rangú, tehát teológusokat és jogászokat is kibocsátó kollégiumban önképzőkör működött, pontosabban egymást képző társulat, ahol a diákok festészetre, zenére, testnevelésre oktatták-szoktatták egymást. A triász itt is felállt, csak éppen Petrics helyét foglalta el a ráckevei Ács Károly, kéziratos lapjuk, a Jókaitól felelőlegesen *Calliope szerkesztője*.” KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, 93.

28 Orlai Petrics és Jókai emlékezéseinek vonatkozó részletét lásd HATVANY, *Így élt Petőfi*, 1:438–441.

rolynak ajándékozott, összeírt gyűjtemény még csak verseket tartalmazott.<sup>29</sup> Az *Ibolyák* terve, amely e kudarc után merülhetett föl, azonban a koncepció módosulásáról árulkodik: ezt az újabb gyűjteményt ugyanis már nem homogén műfaji jelleg határozta meg, a hat vers mellett volt benne két novella is. A kézirat 1996-os, váratlan felbukkanása jelentősen és több ponton is átrendezte a Petőfi ezen időszakáról való tudásunkat. Arról ugyan ismerni lehetett több korábbi emlékeztést, hogy Petőfi valamiféle kötet kinyomtatását tervezte, ám az igazi kötetterv fényében ezek mind kisebb-nagyobb mértékben pontatlannak bizonyultak.<sup>30</sup> Feltűnő azonban, hogy az összes szóba jövő visszaemlékező inkább olyasféle kiadványt idézett föl, amely tipikusan számított: vagy egy színházi kiadványt, vagy egy több résztvevő írásait tartalmazó diák-antológiát.<sup>31</sup> Ez nem csodálható, hiszen egy efféle kötetnek megvoltak az előzményei a vándortársulatok és az önképzőkörök világában. Csakhogy Petőfi egy szerzői verseskötvet akart megjelentetni, amely ráadásul egy olyan, Vörösmartytól származó mottóval volt ellátva, amely *A magyar költő* című vers kezdete, s amely a költői hivatást tárgyalta: „Jár számkivetetten az árva fiú, / S dalt zengedez...” Ennek az idézetnek a saját magára applikálása híven tanúskodik Petőfi irodalmi ízléséről és értékpreferenciájáról, amely majd abban a tényben nyeri el szerves folytatását, hogy első igazi verseskötvét is éppen Vörösmartyinak akarta megmutatni, s az ő ítéletétől tette függővé írói pályája folytatását is.

Az, hogy az *Ibolyák*ban van két teljesen ismeretlen s egy más változatban ismert vers (*Engesztelés*, *Népdal*, \*\* *Színésztársamhoz*), valamint két kiadatlan novella, azt mutatja, hogy Petőfi e tervezett kötet egészét nem kívánta aztán majdani első, a Vörösmarty személe elé bocsátott anyagnak a részévé tenni.<sup>32</sup> Azaz meglehetősen gyors

29 Erről lásd PETŐFI Sándor, „Petőfi kísérletei önálló versfüzet kiadására; versösszeírások (1839–1843)”, in PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1838–1843): Kritikai kiadás*, szerk. KISS József és MARTINKÓ András, Petőfi Sándor összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 133–135. (A továbbiakban: PSÖM 1).

30 Ezért is jutott téves következtetésekre az ezekből az emlékeztésekből kiinduló, az *Ibolyákat* még nem ismerő jegyzet: PSÖM 1, 134–135. A kézirat felbukkanása utáni értékelést lásd KERÉNYI, „»Ibolyák« Petőfitől”, 60–62.

31 Az előbbi példázza Eötvös [Károly] Lajos, aki szerint Petőfi „a Kecskeméten működő színtársulat »cédulaosztója« volt, s utódjára – szokás szerint – egy búcsúzó könyvecskét nyomtatott, mely teljesen saját műveit tartalmazta.” HATVANY, *Így élt Petőfi*, 1:441–442. Itt keveredik a színtársulatok búcsúzó kiadványa és az önálló verseskötet mint kiadványtípus; s aztán ezt az állítást maga a nyomdász, Szilády Károly – akire pedig Eötvös informátorként hivatkozott – cáfolta meg: uo., 442. Ezzel szemben Orlai Petrics Soma emlékezése (eredeti megjelenési helye: *Budapesti Szemle* 19, 38. sz. [1879]: 353.) egy Ács Károly, Jókai és Petőfi műveiből összeállított kis kötetéről beszél: HATVANY, *Így élt Petőfi*, 1:438–439. Ugyanezt mondja Jókai visszaemlékezése is (eredetileg: JÓKAI Mór, *Megtörtént regék* [Budapest: Révai Testvérek, 1897], 98–103.). HATVANY, *Így élt Petőfi*, 1:439–441.

32 A kritikai kiadásban az *Ibolyák* anyagát a harmadik kötet közölte, a versekre vonatkozó filológiai tudnivalók itt találhatóak: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1844. szeptember–1845. július): Kritikai kiadás*, szerk. KISS József, KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita és SZABÓ G. Zoltán, Petőfi Sándor összes művei 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 181–192. (A továbbiakban: PSÖM 3.) Ehhez járult egy kiegészítés a negyedik kötetben: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1845. augusztus–1846): Kritikai kiadás*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes művei 4 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), 238–239. Mivel a verses művek kritikai kiadása értelemszerűen a novellákat nem adhatta ki, ezeknek az írások-

san, egy év elteltével már másképpen gondolkodott addigi életműve kiadandó darabjairól. A legfeltűnőbb, hogy az itt még erőteljesen jelenlévő kisprózát teljesen kihagyta debütáló kötetéből, sőt, itteni két novelláját folyóiratban sem közölte.<sup>33</sup> Ez az átrendező műfaji preferencia pedig egészen más fénybe állította Petőfi prózaírói törekvéseit, hiszen így későbbinek tűnhetett az ezzel való írói foglalatosság, mint a valóságban volt: Petőfi első, nyomtatásban megjelent elbeszélése ugyanis 1845 márciusában keletkezett.<sup>34</sup> S ennek az egyéves eltérésnek Petőfi nyilvános írói pályáján, amely mindössze hat évre terjed, van jelentősége. Hiszen az *Ibolyák* kéziratban maradása miatt nem került a közönség elé annak a bizonyítéka sem, hogy 1844-ben Petőfi még párhuzamosan egyszerre kívánt költőként és prózaíróként belépni a magyar irodalomba. Ha az *Ibolyák* megjelent volna, akkor az egy egészen más írói habitust mutathatott volna – míg így az első kötet már egy tisztán költői pályakezdetést tett láthatóvá. Ezzel pedig beteljesítette és hitelesítette a színésztől való elfordulásban is megmutatkozó pályamódosítás totális jellegét: Petőfi költőnek és csak annak bizonyult.

Abban pedig, hogy ennek a tudatosságát és – ami ezzel együtt járt – a konstruált mivoltát is felismerjük, a rövid kecskeméti időszakhoz kell visszanyúlnunk. Alighanem ugyanis sok mindennek itt van a kulcsa. Vagy legalábbis innen jobban látszanak az arányok.

---

nak a Petőfi-életműbe való beiktatása egy népszerű, szöveggondozott összkiadásban történhetett meg először (noha persze a kézirat felbukkanása után rögtön mindkettőt publikálták máshol, egy periodikában is): PETŐFI Sándor, *Összes prózai írása és levelezése*, szerk. SZALISZNYÓ Lilla és ZENTAI Mária, Osiris klasszikusok (Budapest: Osiris, 2022).

33 Petőfi első kötetéről lásd KISS József, „Petőfi *Versek* (1844–1845) című kötetének kiadástörténete”, in PSÖM 3, 200–208. Valamint: KERÉNYI Ferenc, „Petőfi Sándor kötetei”, in *A magyar irodalom története II: 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, JENEY Éva és JÓZAN Ildikó (Budapest: Gondolat, 2007), 243–257.

34 Az elemzendő anyag bővülése miatt arra lenne szükség, hogy Martinkó András kezdeményező jelentőségű, több mint ötvenéves nagymonográfiájának a koncepcióját is minél előbb újragondolja az irodalomtörténeti kutatás: MARTINKÓ András, *A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*, Irodalomtörténeti könyvtár 17 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965).



## Hangszerek, ének, zene, tánc Petőfi Sándor verseiben

---

TARI Lujza

HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet, nyugalmazott tudományos főmunkatárs

ORCID: 0009-0004-1914-8256

---

### **Instruments, song, music, dance in the poems of PETŐFI Sándor**

**Abstract** | The eminent poet of the 19th century PETŐFI Sándor, who died very young, and whose poems have been translated into many languages, testifies in his poetry and prose writing about the musical world around him, while consciously adopting the folk song and bringing it into literature. The author of the current study takes these in turn, and, with the help of excerpts from poems and prose works, shows how the poet speaks of song, dance and instruments. She finds that PETŐFI often uses musical instruments as an expression of his state of mind, at other times to awaken the poets' conscience or to change the fate of the country, of Hungarians, for the better. Of all the instruments, the lute, which is used as a symbol of poetry, appears most often in his poems.

The author concludes that PETŐFI's musical literacy was based on what his family background offered him (i.e. the musical knowledge of his peasant-bourgeois parents and his small town environment, based on oral tradition) and developed in accordance with what his social background allowed him: thus, his wife's knowledge of more sophisticated musical products, typical of the upper middle classes, was supplemented by musical literacy. The study describes the musical genres, traditions and instruments PETŐFI encountered in the various regions of the country during his travels, placing the poetic texts in the context of the results of his folk music research and collections.

**Keywords** | nineteenth century, PETŐFI Sándor, musical culture, song, dance, musical instruments, gypsy musicians

Petőfi Sándor köztudottan a legtöbbet megzenésített költő, mind népdallá vált verseit, mind pedig a neves zeneszerzők által felhasznált költeményeit tekintve. Ez a tanulmány nem a már több oldalról feldolgozott témához kapcsolódik,<sup>1</sup> mely a közdallal és a szorosan vett népdallá vált versek esetében természetesen még mindig bőven kínál lehetőséget a további kutatásra. Petőfi költészetét zenei utalásokat tartalmazó versei felől vizsgálja.

Petőfi a népdalhang tudatos vállalásán és irodalomba emelésén kívül verseiben, prózai írásában vall ugyan az őt körülvevő zenei közegről, ám tényleges zenei, azon belül népdalismeretéről viszonylag keveset tudunk. Nem úgy, mint Arany Jánoséról, aki jól gitározott, maga is komponált,<sup>2</sup> kottás (népdalgyűjteményt hagyott ránk,<sup>3</sup> vagy Tompa Mihályéról, aki tisztán csengő hangjával már a sárospataki kollégium kórusából kitűnt,<sup>4</sup> 1844-ben pedig egy kottás dalgyűjteményt írt össze.<sup>5</sup>

Petőfi verseinek megzenésítéseit illetően mind a zenész kortársak, mind az írástudatlanok a divaton túl megérezték Petőfi szövegeiben a korszerűnek és hagyomány által formált örökbecsűnek, az egyedinek és az általánosnak azt a nemes keverékét, amit csak kivételes nagy művész képes létrehozni. Egyéni hangja magát a közösséget képviselte, köznyelvi, népi fordulatait tehát nemcsak személyes újításként, hanem a közösség visszhangjaként fogadhatták. Művei a nagy művekre, nagy stílusokra jellemzően sok mindent sűrítenek, ugyanakkor könnyen átláthatók, egyszerű szerkezetűek. Egy példa a *János vitézből* (1844), amely a több évszázados népi verselési mód és az írott irodalom összekapcsolását mutatja. Hozzátehetjük számos népdal szövegét, melyek közül itt kettőt mutatok be; az egyik Bartók Béla 1906-os székelyföldi gyűjtéséből, a másik Lajtha László 1932-es alföldi gyűjtéséből való.<sup>6</sup>

- 1 Részletes irodalommal: TARI Lujza, „A Petőfi-versek és zenei kapcsolataik: »Más hazában híven őrzik / Mindazt, ami nemzeti«”, *Magyar Napló* 11, 7. sz. (1999): 22–35; TARI Lujza, szerk., *Petőfi Sándor versei népzeneinkben*, Kiskőrös: Petőfi Szülőház Múzeumi és Művészeti Alapítvány, 2017, CD; TARI Lujza, „Petőfi verseinek zenei kapcsolatai”, *Irodalmi Magazin* 11, 1. sz. (2023): 94–98.
- 2 TARI Lujza, „Gitár és »tambura«: A »hangzó művészet« Arany János életművében”, in *„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”: Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai*, szerk. CIEGER András, 67–88 (Budapest: MTA BTK–OSZK–Universitas Könyvkiadó, 2017).
- 3 ARANY János, *Népdalgyűjteménye*, szerk. KODÁLY Zoltán és GYULAI Ágost (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952; reprint kiadás Kodály saját kötetébe tett utólagos, pontosító, kiegészítő jegyzeteivel, Budapest: Argumentum Kiadó, 2011).
- 4 BARSÍ Ernő és SZABÓ Ernő, *A pataki kollégium zenei krónikája* (Budapest: Zeneműkiadó, 1984), 56. Az iskola és Sárospatak zenei életének fellendítésében 1829-től nagy szerepe volt Apáthy Jánosnak. V. Szűcs Imola, „A sárospataki kollégium zenei élete a reformkorban a melodiáriumok tükrében”, in *Zenatudományi dolgozatok 2020–2021*, szerk. KIM Katalin, 87–98 (Budapest: BTK Zenatudományi Intézet, 2021), 91–92.
- 5 TARI Lujza, „Tompa Mihály *Dalfűzér* c. gyűjteményének dallamai”, in *Zenatudományi dolgozatok 1984*, szerk. BERLÁSZ Melinda és DOMOKOS Mária, 94–135 (Budapest: MTA Zenatudományi Intézet, 1984); POGÁNY Péter és TARI Lujza, szerk., *Dalfűzér 1844: Tompa Mihály kéziratos, kottás népdalgyűjteménye* (Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1988).
- 6 PAKSA Katalin, szerk., *Népdaltípusok 5*, A magyar népzene tára 10 (Budapest: Balassi Kiadó, 1997), 37. sz. (Csikszenttamás) és 40. sz. (Nagykőrös). Mindkét példa dallama a XCV. típusba tartozik.

János vitéz

„Szívemnek gyöngyháza, lelkem Iluskája!”

Kukoricza Jancsi így szólott hozzája:

„Pillants ide, hiszen ezen a világon

Csak te vagy énnekem minden multságom.

Vesd reám sugarát kőkényszemeidnek,

Gyere ki a vízből, hadd öleljelek meg;

Gyere ki a vízre csak egy pillanatra,

Rácsókolom lelkem piros ajakadra!”<sup>7</sup>

Ne hagyj el édesem, itt egyedül engem,

Mert az én édesem sírva keres engem.

Járhatok én immár az úton fel, s alá

De senki sem mondja, jere bé, violám!

Bújdosik az elmém a szerelem útján

Mint kis fülemile szerte az ég alján.

Mert a napnak is van délben megállása,

De az én szívemnek hozzád van vágyása!

Más folklórjellegű szövegekkel is kirajzolódik az ihlető kapcsolat.

Katona vagyok én, kiszolgált katona,

Csak káplár sem voltam, mindig közkatona

– írta a költő *Katona vagyok én...* című versében (1844),<sup>8</sup> „Katona vagyok én, ország őrizője, / Sír az éldésanyám, hogy elvisznek tőle” szövegű népdalt gyűjtött Kodály Zoltán 1914-ben a bukovinai Istensegítsben. A támlapon feltüntette, hogy a verselés megegyezik a *Bújdosik Árgilus hegyeken-völgyeken* verselésével, s tudjuk, hogy a népi emlékezetben a dallamtípus is közös volt, függetlenül a 16. századi, talán eltérő eredetitől.<sup>9</sup> A költő „közköltészeti környezetrajzát” Csörsz Rumen István rajzolta meg, aki Kerényi Ferencet idézve arra is kitért, hogy az ifjú Petőfi gyűjtötte a ponyvákat, köztük *Árgirus históriáját*.<sup>10</sup>

További példák helyett térjünk még vissza Petőfi zenei műveltségére, melyről keveset tudunk, a kortársak erre vonatkozó visszaemlékezései pedig ellentmondanak egymásnak. Mint költészetéről a maga korában, a zenéhez való viszonyáról is szélsőségesek a szemtanúk beszámolói. Szabolcsi Bence két ilyen adatot közöl. Szénfy Gusztáv, a költő kortársa és verseinek egyik megzenésítője azt írja róla, hogy „Meyerbeer »Ördög Róbert«-jét soha sem mulasztotta el megnézni s hallgatni”. Inkább hihetünk azonban Jókai Mórnak, aki szerint Petőfinek „semmi érzéke nem volt a dalhoz, az operát úgy gyűlölte, hogy soha egy dalmű előadásán nem volt”.<sup>11</sup> Jókai az operáról beszélt, melyet

7 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1844. szeptember–1845. július): Kritikai kiadás*, szerk. KISS József, KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita és SZABÓ G. Zoltán, Petőfi Sándor összes művei 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 227. sz., 41 (I. ének). (A továbbiakban: PSÖM 3.)

8 Uo., 234. sz., 95. Csak a versek évszámát tüntetem föl; ha van is közelebbi dátum, csak ritkán adom meg a hónapot, napot.

9 BTK Zenetudományi Intézet Népzenei Archívum, Kodály-Rend: KR 08007; KODÁLY Zoltán, „Árgirus nótája”, *Ethnographia* 31 (1920): 25–36.

10 CSÖRSZ Rumen István, „Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet”, in *Ki vagyok én? Nem mondom meg...: Tanulmányok Petőfi Sándorról*, szerk. SZILÁGYI Márton, 203–226 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014), 205.

11 SZABOLCSI Bence, *A XIX. század magyar romantikus zenéje* (Budapest: Zeneműkiadó, 1951), 143–144.

Petőfi kellő előtanulmány nélkül nem érthetett meg. Ez számára bizonyosan idegennek és mesterkéltnek hatott a paraszti éneklés, a pásztorfurulyás vagy az egyszerű falusi cigánybanda játéka után.<sup>12</sup> Valószínű az is, hogy az ifjú költőnek a kaszárnyából történt kiszökése Liszt Ferenc 1840. februári soproni koncertjére is inkább a híres művész látása iránti kalandvágyának, mintsem a zenei műsor iránti érdeklődésének betudható. Vahot Imre emlékiratai szerint viszont Rózsavölgyi Márk, a Lavotta János, Bihari János, Csermák Antal utáni zenészgeneráció közhasználatú zenéjének legelismertebb képviselője, „a mi kedves Márkus bácsink, ki gyakran játszott házamnál, genialis művei előadásával egészen elbűvölte Petőfi lelkét”. Nem csak Rózsavölgyi iránti lelkesedését, tiszteletét bizonyítja a költő *Rózsavölgyi halálára* írt verse (Pest, 1848. január 29.). Rózsavölgyi – és mivel mások szerzeményeit is játszotta: Bihari, Csermák, Lavotta stb. – néhány művének ismeretében arra is következtethetünk, hogy milyen zenék hatottak igazán a lelkére. A vers 1. versszaka:

Vén muzsikus, mit vétettem én neked,  
Hogy mindig csak szomorítasz engemet?  
Keseregtem, mikor szólt a hegedűd, [...] <sup>13</sup>

A költő zeneismeretéről, szemben Szendrey Júliáéval, nem sokat tudunk. Ha kettejük zenei műveltségét egyetlen mondattal kellene jellemeznünk, aligha mondhatnánk mást, mint hogy mindketten annak a társadalmi rétegnek a zenei műveltségét képviselték, amelybe beleszülettek, e műveltség abból táplálkozott, amit a családi háttér kínált, és annak függvényében fejlődött, amit a társadalmi hovatartozásuk lehetővé tett. Petőfinek gyakori helyváltoztatásainál és főleg rövid életénél fogva ideje sem volt eljutni abba a magasabb kulturális közegbe, melyben Júlia már megismerkedésükkor járt. Petőfié nagy valószínűséggel azonos volt paraszt-polgár szüleinek és kiskunsági környezetének szájhagyományos kultúráján alapuló zeneismeretével. Szendrey Júliáé viszont a magasabb polgári rétegekre jellemzően művesebb műzenei termékek ismeretét is jelentette, s a zenei írásbeliséget sem nélkülözte. Júlia zenei műveltségében az órális tradíción kívül fontos szerepet játszott a kottaismeret és a zongorajáték. Az osztrákok által 1849-ben lefoglalt és lajstromba vett nagy kottatárának jórészt nyugat-európai mesterek által írt kottaanyaga a kor zenei divatján túl a tulajdonos jó zenei ízléséről (és valamelyest hangszerjátékosai képességeiről) is árulkodik.<sup>14</sup>

A Petőfi szülőhelyén jellemző népzenei háttérrel rendelkezők némi ismerettel – feltetelezve, hogy a zenei nyelvezet nem sokat változott száz év alatt, a népzene gyűjtések 20. századi megindulásáig. A népzene kutatók Bartók Béla 1906-ban megkezdett dél-al-

12 Említhetjük itt *Ki a szabadba!* című, 1845-ben írt versének „Az operákban ki gyönyörködik?” mondatát, melynek ellentétéként igazi operaként a fülemüle énekét nevezi meg.

13 Az 1848–1849-es versek kritikai kiadása megjelenés előtt, ezeket népszerű kiadásból idézzük.

14 GERŐ József, „Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése (1849–1851): Szendrey Júlia kottái”, *Magyar Zene* 13 (1972): 281–287; TARI Lujza, „Szendrey Júlia kedves dala”, in *Történelem és emlékezet: Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*, szerk., tan. KRÍZA Ildikó, 202–215 (Budapest: Néprajzi Társaság, 1998).

földi gyűjtéseit követően, az 1920-as évektől kezdve megkülönböztetett figyelemmel fordultak a Kiskunság felé, főleg Szomjas-Schiffert György,<sup>15</sup> Vargyas Lajos,<sup>16</sup> Lajtha László,<sup>17</sup> Nagy Czirok László, Volly István és mások. A magyar nyelvterületen egyedülálló kunszentmiklósi lakodalmas táncok – köztük a *törökös* és *süveges* táncdallamokkal –, továbbá a tájegység verbunkos zenei hagyománya felkeltették a tánckutatók figyelmét is, mely zenetörténeti és népzenei összefüggések kutatásának egész sorát indította el az 1930-as évektől.<sup>18</sup> A terület egy jellemző verbunkos dallama is ekkor került be első ízben a magyar műzenébe Weiner Leó feldolgozásában, melyet Lajtha cigányprímástól gyűjtött.<sup>19</sup> Lajthának a kiskunfélegyházi Gút Gáspár hatvanéves parasztklarinétossal 1930-ban készült néhány fonográf felvétele a földműves parasztság zenéjéből ad izelítőt.<sup>20</sup> Meglehet, a hangszer hangja már Petőfi fülében is otthonos, vagy éppen újdonság, hiszen később a következő népdalt is feljegyezi, és elküldi Erdélyinek:

Be szépen szól az a klárnét,  
Be szép asszony a csaplárné;  
Majd megöl a nézésivel,  
Mézesmázos beszédével.<sup>21</sup>

A hangszer említése hangszertörténetileg is értékelhető korai adat a klarinétnak a magyar népzeneben való terjedését illetően, hiszen a 19. század végéig a népzene területe

15 SZOMJAS-SCHIFFERT György, „Halasi nóták 1853-ból: Népdalok. I. (Nagy András, néhai halasi gazda 1853-ban írt verseskönyvéből),” *Ethnographia* 41 (1930): 200–201; SZOMJAS-SCHIFFERT György, *Hej! Cserényem előtt...: Kiskunhalas népdalai*, Halasi téka 14 (Kiskunhalas: Thorma János Múzeum, 1994); SZOMJAS-SCHIFFERT György, *Régi lakodalmak a Duna-Tisza közén* (Budapest–Kiskunhalas: Balassi Kiadó–Thorma János Múzeum–Halasi Alapítvány, 2006).

16 VARGYAS Lajos, *Régi népdalok Kiskunhalasról, Nagy Czirok László és Vargyas Lajos gyűjtéséből* (Budapest: Zeneműkiadó, 1954).

17 LAJTHA László és GÖNYEY Sándor, „Tánc”, in N. BARTHA Károly és mások, *A magyarság szellemi néprajza 2: Zene, tánc, szokások, hitvilág, játék*, A magyarság néprajza 4, 76–131 (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937), 108.

18 GÖNYEY Sándor, „Kunszentmiklósi törökös tánc”, *Ethnographia* 48 (1937), 81–82. A közölt dallamról Szabolcsi Bence kimutatta, hogy azonos a műzenében Mozart által is felhasznált dallammal: SZABOLCSI Bence, „Egzotikus» elemek Mozart zenéjében”, in SZABOLCSI Bence, *A választ és egyéb tanulmányok*, 179–189 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956); KÜRTI László, „A Kiskunság táncai: Antropológiai reflexiók egy régió tánc kultúrájáról”, in *Cumania: A Kecskeméti Katona József Múzeum Évkönyve 27*, szerk. WICKER Erika, 177–218 (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2016).

19 *Peregi verbunk*, eredetileg az op. 34. darabjaként: WEINER Leó, *Magyar Parasztdalok*, V. 27. sz. Klarinét (hegedű vagy brácsa) és zongora átíratként: op. 40; TARI Lujza, „Weiner Leó műveinek népzenei forrásai”, *Magyar Zene* 26 (1985): 238–248, 241; TARI Lujza, „Weiner Leó művészete a népzenei források tükrében”, in *Weiner-tanulmányok*, szerk. KÁRPÁTI János, A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tudományos közleményei 2, 59–227 (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1989), 91.

20 TARI Lujza, „Lajtha László hangszeres népzene gyűjtései: 1911–1963”, *Magyar Zene* 33 (1992): 141–190, 147.

21 SEBESTYÉN Gyula, „Petőfi népdalgyűjtése”, *Ethnographia* 25 (1914): 193–207, 202; SÁFRÁN Györgyi, *Arany János-gyűjtemény: Petőfi Sándor–Szendrey Júlia kéziratok (K 501–K 527, K 531)*, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kéziratárának katalógusai 13 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1982), 131, K 520/1–2.

téről inkább csak cigányzenekari használatáról tudunk.<sup>22</sup> Meggondolandó az is, nem szintén a klarinétra gondolt-e a költő *A puszta télen* (1848. január) következő soraiban?

Nincs ott kinn a juhnyáj méla kolompjával,  
Sem a pásztorlegény kesergő sípjával [...]<sup>23</sup>

A *síp, sípos* szó használata ugyan többféle fúvós hangszerre kiterjedt régen, ám ha Petőfi a kesergő szót nem a pásztor bús dallamaira értette, utalhat a magas hangolású, vékony hangú C- vagy D-klarinét hangjára. Ha egy ilyen, nem könnyen megszólaltatható hangszerezen kissé bizonytalanul játszott előadója, környezete kesergőnek hallhatta játékát. Ha mindez itt feltételezés is, az biztos, hogy ezek a hangszerek Lajtha említett gyűjtése idejében még többféle használatban voltak, s nem csak az Alföldön. Lehetséges azonban, hogy egyes pásztorok már ekkor elkezdték lecserélni furulyáikat a kor új hangszerére, a klarinétra, amelyre a későbbi időkből már vannak példák.<sup>24</sup>

Petőfi így írt önmagáról a zenével kapcsolatban *Mi lelt?* című versében (1844):

Nem tudom, mi lelt ma engem?  
Jókedvemben nincs határ;  
Dalolhatnék, füttyülhetnék,  
Egyikhez sem értek bár.<sup>25</sup>

### *Cigányzene, tánc, multság*

Petőfi sokszor említi verseiben és prózai írásaiban a cigányzenészeket és hangszereiket. Néprajzilag teljesen hiteles kép az éjjeli zenére utaló következő részlet *A faluban utcahosszat...* című versben (1844):

A faluban utcahosszat  
Muzsikáltatom magamat;  
Tele palack a kezembe',  
Táncolok, mint veszett fene.  
Huzd rá cigány siralmasan  
Hogy magamat kisírhassam<sup>26</sup>

22 SÁROSI Bálint, „Die Klarinette in der Zigeunerkapelle”, *Studia Musicologica* 29 (1987): 237–243, doi: [10.2307/902178](https://doi.org/10.2307/902178).

23 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei*, 2 köt. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966), 2:252 (részlet a vers 2. versszakából). (A továbbiakban: Petőfi ÖK.) A vers nem idilli, „negatív tájfestés”-éről: KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Osiris monográfiák (Budapest: Osiris, 2008), 352–353.

24 A pásztorok furulyáról klarinétra váltásáról: TARI Lujza, *Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója* (Budapest: Balassi Kiadó, 2001), 18.

25 PSÖM 3, 207. sz., 19 (1. versszak).

26 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei* (1844. január–augusztus): *Kritikai kiadás*, szerk. Kiss József, RATZKY Rita és SZABÓ G. Zoltán, *Petőfi Sándor összes művei* 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 151. sz., 36 (a továbbiakban: PSÖM 2).

A duhajkodást, cigányokkal mulatást megjelenítő, egyes szám első személyben írt vers a hasonló tónusú versekkel együtt „aligha keltett kétséget a korabeli olvasóban”<sup>27</sup> afelől, hogy a költő magáról szól e sorokban. A kiváló megfigyelésen alapuló leírás néprajzi valóságtartalmát viszont az egyes szám első személy használata is aláhúzza. A költő nem magáról beszél, hanem egy adott jelenet helyzetképét festi meg. Annak része a „Húzd rá cigány!” felszólítás, mely mindig, minden helyzetben egyes szám első személyben hangzik, illetve hangzott el. Így használta a kifejezést Vörösmarty Mihály is *A vén cigány* című versében (1854).

Azt sajnos nem tudjuk, hogy Kerényi Frigyesnél Eperjesen tartózkodása alatt milyen fáklyás zenével tisztelte meg az ifjúság 1845-ben, s hogy milyen zenére vonultak a kortesek Rimaszombatban – a gömöriek mindamellet már énekelték *Megy a juhász számaron* versét. Mindkettőről az *Úti jegyzetek*ben számolt be.<sup>28</sup> Ugyanitt egy meleg vízű fürdőben működő cigánybanda primását név szerint is megnevezi:

[Ajnácskötől] egy negyednyire van fürdő és savanyúvíz, mely egészen olyan, mint a parádi, csak gyöngébb egy kissé. Mig itt uzsonnázunk: Csomai Jóska cigánybandája gyönyörű nótákat huzott Lavotta, Csermák s másoktól; s különösen megragadt – melylyet most először hallottam – a *karancsaljai* nóta. Hogyne! az ég is derült borult hallatára... egy felől nap sütött, más felől eső esett... szóval, a magyar nóta, magyar vigalom megtesésülése volt.<sup>29</sup>

A kor egyik legelismertebb cigányprimása, a Petőfi által bejárt Losonc–Rimaszombat útvonalon, Osgyánban 1821-ben született Bunkó Ferenc 1857-ben majd ilyen című zenedarabokat ad ki kottában.<sup>30</sup>

Ugyanezen az úton tapasztalja Petőfi, hogy Balassagyarmaton több kocsmából szóló éjjel a zene. A város későbbi cigányzenei hagyományát ismerve minden bizonnyal cigányzenészek játszottak:

A nagy hőség miatt késő délután indulván Losoncról, éjfél lett, mire Gyarmatra értünk. Szép, csillagos, holdas éj volt. Az egész város fölött némaság *lengett* (mondaná Sujánsz-

27 KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete és költészete*, 123.

28 PETŐFI Sándor, „Úti jegyzetek”, in PETŐFI Sándor, *Vegyes művei: Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, szerk. V. NYILASSY Vilma és Kiss József, Petőfi Sándor összes művei 5, 17–35 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956), 21, 28. A *Megy a juhász...* című vers énekléséről: KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete és költészete*, 182. A vers énekléséről, megzenésítőjéről a dal első kiadásának kottájával: TARI, „A Petőfi-versek...”, 22–23.

29 Uo., 31–32. A jelenetről általánosabb közköltészeti vonatkozásban: Csörsz Rumen István, „Petőfi, a nép dalnoka?”, *Irodalomismeret*, 2023 (megjelenés előtt).

30 BUNKÓ Ferenc, *Tizenöt karancsai [sic!] nóta* (Pest: Rózsavölgyi és Társa, 1857), no. 266. A korabeli helyesírási hiba valószínűleg abból ered, hogy a kiadó a címet szóban hallotta. A *karancsalji* szó a palóc nyelvjárás szerint „karancsallyi”, mely elnagyolva hangozhatott „karancsaji”-nak, amelynek leírását a kiadó a j kihagyásával oldotta meg.

ky), a város fölött tehát némaság lengett, csak egy-pár kocsmából hallatszott hegedű- és bőgőszó s az ivók egy-egy kurjantása... másnap vásár volt.<sup>31</sup>

Élethű leírás a Szamos-parti csárda zenére, táncra vonatkozó részlete *Falu végén kurta kocsmá...* (1847) című versében:

De a kocsmá bezzeg hangos!  
Munkálódik a cimbalmos,  
A legények kurjogatnak,  
Szinte reng belé az ablak.

[...]

Húzd rá cigány, húzzad jobban,  
Táncolni való kedvem van,  
Eltáncolom a pénzemet,  
Kitáncolom a lelkemet!<sup>32</sup>

Betyárversének hőse, *Zöld Marci* (1847) csizmáján sarkantyút viselt, aminek okára magyarázatot ad. Egyben a legényes táncok régi „megrakta a táncot” kifejezését használja:

Nem is a ló, hanem hát a tánc számára  
Verette a csengőt csizmája sarkára.

Rá termett a táncra Marci, nem tanulta;  
De ő tőle sokan tanulhattak volna.  
Betért a csárdába, ha szólt a muzsika,  
S szilaj kedvvel amugy magyarán megrakta.<sup>33</sup>

*Búcsu Kunszentmiklóstól* (1845) című versében a következő részlet megerősíti a találkozói hiteles szemtanúi által is leírt mulatságot:

Ettünk, ittunk, táncot jártunk –  
Táncot jártunk énekeltünk.

Ez a magyar mulatsága,  
Már hiába!  
Ha iszik, hát jár a nyelve,  
Jár a lába.

31 PETŐFI, „Uti jegyzetek”, 34.

32 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1847): Kritikai kiadás*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes művei 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008), 661. sz., 126 (3. és 5. versszak). (A továbbiakban: PSÖM 5.)

33 Uo., 609. sz., 63 (5–6. versszak).

De Petőfi nem néprajzi megfigyeléseket végző gyűjtő. Neki még a tánc is a haza haladásával való összehasonlítást kínálja:

Hejh, csak olly gyors lenne honja  
Haladása,  
Mint lábának, hogyha táncol –  
Hogyha táncol, a mozgása!<sup>34</sup>

*A helység kalapácsa* (1844) II. énekének következő részletében a zenészeket és a táncon kívül az orgonára is utal a költő:

Megnyílt aközben az ajtó,  
S lett széles az ő nyílása,  
Mint szája a helybeli kántornak,  
Mikor éneket énekel  
A sok sípú orgona mellett.  
S ki volt, ki az ajtót  
Kinyitotta imígyen?  
Ha a hagyomány állításának  
Hinni szabad:  
Nem más, mint a vitéz Csepü Palkó,  
A tiszteletes két pej csikájának  
Jó kedvű abrakolója.

Jöttek nyomban utána  
A hangászkarnak tagjai hárman:  
A kancsal hegedűs,  
A félszemü cimbalmos  
S a bőgő sánta huzója [...]

A kancsal hegedűs,  
A félszemü cimbalmos  
S a bőgő sánta huzója  
Föltelepült kényelmesen  
A kemencének tetejére;<sup>35</sup>

Jellemző a zenélésre felszólítás is:

„Húzd rá, Peti,  
A fűzfán füttyülődöt is,  
Aki megáldott!”

34 PSÖM 3, 329. sz., 169 (8–9. versszak).

35 PSÖM 2, 192. sz., 78–79.

S Peti nem késett  
A háromság más ketteje sem.  
Cimbalom és hegedű és bőgő  
Hangot adott...  
Jaj, de mi hangok ezek!<sup>36</sup>

Itt felidézi gyerekkori élményét, majd így folytatja, visszagondolva a testvéri civakodására és az apai rendteremtésre:

Ez összevisítás  
Alig lehetett szebb,  
Mint a Peti és két társa zenéje.<sup>37</sup>

*Ének, furulya, harang, kolomp, csengettyű*

Pontos megfigyelésen alapul a *Temetésre szól az ének* (1843). Első mondata arról árulkodik, hogy a gyászolók énekelve kísérték a halottat a temetőbe. Az útközben éneklés a 20. század első felében már alig-alig volt tapasztalható:

Temetésre szól az ének,  
Temetőbe kit kísérnek?  
Akárki! már nem földi rab,  
Nálam százszorta boldogabb.

Itt viszik az ablak alatt;  
Be sok ember sírva fakadt! [...] <sup>38</sup>

A *Katonaélet* (1847) 1. versszakának végén olvashatjuk:

Muzsika szól, verbuválnak,  
Fölcsapok én katonának, hahaha!

A további versszakokban refrénként így szól:

Csajj föl, öcsém, katonának, hahaha!<sup>39</sup>

---

36 Uo., 79–80.

37 Uo., 80.

38 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1838–1843): Kritikai kiadás*, szerk. KISS József és MARTINKÓ András, Petőfi Sándor összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 106. sz., 95 (a továbbiakban: PSÖM 1).

39 PSÖM 5, 600. sz., 51–52.

E vers jól mutatja, hogy Petőfi Rózsavölgyitől és más hangszeres zenészek muzsikálásától függetlenül már szülőföldjén magába szívta a verbunkos dallamokat. Aligha gondolhatunk ugyanis másra, mint arra, hogy ez a vers közvetlenül a szorosán vett hazai népzenei mintán alapszik, s mintája a *Gyere, pajtás, katonának* kezdettel toborzásokor énekelt, illetve hangszeres előadásban is jellemző dallam. Bár a vers a nyelvtérület több részén ismert különböző dallamokkal, sokatmondó, hogy a szóbeli hagyományban jellegzetes verbunkos dallammal épp a Kiskunságban maradt fenn, épp a Petőfi által is használt „hahaha” toldalékkal – a népzeneben további szószaporítással így: „haja, haja, ha!” vagy „iha (ija) haha, ha!”<sup>40</sup>

Petőfi bizonyosan nem csak a cigányzenészek által játszott, verbunkos zenei stílusba sorolt hangszeres zenét szerette. A népszínművek dalai, a népies műdalirodalom az ő és sok más kortársa számára szintén a magyar hangot jelentette. A *Cserebogár, sárga cserebogár* a *Szökött katonába* is bekerült (melyben a költő is szerepelt).<sup>41</sup> Bár a 19. század elejének terméke, Petőfi már réginek érzi, mint *Szülőföldem* című verse (1848) mutatja. A dal egy korai kottás feljegyzését épp a Kiskunságban készítette Tóth István kiskunfűlőpszállási orgonista kántor 1832-ben.<sup>42</sup> Annak alapján elképzelhetjük, hogyan énekeltek a területen Petőfi gyerekkorában.<sup>43</sup> E versben megemlékezik gyerekkori játékhangszeréről, a fűzfasipről is.

Alant születtem én, szalmafödél alatt,  
Sosem tagadom meg a származásomat,  
Kis házikóra száll lelkem, mint a gólya,  
S egyszerű nótákat kerepöl le róla.

– írja *Lehel vezér* (1848) című költeményében.<sup>44</sup> Ezzel a háttérrel érthető meg igazán az *Est* című versének (1844) alábbi részlete:

A városi  
Nem élvezi;  
Falun keresd:  
Mi szép az est.  
Utcára mén  
Leány, legény,  
S dalolni kezd;  
[...]

40 Szomjas-Schiffert György kunszentmiklósi gyűjtésében az előadó „Kúnsági verbunkos”-nak nevezte. SZOMJAS-SCHIFFERT, *Régi lakodalmaik...*, 99, 10. kotta.

41 Saját beszámolója az 1845-ös *Úti jegyzetekben*: PETŐFI, „Úti jegyzetek”, 29.

42 „Kis Kún Filepszállási Orgonista Kántor Tóth István által le kótázott Áriák és Dallok verseikkel 1832.”, MTAKK RUI 8r 63. A dal a gyűjtemény 1832-es első részében található: 63. sz., 37.

43 A *Cserebogárról* további irodalommal lásd Csörsz, „Pönögei Kis Pál...”, 207–209, 225.

44 Petőfi ÖK, 2:267 (I. ének, 5. versszak).

A kert alól  
Furulya szól;  
A pásztor ott  
Tüzet rakott;  
S míg elterül  
A tűz körül,  
S megszólal a  
Bús furulya:  
Ökre, lova  
Jár tétova [...]⁴⁵

Gyermekkori fűzfasípján kívül furulyája is fűzfából készült *Kis furulyám szomorúfűz ága...* című versében (1843):

Haza ballag nyájam este felé,  
Én ballagok a temető felé,  
Kél a holdnak halovány orcája,  
Kél furulyám epedő nótája.<sup>46</sup>

A furulya mint madárdal is megjelenik a *Tedd le, bojtár, a subádat...* 3. versszakában (1847):

Hova szállott a cinege?  
Honnan jöttél, fülemile?  
Akárhonnan, semmi gondom rája,  
Csak te dalolj, bokrok furulyája.<sup>47</sup>

A pásztorok zenei eszközei közt nem csak a juhász furulyája ismerős a fülének. A *kisbéres* (1847) ökrének kolompja erőteljes hangú csengettyű:

Hat címeres ökör sétál a szekérrel,  
Legelöl a hajszás nagy csengettyűjével,  
Ritka egy csengettyű, oly hangos a szava:  
Harangnak illenék holmi kis faluba.<sup>48</sup>

A béreslegény szerelme házához közeledve „Irgalmatlanul elkezd pattogtatni” az ostorral, Kati, a kedvese pedig

---

45 PSÖM 2, 186. sz., 65–66.

46 PSÖM 1, 103. sz., 93–94 (3. versszak).

47 PSÖM 5, 596. sz., 46.

48 Uo., 679. sz., 160 (2. versszak).

Még ki sem pillantott, és már ráismére  
Ostora hangjáról a béres legényre.<sup>49</sup>

A gyomláló lány örömeiben véletlenül egy virágot tép ki, amit aztán a legénynek ad.  
Ő nem állhat meg, de a virágot kalapja mellé tűzi, s megy tovább.

Mit fejében gondolt s érezett szívében,  
Mit el nem mondhatta ott hirtelenében:  
Azt utjában olyan szépen elfütyölte,  
Hogy a pacsírták is tanulhattak tőle.<sup>50</sup>

Az ehhez hasonló, kedves falusi életkép több versében megjelenik. A *Falun* című vers (1845) 2–3. versszakában olvashatjuk egyik vallomását:

Gyönyörrel járom estenként a tájt,  
Kilépvén a kis házfödél alól;  
Porfellegekben a nagy ég alatt  
A haza térő nyáj kolompja szól.

Elandalodva hallom e zenét,  
Elandalodva szemlélek körül;  
És messze látok, mert mindenfelé  
Mégmérhetetlen rónaság terül.<sup>51</sup>

Az ünnep-est harangjának hangját bűbájosnak érzi (*Mi bűvösbájos hang...*, 1845).<sup>52</sup> Lelki-állapota kifejezéseként ír a harangról a *Rég elhúzták az esteli harangot...* (1846) c. versben:

Rég elhúzták az esteli  
Harangot.  
Ki az, aki még mostan is  
Barangol?  
Csak én járok a faluban  
Egyedül.  
Keresem az álmot, de az  
Elkerül.<sup>53</sup>

49 Uo. (3. versszak).

50 Uo., 47 (8. versszak).

51 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1845. augusztus–1846): Kritikai kiadás*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes művei 4 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), 381. sz., 43 (a továbbiakban: PSÖM 4). A vers mint panteisztikus világgép értelmezéséről – Margócsy Istvánra hivatkozva – lásd: KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete és költészete*, 195–196.

52 PSÖM 3, 313. sz., 156.

53 PSÖM 4, 501. sz., 144 (1. versszak).

Fiatalságára visszagondolva írja *Forrás és folyam* (1845) című versében, ismét a „csengetyű” alakváltozatot használva:

Szelíd a forrás habja s dalai  
Beillenének csengetyű szavának.  
Illyen szelídek és csengők valának  
Ifjúságomnak első hangjai.<sup>54</sup>

A Kutyakaparó, vagy a népdalok szerint „Kutyakaparási” csárda (*Kutyakaparó*, 1847) ottjártakor olyan ütött-kopott, hogy

A harangszó a távoli falukból  
Meghalni jár ide<sup>55</sup>

*Arany János*hoz írt versében (1847) a költő dalait, hangját hasonlítja a haranghoz:

Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,  
De olly tiszta is, mint a puszták harangja,  
Mellynek csengése a rónákon keresztül  
Vándorol, s a világ zaja nem zavarja.<sup>56</sup>

1848 augusztusában *A nemzethez* címzett versében viszont vészharangok megkondítására szólítja népét. *A szerelem, a szerelem* (1843) főhőse még a kolomp hangját se hallja:

Őrizem az apám nyáját,  
De nem hallom a kolompját;  
Rá rámegegy a zöld vetésre,  
Hejh csak későn veszem észre.<sup>57</sup>

Kukorica Jancsi nem szerelmes bódulatában, hanem bánatában nem hallja a kolompok szavát, amikor gazdája elzavarja:

Indult; nem nézte egy szemmel sem, hol az ut?  
Neki úgy is mindegy volt, akárhova jut.  
Fütyörésztek pásztorgyermekek mellette,  
Kolompolt a gulya... ő észre sem vette.<sup>58</sup>

---

54 Uo., 407. sz., 74 (1. versszak).

55 PSÖM 5, 569. sz., 11 (11. versszak).

56 Uo., 579. sz., 22 (5. versszak).

57 PSÖM 1, 104. sz., 94 (2. versszak).

58 *János vitéz* (1844), IV. ének: PSÖM 3, 227. sz., 46.

Szomorú éj című versének (1847) 7. versszakában azért kesereg, miért tanult, miért nem maradt inkább földműves vagy juhász:

Volnék földműves, vagy volnék juhász!  
Ki messze, kint a pusztákon tanyáz,  
S míg ellegelget kolompolva nyája,  
Ő hús bokorba vészi bé magát,  
S nem hallja senki sem, úgy fujdogálja  
Saját kedvéért a kis furulyát.<sup>59</sup>

*Trombita, dob, kürt, harsona*

E hangszerek foglalkozásjelzők, mint a *Csuklyában jár a barát...* (1847) című vers 3. versszakában:

Mentében jár a huszár,  
Trombita megharsan [...]<sup>60</sup>

„Trombita harsog, dob pereg / Kész a csatára a sereg.” – írja Debrecenben 1848 decemberében a *Csatadalban*.<sup>61</sup> Az általa választott bajnok:

Ki e vitéz?... a kúrtharsogtatással  
Országokat reszkettető Lehel!

Ez volt a hős, ez volt a kürt!...<sup>62</sup>

A költő pontosan tudja, mi a kürtszignál funkciója. Az öreg pásztorokat pedig láthatta és megfigyelhette kanásztülköket faragni, olyan természetesen írja Lehel vezér kürtjéről, hogy „cifrát faragott rá”. A harsona így jelenik meg a boldog, házasságra készülő költő<sup>63</sup> *Koronázás* című versének (1847. július, Szatmár) eme soraiban:

Föl, föl, dalaim, jó dalaim!  
Föl, fegyverkezzetek!  
Hangoztassátok a harsonákat  
S emeljétek paizsra

59 PSÖM 5, 570. sz., 13.

60 Uo., 585. sz., 30.

61 Petőfi ÖK, 2:252.

62 *Lehel* (1845): PSÖM 4, 405. sz., 71 (1–2. versszak).

63 „Túlcsorduló örömeiben Petőfi 1847 májusának végén »a világ legboldogabb embere« jelzővel illette magát.” KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és kora 1823–1849: Életrajzi album* (Budapest: Unikornis Kiadó, 1998), 82.

Ez ifju leányt,  
Ki mátul egész szívemet  
Birandja, mint királyné.<sup>64</sup>

Egy versében a zongora is szerepel (*Szőke asszony, szőke asszony...*, 1847), melyben egy nő szívét a zongorához hasonlítja. Valamennyit maga is tanult a hangszeren.<sup>65</sup>

Kebeledbe mért tevé az  
Isten ezt a gazdag szívet?  
Ezt a tündér zongorát,  
Mit nem tud pengetni férjed.

Oh ha én birnám e hangszert!...  
Pillanatra érintém csak,  
És dalától reszketett  
Örömeben a teremtés.<sup>66</sup>

### Lant

Utoljára hagytam a költészet szimbólumaként jól ismert, Petőfi verseiben is a leggyakrabban megjelenő hangszert. Megjegyzendő, hogy a jelképként korábban használt hárfá helyett (melyet Apollón vagy Szent Dávid nevéhez társítanak) ekkor már a lantot használják a költők. Dávid hárfáját (máskor citeráját) a szóbeli népzenei hagyomány versei őrizték meg, főleg 18. századi stílusjegyeket mutató karácsonyi köszöntő-dal-lamokkal. A lantot a költő szentnek tartja, így írja *Vahot Sándorhoz* címzett versében (1845):

Szent a költő lantja,  
[...]  
Isten adománya;<sup>67</sup>

valamint:

Szent a költő lantja  
És nekem nagyon fájt  
Látnom, hogy van olyan,  
A ki e szentséghez

64 PSÖM 5, 654. sz., 117 (1. versszak).

65 KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete és költészete*, 62.

66 Uo., 599. sz. (3–4. versszak).

67 PSÖM 3, 290. sz., 138.

Nem fél vakmerően  
Nyúlni szennyes ujjal [...] <sup>68</sup>

Nem is késlekedik *Császár Ferenc önmagyságához* című versében (1845) nyíltan kimondani a véleményét azokról, akik ezzel nem törődnek:

Nagyságos úr! meglehet, hogy  
Önnek számtalan bűne van;  
Mind leimádkozhatja ... de  
Van egy megbocsáthatatlan.

Nagyságos úr! tudja mi ez?  
Nem, hogy engemet kritizál,  
A világért sem az! ... hanem  
Az, hogy ön verseket csinál. <sup>69</sup>

Politikai látásmódja erősödésével még határozottabb *A XIX. század költőinek* (1847) intézett felszólítása:

Ne fogjon senki könnyelműen  
A húrok pengetésihez!  
Nagy munkát vállal az magára,  
Ki most kezébe lantot vesz.  
Ha nem tudsz mást, mint eldalolni  
Saját fájdalomad s örömed:  
Nincs rád szüksége a világnak,  
S azért a szent fát félre tedd. <sup>70</sup>

A *Vörösmartyhoz* szóló versben (1848) a *Szózat* nagy költője pedig – mint az indulatos sorok fölötti szokatlan alcím elárulja – letette lantját, „Midőn a nemzetgyűlésben augusztus 21-én a hadügyben a többséggel szavazott”.

Érdeemes visszaugranunk a lantot említő első versére, melyet még Dunavecscén írt 1841. május 27-én. A *Csal* című versben a húr szó helyett még a hangszerek húrjaként korábban használt ideg kifejezést használja, melyet a továbbiakban fölcserél a húr szóval.

Völgy homáján, fák hüsében,  
Kert megett,  
Zeng a lantos hév szerelmi  
Éneket.

---

68 Uo.

69 PSÖM 4, 384. sz., 47 (4–5. versszak).

70 PSÖM 5, 575. sz., 17 (1. versszak).

[...]

A csalódott megy kinok bús  
Éjjelén,  
S hallgat a dal lantja néma  
Idegén.<sup>71</sup>

*A naphoz* (1844) írt versben szinte maga a nap verte a lantot Jupiternek:

Hogyne tudná, 'sz' hajdanában  
Kelmed szinte lantot vert,  
Még mikor le nem rudalták  
Az Olympról Jupitert.

Szánjon meg tehát kegyelmed  
Kedves collega uram,  
S mátul fogva sugarával  
Ne bánjék olly fukaran.<sup>72</sup>

„Te pedig lantomnak húrja pihenj” – írja *A helység kalapácsa* IV. énekének végén.<sup>73</sup> Ehhez hasonlóan gyakran feladatainak, még inkább lelkiállapotának – örömének, bánatának – megfelelően szólítja fel hangszerét a munkára vagy a pihenésre:

*Függ már a lant...* (1845)

Függ már a lant megérintetlenül  
Mellyel keservemet elénekeltem [...]<sup>74</sup>

*Keserű élet, édes szerelem* (1847)

Meghasadt lant keblem; húrjain  
Vad kezekkel nyargal át a kín [...]<sup>75</sup>

*Megpendítem...* (1845)

Megpendítem hónapok multával  
Még egyszer szerelmi lantomat;

---

71 PSÖM 1, 34. sz., 26–27 (1. és 6. versszak).

72 PSÖM 3, 205. sz., 18 (5–6. versszak).

73 PSÖM 2, 192. sz., 101.

74 PSÖM 3, 291. sz., 140 (1. versszak).

75 PSÖM 5, 582. sz., 26 (2. versszak).

Még ez egyszer, egyszer és utószor,  
Mert ezentúl hangot ő nem ad.

Nem pazarlom én többé leányra  
Dalaimat, érzeményimet.  
Érzéketlen bábak a leányok,  
Szívet és dalt nem érdemlenek.<sup>76</sup>

*A Csendes tenger rónaságán...* a boldog házasember verse 1847 decemberéből:

És kezemben a lant, rajta  
Ábrándos dalt pengetek,  
Nem szabályos, nem kigondolt  
Mesterkéltségtől... ujjaimra  
Bízom, hogy mit verjenek,  
S futnak ezek a húrok közt  
Föl s le öntudatlanul,  
Mintha kedvesem hajával  
Játszanának. És a dal  
Még is szép [...] <sup>77</sup>

Ebbe a sorba illik *A hegyek közt* című, 1848. szeptember 8-án Zugligetben írt versének következő részlete:

Minden lent maradt, ami bánt,  
Nem hoztam föl magammal mást,  
Csak a mi boldogságot ad,  
Kedvesemet és lantomat.<sup>78</sup>

*Az Itt van az ősz, itt van újra* (Erdőd, 1848. november) az aludni készülő természethez szól:

Én ujjam hegyével halkán  
Lantomat megpenditem,  
Altató dalod gyanánt zeng  
Méla csendes énekem.<sup>79</sup>

Hazafias feladataira gondolva a lant ellentétpárjaként a kardra utal a költő *Lant és kard* (1844) című versében:

---

76 PSÖM 4, 410. sz., 77 (1–2. versszak).

77 PSÖM 5, 723. sz., 256.

78 Petőfi ÖK, 2:430.

79 Uo., 2:449 (7. versszak).

Lantom nagyon szeretne  
Hallgatva állani  
Régóta van kezembe,  
Már kopnak húrjai.<sup>80</sup>

A 3. versszak egyértelművé teszi, hogy viszont kardja már mozdulna. A hazáért szól a lant *Haza értem...* (1846) című versében:

Haza értem és letettem  
A vándorbotot kezemből,  
S veszem a lantot helyébe;  
Melly sokáig félretéve  
Hallgatott, most újra zendül.

Mellyik a leglélekrázóbb,  
A legfájóbb húr e lanton?  
Azt verem, hogy ujjaimtól  
A húr, s ennek hangjaitól  
Bennem a szív megszakadjon!<sup>81</sup>

Ennek okát is megmondja: „a hon ereje egyre fogy”. *Az év végén...* címmel Debrecenben 1848 decemberében írt versben régi lantjától búcsúzik a hadistenhez szegődött költő:

Megpendítem, régi lantom,  
Megpendítem húrjaid;  
Már régóta vagy te nálam,  
Sokat szóltál... megpróbálom,  
Tudnál-e még valamit?

Ha valaha szépen szóltál,  
Most legyen szép éneked;  
Légy méltó neved híréhez,  
Tedd még ünnepibbéké ez  
Ünnepélyes percekét.

És ki tudja? tán utósó,  
Legutósó lesz e dal;  
Tán ha téged most leteszlek,  
Többé majd föl sem vehetlek,  
Hangod, életed kihál.

---

80 PSÖM 3, 244. sz., 102 (2. versszak).

81 PSÖM 4, 558. sz., 222 (1–2. versszak).

A hadistenhez szegődtem,  
Annak népéhez megyek;  
Eszendőre hallgat a dal,  
Vagy ha írok, véres karddal  
Írok költeményeket.

Zengj tehát, zengj, édes lantom,  
Zengd ki, ami benned van,  
Szólj vadúl, és szólj szelíden,  
Ragyogóan és sötéten,  
Szomorúan és vigan.

[..]

Adj ki minden hangot, lantom,  
Ami benned még maradt ...  
A nap is midőn lemégyen,  
Pazarolva földön égen  
Szétszór minden sugarat.

S szólj erősen, lantom, hogyha  
Már utósó e dalod;  
Hirtelen ne haljon ő meg!  
Zengjék vissza az időnek  
Bércei, a századok.<sup>82</sup>

„Lantom, kardom tied, oh szabadság!” – írta Kolozsváron 1849. február 26-án Burián Pál emlékkönyvébe.

*A konzervatívok* című versében (1848. április) olvashatók a következő sorok:

„Még van idő, még van idő  
Forduljunk vissza szépen,  
Jobb otthon, sokkal jobb leszen  
Kemence közelében;  
Inkább hátunkra kancsukát,  
Mint kezünkbe kardokat,  
Jertek haza, a kancsuka  
Csak sebesít, de öl a kard.”

Ilyen vitézi csatadalt  
Dudáltak mögöttünk<sup>83</sup>

---

82 Petőfi ÖK, 2:463–464 (2–6. és 9–10. versszak).

83 Uo., 2:301 (3–4. versszak).

Ebben a részletben a duda utalhat arra, hogy a néphagyományban gyakran dudálásnak nevezték a fúvóshangszeren (főleg trombita, kürt típusú hangszeren) való játékot. Még inkább utal azonban a hangszer hagyományból való kiszorulására, ekkoriban már lenézendő póriasságára. Ilyen értelemben a vitézi jelzővel ellátott csatadal és a duda egymás mellé illesztésével tömör ellentétpárt hoz létre, mely stilisztikai és hangszer-történeti szempontból egyaránt figyelemreméltó. A költőtárs Arany János még határozottabban adja meg a lant helyett megjelenő, a költészetet lealacsonyító „zenei” (valójában főleg zajkeltő) eszközöket a *Vojtina levelei öccséhez* (1850) II. levelében:

Előre lantok...! vagy, mi a guta:  
Lant nem igen van... tollsíp és duda,  
Előre tőkszár, csimpolya, doromb,  
Madárkelepce és repedt kolomp!  
Fel hagymabördő, fűzfasíp, bürök,  
Lyukas kulcs, mely süvít, kanásztülök,  
Cirok-hegedű és hasadt fazék; [...]<sup>84</sup>

### Összegzés

Vajda János írta Petőfiről 1884-ben: „szerette mindenben kimutatni, hogy ő a nép igazi fia, s modorában éppen nem az arisztokrata világot, de a népet vette követendő mintául”.<sup>85</sup> Petőfi Sándor számára kedvesebb volt a csendes falu, mint a zajos város, amit több verse tanúsít. Kedvesebb volt számára a puszta hangját idéző kolomp, harang és furulya, a kortársai szívét szintén megrezegtető, nemzeti érzéseket keltő, verbunkos stílusú hangszeres magyar zene, mint az opera. Verseiben a költészetet jelképező lant mellett sokszor megjelenő kolompok, csengők, harangok nem a póriasságot, hanem a tisztán csengő, a pásztorok által jól összeválogatott, egymással összehangolt hangszereket jelentették, melyek nemcsak pásztorokké, hanem a hangszerkutatás által is számon tartott valódi hangszerek.<sup>86</sup> Minden hangszerutalása nyitott szemmel járásának, a hangszerek használati helye pontos ismeretének tanújele. A lant gyakori allegorikus említésével pedig a költői szerepek versbeli bemutatását, lélekrajzát segítette a bárdköltészettől a szerelmes vallomásokig.

84 ARANY János, *Kisebb költemények*, szerk. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), 120–121.

85 VAJDA János, „Petőfiről”, in *Petőfi koszorú: Versek, vélekedések, vallomások Petőfiről*, szerk. CSANÁDI Imre, 311–319 (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1973), 315.

86 SÁROSI Bálint, *Magyar népi hangszerek* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1973), 24.



## Hiénamunka – a Petőfi-centenárium Babits Mihály *Petőfi koszorúi* című versének tükrében

---

VISY Beatrix

HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, tudományos munkatárs

ORCID: 0000-0001-9250-3593

---

### “Hyena work” – PETŐFI centenary in the light of BABITS Mihály’s PETŐFI poem

**Abstract** | *Petőfi’s Wreaths* was written by BABITS Mihály on the occasion of the PETŐFI centenary, in which he speaks out against official celebrations that distort, falsify, and appropriate PETŐFI’s figure and poetry. The study aims to reveal the antecedents of BABITS’ PETŐFI poem, the genesis of the “PETŐFI speech” the poet gave at the celebration, and the complex context of BABITS’ centenary performance. Part of this involves BABITS’ perception of PETŐFI and its development from the 1910s to 1923, parallel to the ADY-BABITS relationship and its changes. It also concerns the nature of the centenary celebrations of the contemporary regime, which sheds light on the functioning of the Bethlen-government and its cultural policy. This is important not only because this conservative, nationalist milieu falsified PETŐFI’s memory according to its own ideology, but also because this regime attacked BABITS because of his public activities during the Hungarian Soviet Republic. Taking all these aspects and circumstances into account is essential in the structural and poetic approach to *Petőfi’s Wreaths*.

Starting from the manuscript material, the study therefore carries out a full interpretation of the BABITS poem, validating its philological, literary and ideological aspects.

**Keywords** | PETŐFI centenary, BABITS Mihály, Horthy era, poem analysis, manuscript, cultural policy in the 1920s

\* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával a *Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása* című, K 138529 azonosítószámú pályázat keretében készült.

**B**abits Mihály *Petőfi koszorúi* című műve a szembenézés verse. Hiszen már első sora is – szinte provokálóan – érzelmekkel, feszültséggel teli hosszú és alapos szembenézésre szólít. Ezt a *szem* szó háromszori szerepeltetése is nyomatékosítja, amelyekhez ráadásként a *nézni* ige társul: „Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?” De talán nem is árt ilyen erőteljesen felhívni a figyelmet a szembenézésre, mivel Babits verse nemcsak az 1922–1923-as Petőfi-centenárium Petőfi költészetét és alakját eltorzító ünnepi beszédeivel és meghamisított Petőfi-képével veszi fel a harcot, hanem a költemény a lírai én szembenézése önmagával és saját költőszerepével is, valamint a szerző szembenéz a korábbi Petőfi-portréjával és -értékelésével is.

A *szem* már az első fennmaradt fogalmazványban jelen van, és a kérdésként felcsattanó szenvedélyes felütés már ekkor kézenfekvő a szerző számára, ám még csak kétszer használja a kifejezést: „Hol van a szem, vele farkasszemet nézni?”<sup>1</sup> A mű ceruzás tisztázataiban és a gépiratban már a végleges változat szerepel, ami kiemeli a szemtől szemben helyzetet, és a nézést, szembenézést teszi a sor kizárólagos elemévé és egyetlen, fókuszált szemantikai lehetőségévé.

A *Petőfi koszorúból* három kéziratot dokumentum maradt fent: egy ceruzairásos fogalmazvány, egy szintén ceruzás tisztázat, valamint egy gépirat, s ez utóbbi csak egy-két jelentősebb helyen tér el a ceruzás tisztázattól.<sup>2</sup> A fennmaradt kéziratok hordozói valamelyest hozzájárulnak a vers keletkezési idejének meghatározásához is. Annyi bizonyos, hogy a költemény 1923 januárjában, a *Nyugat* első, Petőfinek szentelt lapszámában jelent meg, annak nyitódarabja, amit Kosztolányi *Régi, titkos éj* című prózája követ, amely 1822 szilveszter éjjelét és egy gyermek születését ábrázolja. Az ünnepi szám tervezésének, összeállításának már 1922 decemberében meg kellett történnie, figyelembe véve azt is, hogy az ünnepek alatt a szerkesztőségben és a nyomdában is megállhatott a munka néhány napra. Babits versének így legkésőbb 1922 decemberében el kellett készülnie, ám mivel a fogalmazvány második fele Kner Izidor könyvkereskedése füzet-szerűen összehajtott ismertetőjének, könyvajánlójának hátoldalára készült, mely 1922. december 1-i keltezésű, így az is megállapítható, hogy Babits decembernél korábban bizonyára nem kezdett neki a vers megírásának. Ez megerősítheti azt a mű gondolatiságából is kitűnő feltételezést, hogy Babits a verset kifejezetten a centenáriumi alkalmára írta, egyenesen a *Nyugat* felkérésére, hogy a Petőfi születési dátumához illeszkedő ünnepi lapszám méltó darabja legyen.

Ám a keletkezés körülményeit mégis megbonyolítja Babits ünnepi Petőfi-beszéde, illetve annak részben gépiratos, részben ceruzairású fogalmazványa, amelynek a legvégéhez Babits a harmadik fennmaradt kéziratot dokumentumot, a vers gépiratát illesztette.<sup>3</sup> A költő 1923 januárjában két alkalommal is részt vett Petőfi-ünnepségen, január 7-én a Lipótvárosi Kaszinóban olvasta fel Petőfi-beszédét és zárlatul a *Petőfi koszorúi* című verset, s ugyanezt a „műsort” adta elő az Újpesti Színházban is január 14-én. Egyik alkalom sem tartozott a kormánypárti rendezvények sorába, a Lipótvárosi

1 Kézirat: OSzK Fond III/1885/10.

2 Kéziratok: OSzK Fond III/1885/10; Gépirat: OSzK Fond III/1842, 15–16. fólió.

3 Az ünnepi beszéd fogalmazványa és a gépirat: OSzK Fond III/1842, 1–17. fólió.

Kaszinó, ahogy Basch Lóránt is megjegyzi,<sup>4</sup> a pesti zsidó értelmiség elitjének társas-köre, s ezen az eseményen Darvas Lili színművész és Nagy Izabella énekes működött közre. Egy héttel később az Újpesti Színházban rendezett *Petőfi-ről* című délelőtti jótékonyági matinén a kor legismertebb színészei, Jászai Mari és Odry Árpád szerepeltek Babits mellett. Az első eseményről több napilap is tudósított, többek között a *Pester Lloyd*, *Az Est* és a *Pesti Hírlap* is; ez utóbbi például így értékelte Babits január 7-én elmondott beszédét: „Babits Mihály mély gondolatmenetű, színes és módfölött érdekes felolvasásban foglalkozott Petőfi életével és működésének nagy hatásával.”<sup>5</sup> Az első fej-törésre okot adó furcsaságot az adja, hogy Lipótvárosi Kaszinóban tartott Petőfi-estről *Az Est*, a *Budapesti Hírlap* és a *Magyarország* című napilapok egybehangzóan azt adják hírül, hogy Babits beszéde végén az *Ifjúsághoz*, illetve *Az ifjúsághoz* című saját költeményét olvasta fel.<sup>6</sup> Ugyanakkor a vers gépirata fölé Babits ceruzával felírta, s kettős vonallal aláhúzta a *Petőfi koszorúi* címet, s már a szerkesztőségéből (vagy nyomdából) „gr” jelzéssel visszakapott<sup>7</sup> kézirat fölé írja rá a Petőfi-beszéd befejezését a Petőfi-idézet „ifjúsága?” szaváról, de az érthetőség kedvéért a teljes zárlat így hangzik:

Bizony, ha a mai ünneplőket látom, sokszor elszorul a szívem, és kételkedve kérdem: azt ünneplik-e ezek Petőfiben, aki ő volt?, s nem csak magukat ünneplik-e? Mily egészséges haraggal fordulna ma némely ünneplője ellen ő, aki oly rettenetes versben átkozta meg a természetlen fügefát: *Avagy virág vagy te, hazám ifjúsága?* Mondom, elszorul a szív, kételkedik az agy, és keserű vers kívánkozik az ajkakra.<sup>8</sup>

A kettőspont már magát a verset címmel együtt vezeti fel: *Petőfi koszorúi*. A kétféle ceruzairásból és a cím fölött összetorlódó sorközökből az is valószínűsíthető, hogy a kézirásos cím korábban került a gépirat fölé, mint ahogy a szerző a Petőfi-beszédet befejezte, és annak zárlatát a vershez idomította. S mivel az is bizonyos, hogy a vers január elsején már a végleges címével jelent meg, a Petőfi-beszédet Babits csak a gépirat visszakerülése után fejezhette be, 1922. december legvégén vagy 1923. január elején. Arról természetesen nincs tudomásunk, hogy a januári eseményeken elmondott vagy felolvasott beszédhez Babits használt-e másik tisztázatot, de mivel a 16 fólióból álló kézirat anyagban rengeteg áthúzás található, s nem ritka, hogy akár fél-, egyoldalas

4 BASCH Lóránt, „Egy Babits-vers keletkezéséről: A *Petőfi koszorúi*”, in *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1964*, szerk. NYILASSY Vilma, 163–176 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Képzőművészeti Alap Kiadó, 1964), 163.

5 *Pesti Hírlap*, 1923. január 09., 6.

6 „Babits Mihály, kiváló író, Petőfi költészetét méltatta és befejezésül az *Ifjúsághoz* címmel saját költeményét olvasta fel.” *Az Est*, 1923. január 9., 5. „BabitsMihály Petőfi költészetét méltatta és befejezésül az *Ifjúsághoz*, címmel saját költeményét olvasta föl.” *Budapesti Hírlap*, 1923. január 9., 6. „Babits Mihály méltatta Petőfi költészetét és felolvasta *Az ifjúsághoz* című versét.” *Magyarország*, 1923. január 9., 6.

7 A kézirat bal felső sarkán található szerkesztői rájegyzés, mely a betű méretét (10 pontos betűméret) adja meg: gr (Garmond).

8 OSzK Fond III/1842, 15. fólió. Kötetben: BABITS Mihály, „Petőfi”, in BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok I.*, szerk. BELIA György, 723–729 (Budapest: Szépirodalmi, 1978), 728.

részeket is elvetett a szerző, elképzelhető, hogy egy másik – ma már ismeretlen – tisz-  
tázatból tartotta meg előadásait.

Noha a napilapok által közölt „téves” verscím kapcsán rögtön szembeötlik, hogy Babits a vers mottóját Petőfi: *A magyar ifjakhoz* című 1847-es verséből vette, és ő maga is az ifjúságot szólítja meg a költemény 4. és 5. versszakában, de mindez még csak kiindulópontja a nyomozásnak. Felmerül esetleg, hogy Babits az előadás helyzetében, hevében az *Ifjúsághoz* címet rögtönözte a műhöz, az viszont kevésbé valószínű, hogy tévedésből mondott „rossz” címet. Elképzelhető az is, hogy esetleg az eseményről tudósító sajtóközlemény vagy a jelen lévő újságíró (ha volt ilyen) jegyezte le rosszul a vers címét, és amennyiben a három rövid beszámoló Babits szereplésére vonatkozó mondat-  
tait (illetve a teljes cikkeket) összevetjük, az is megfigyelhető, hogy kisebb változtatá-  
sokkal ugyanazokat az információkat közlik, és ugyanazokkal a kifejezésekkel élnek,  
ugyanazokat a mondatszerkezeteket használják. Ebből pedig arra lehet következtetni,  
hogy az újságírók egyazon „híradatbázisból”, a Kaszinó által kiadott sajtóközlemény-  
ből vagy egy ún. „kőnyomatos” hírgyűjteményből vehették át a kulturális hír tartal-  
mát,<sup>9</sup> azon alig-alig változtatva, nagyjából egyszerre, hiszen mindhárom hír az ese-  
mény után, 1923. január 9-én, kedden látott napvilágot.<sup>10</sup> Az nem derül ki, hogy az  
újpesti eseményen Babits milyen címmel olvasta fel a verset.

Basch Lóránt 1964-es írásában amellet érvel, hogy a Petőfi-centenárium szövegei  
közül Babits először az ünnepi beszédet írta meg, mivel szerinte a fogalmazvány írá-  
sakor a költő még nem tudta, hogy verssel fogja ünnepelni a centenáriumot, s azt sem,  
hogy verssel fogja zárni előadását. Ennek bizonyítékát abban látja, hogy Babits utó-  
lag törölte a „hivatalos”, „hivatalból ünneplést” fejtegető bekezdéseket, mely gyengítet-  
te volna a vers „süket Hivatal” frappáns fordulatát. Mindez csak részben elfogadható:  
Babits valóban törölte – talán a vers hatásának kedvéért is – az ilyen bekezdéseket, de  
azzal a kiegészítéssel, hogy az áthúzott, „hivatalos ünneplés” passzus egyébként is túl-  
ságosan eltávolodott a beszéd emelkedettségétől, gondolatvezetésétől, és stílusosan sem  
elégíthette ki a költő ízlését. A végül – feltételezeten – elmondott vagy felolvasott szö-  
vegben mégis szerepel egy alkalommal a kifejezés.<sup>11</sup> Ám mindez még nem bizonyítja,  
hogy a beszédet Babits hamarabb fejezte be, mint ahogy a vers elkészült. Az azonban  
elképzelhető, és ennyiben egyet lehet érteni Basch megállapításával, hogy a Petőfi-szö-  
veg írásakor, legalábbis amikor a *Petőfi hírneve* című esszét írni kezdte Babits, még nem  
gondolt arra, hogy verssel fogja befejezni azt. Sőt, az is megkockáztatható, hogy a *Pe-  
tőfi hírneve* talán nem is hangzó előadásnak indult, hanem a szerző más – de minden-  
képpen a centenáriumhoz kapcsolódó – szándékkal látott hozzá a szöveg megírásának.  
Az összesen 17 főlíót tartalmazó Petőfi-anyag első négy oldala ugyanis gépirat, amely a

9 Az MTI archívumában nem találtam híradást az eseményről.

10 *Az Est* és a *Magyarország* híradása közötti egyezés könnyen érthető, hiszen mindkettő újság *Az Est*-la-  
pok családjába tartozott, ám a konzervatívabb szemléletű *Budapesti Hírlap*-beli tudósítással való egye-  
zés nehezebben magyarázható.

11 „Mert az irodalom éppoly kevésbé látja teljesen az igaz Petőfit, mint a Hivatal vagy a Közönség, s a tudó-  
sok könyvei éppoly kevésbé hites helye az ő hírnevének, mint a diákok lelkesedése vagy a politikusok  
beszédei.” BABITS, „Petőfi...”, 724.

szöveg tisztaságából, kohéziójából feltételezve talán már egy első – ismeretlen – fogalmazványnak<sup>12</sup> a tisztázása, s a későbbi feltételezett beszédnek mintegy felét tartalmazza.<sup>13</sup> A gépiratos rész gondolatmenete kerek egészet mutat, befejezése összegzésszerű, megemelt, egy önálló szöveg zárlatának tűnik: „Az első század lefolyt. Vedd, tudós tégelyed, töltsd a bort kémcsövedbe: tégely és kémcső csak új palack és új etikett lesz. A század ezer szóval ítélkezik, s ezer szó mögött egyetlen fényben ragyog a kimondhatatlan Kincs.”<sup>14</sup> Úgy vélem, az 1923. januári ünnepségekre felkért költő ezt a szöveget, esszét írta tovább, bővítette ki, hogy terjedelemben és megszólalásmódjában is alkalmas legyen a szóbeli előadásra. Ekkor kezdetett nyersanyagként dolgozni a már megírt gépirattal, s ekkor húzhatta ki a későbbi fogalmazvány ceruzájával a *Petőfi hírneve* címet, illetve ekkor húzhatta meg az írógéppel készített szöveget, valamint a munka e második fázisában jegyezte rá a közönséget köszöntő és megszólító bevezető mondatokat is az első oldalra. S mire megírta a teljes beszédet, addigra megszülethetett benne az a gondolat is, hogy az időközben elkészült vagy a szöveggel párhuzamosan készülő verssel zárja előadását. Tehát úgy tűnik, hogy a Petőfi-centenárium alkalmából írt szövegek több műfajban, több lépésben, egymással olykor párhuzamos alkotófolyamatok során készülhettek, s kapcsolódhattak egybe az emlékév eseményeinek az alkalmából. Annyi azonban mindenképpen bizonyosan állítható, hogy a *Petőfi koszorú* már kész volt, mire Babits a Petőfi-beszédet befejezte. Miután az előadás végső koncepciója előállt, Basch megállapítása is figyelembe vehető: a szöveg utólagos beszúrásai és javításai, „eltérően a beszéd vastag ceruzairásától” egy vékony vonalú és halvány ceruzával íródtak, amely, szerinte a vers kéziratán látható.<sup>15</sup>

A centenáriumi alkalmából írt *Petőfi-beszéd* sokban követi az 1910-es hírhedten híres *Petőfi és Arany* című Babits-írást, Babits helyenként mondatokat, félmondatokat, kifejezéseket is átvesz korábbi művéből, ez a véglegesnek nevezett változathoz is kitűnik, ám a kézirat áthúzott részei között még több átvétel található a fiatalkori munkából. A centenáriumi éve, a *Petőfi koszorú* és az előtte felolvasott Petőfi-írás időben nagyjából félúton van az 1910-es esszé és a Petőfi alakját, költészetét, jelentőségét világirodalmi kontextusba helyező, *Az európai irodalom történetében* megrajzolt Petőfi-kép között. A Petőfi-ünnepre készült írás, bár megtartja a *Petőfi és Arany* Petőfit jellemző kulcsfogalmait, összességében mégis jóval higgadtabb, pozitívabb kicsengésű, mint a korai esszé. Amik ott inkább – Arannyal összehasonlítva – elmarasztalónak, leértékelőnek tűntek, ugyanazok itt önértékként, Petőfi méltatásaként tűnnek fel. A szerzői szándék változásával a fókusz is áthelyeződött, s bár Babits Petőfi alakjáról és költészetéről

12 Basch említ egy fogalmazványt, ám forrását nem adja meg: „A beszéd első, tollal írott, próbálgatásából csak egy lap maradt meg, amelynek néhány mondatát felismerjük a későbbi fogalmazványban.” BASCH, „Egy Babits-vers keletkezéséről...”, 164.

13 A szöveg *Petőfi* címmel jelent meg a Belia György által összeállított 1978-as, kétkötetes *Esszék, tanulmányok* című kiadványban, a szerkesztő jegyzete szerint Basch Lóránt 1964-es posztumusz közlését adja közre, amely a *Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvében* jelent meg 1964-ben a már általam hivatkozott tanulmány részeként. BABITS, „Petőfi...”, 723–729; BABITS, *Esszék, tanulmányok I...*, 831.

14 OSzK Fond III/1842, 4. fólió. Kötetben: BABITS, „Petőfi...”, 725.

15 BASCH, „Egy Babits-vers keletkezéséről...”, 164.

való meglátásai lényegében nem változtak az 1910-es évek óta, ám ezeknek a jegyeknek a megítélésében, értékelésében mégis mutatkoznak elmozdulások, s ahogy Babits Ady-képe, úgy Petőfi-képe is változott, mindkettőjük forradalmisága jóval elfogadhatóbb, méltányolhatóbb költői vonásnak tűnik Babits számára a 20-s évek elején. Már csak azért is határozottan állítható ez, mert Babitsot magát is elragadta a forradalom heve 1918-ban az őszirózsás forradalom napjaiban. Olyannyira, hogy október 30-án Dienes Pállal és két egykori tanítványával, Komjáthy Aladárral és Markos Györggyel Budapest utcáit járták, melynek során a Belvárosi Kávéházban lelkesültségében a költő elszavalja Petőfi *Akasszátok föl a királyokat! és Itt a nyilam! Mibe lőjjem?* című verseit, majd az utóbbit nem sokkal később az Astoria Szállónál is.<sup>16</sup> S bár az 1918–1919-es aktív közéleti szerepléstől tudatosan tartózkodik, visszavonul a Tanácsköztársaság bukását követően, Petőfihez, forradalmi verseihez és a forradalmi „mentalitáshoz” való viszonya bizonyára sokat árnyalódott, érzelmileg mindenképpen, a mozgalmas forradalmi időszak eseményei és személyes tapasztalatai alapján.

A beszéd első felében az eredeti cím szellemében Petőfi hírnevét, a száz éve rárakódott képzeteket vázolja fel a szerző, s aggodalma nemcsak a Hivatal, az állami ünnepek eltorzító hatásának szól, hanem jóval tágabb értelmű: „Mert az irodalom éppoly kevéssé látja teljesen az igaz Petőfit, mint a Hivatal vagy a Közönség, s a tudósok könyvei éppoly kevéssé hites helye az ő hírvének, mint a diákok lelkesedése vagy a politikusok beszédei.”<sup>17</sup> Az ünnepi beszéd kiemeli Petőfi költészetének ősi, változatlan, időtlen erejét, nagyságát, amit a *Petőfi és Arannyal* egybehangzóan továbbra is az örök-ifjú Petőfi gyermeki érzékenységében, egészségességében, őszinteségében és bátorságában lát kifejeződni, valamint a 19. századi költő múlton nem rágódó, jelenre rezonáló alkotásban; s Babits érvelésében mindezen jegyek eredményezik Petőfi egészséges és ösztönös forradalmiságát is. Továbbá Babits e szövegében is kiemeli Petőfi külső benyomásokat rögzítő tükörszerű ábrázolásmódját. A szerző csak a beszéd legvégén tér ki a Petőfi-emlékév felszínes, hamis szólamaira, melyek, mintha magát az ünnepeltet felejténék ki a megemlékezésekből: „Bizony, ha a mai ünneplőket látom, sokszor elszorul a szívem, és kételkedve kérdem: azt ünneplik-e ezek Petőfiben, aki ő volt?, s nem csak magukat ünneplik-e?”<sup>18</sup> S ez a zárlat vezet át a beszédnél jóval erőteljesebb hangvételű *Petőfi köszorúi* című vershez.

Babits erkölcsi ízlését jogosan bántották, borzolták a hivatalosan 1922. július 31. és 1923. július 31. között tartott emlékév eseményei, hivatalos ünnepei, amelyek során az uralmon lévő politikai erők, tehát a Bethlen-kormány és a kormánypárti, kormányhoz közeli szervezetek az irodalmat és a költő alakját használták fel saját propagandájuk eszközüül, hogy ideológiájukat, pozícióikat és hatalmukat széles körben közvetítsék és megerősítsék. 1922 késő őszen, telén Babits már épp eleget hallhatott, láthatott

16 Markos György és Dienes Pál visszaemlékezései alapján Babits 1918. október 30-i napját Róna Judit ismerteti. RÓNA Judit, *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája, 1915–1920, A kötet* (Budapest: Balassi, 2014), 413–414.

17 BABITS, „Petőfi...”, 724.

18 Uo., 728.

ezekből az ünnepségekből, rendezvényből, amelyeket a sajtó is rendszeresen és lelkiismeretesen közvetített. Már csak azért is érzékenyen érinthette mindez, mert a hivatalos ünnepségek illetékese, biztosan a Petőfi Társaság aktuális elnöke Pekár Gyula volt. Pekár Gyula, aki 1919-ben, még másodelnöki pozícióban Herczeg Ferenc mellett kezdeményezte, sőt követelte, hogy vizsgálják ki a Társaság tagjainak Tanácsköztársaság alatti tevékenységét. A végül e célból felállított bizottság, hosszú tortúrának és alapos vizsgálatnak vetette alá a kommunista uralom idején aktívan tevékenykedő írók tetteit,<sup>19</sup> s a Petőfi Társaság e procedúra végén, az 1920. február 21-i közgyűlés határozata alapján zárta ki Babitsot és Móricz Zsigmondot tagjai közül (további tagok ellen ekkor még folytak eljárások). Pekár Gyula 1922–1923-as számtalan szereplése, cikornyás retorikájú revizionista, nacionalista beszédei bizonyára nem kerülték el Babits figyelmét, s szintén érlelték benne a Petőfi-ünnepségek silánysága, hamissága miatti dühöt.

Felháborodását még tovább fokozhatta az a – máig tisztázatlan eredetű – felkérés is, amelyet Babits bizonyára egy levélben vagy talán nyilvános üzenetben tervezett visszautasítani, meglehetősen éles, kiáltványba illő hangon:

Ezt üzenem: elég a frázisból! Ne csináljatok Petőfiből is frázist! Ha nem ismeritek, vagy nem akarjátok ismerni az igazi arcát: inkább ne is beszéljetek róla! És főleg: ne gondoljátok, hogy Petőfi úgy gondolkozott, mint ti! Vagy ha azt hiszitek, hogy az ő világnézete ma már nem igaz vagy nem aktuális: ne ünnepeljétek! Babits Mihály

Ezt a tintairású üzenetet, amely az autográf aláírással lezártnak és teljesnek tekinthető, Babits végül nem közölte, nem küldte el, ám a papír hátoldalára elkezdte írni a *Petőfi koszorúi* című versét, az első három és a negyedik versszak első fele (talán) első fogalmazványa formálódik rajta. Úgy tűnik, hogy Babits meggondolhatta magát az üzenet illetően,<sup>20</sup> de bizonyára ez az üzenet és a háttérben álló eset is inspirálhatta a vers megalkotásában. A felháborodott hangvétel mellett a vers első versszaka mintha az üzenet mondatait visszhangozná: a költemény 2–3. sorában a „Ki meri meglátni, ki meri idézni / az *igazi arcát?*” versmondatot nem nehéz azonosítani a „Ha nem ismeritek, vagy nem akarjátok ismerni az *igazi arcát*: inkább ne is beszéljetek róla!” gondolatot és szófordulatot. (Kiemelések tőlem – V. B.) A folytatás – „Ünnepe vak ünnep, s e máj napoknak / szűk folyosóin a szavak úgy lobognak, / mint az olcsó gyertyák.” – pedig költői megfo-

19 Ennek során Babitsra nem vethetett jó fényt, hogy 1918-ban a forradalmat megelőző napokban hangot adott a Petőfi Társaság vezetőségével, így Herczeg Ferencével ellentétes álláspontjának az aktuális politikai változásokkal kapcsolatban. Babits a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozás mellett érvelt az ennek kapcsán kialakult vitában. *A Pesti Napló*, *Az Est* és a *8 Órai Újság* 1918. október 29-i számaiban egy-behangzóan tudósított arról, hogy a kialakult helyzetben Babits figyelmeztetett arra: „ha Petőfi élne, csodálkozna ezen a tanácskozó társaságon, és tette, és elhatározó cselekedetre ösztönözne mindenkit, mert ő sohasem tudta elválasztani a szabadság érzését, az emberies ösztöneit a költészettől.” „A Petőfi Társaság üdvözli a Nemzeti Tanácsot”, *Pesti Napló*, 1918. október 29., 8.; Rövidebben ugyanerről lásd „A Petőfi Társaság üdvözli a Nemzeti Tanácsot”, *Az Est*, 1918. október 29., 2.; „A Petőfi Társaság üdvözli a Nemzeti Tanácsot”, *8 Órai Újság*, 1918. október 29., 4.

20 Basch Lóránt is hasonló következtetésre jut: BASCH, „Egy Babits-vers keletkezéséről...”, 164.

galmazása, sűrítése az üzenet további elemeinek, a frázisokba, hamis ünneplésbe torkolló eseményeknek.

A vers kéziratának első fogalmazványa arról árulkodik, hogy Babitsot valóban felzaklathatta a Petőfi-centenárium és az ehhez kapcsolódó kérdés vagy felkérés ügye, amelyre a fenti határozott üzenetet írta, mivel a kézirat – később áthúzott, átsatírozott – „Ki ő?” kérdéssel indított három sora az „igazi” Petőfi alakját firtatja, s az áthúzott sorokból annyi kivehető, hogy a „Ki?” kérdőszó legalább háromszor szerepel ebben a három sorban. A végleges változat felismerhető előzményét megfogalmazó verskezdetet, amely némileg finomabb változata az első lendület ismétlődő kérdéseinek, az áthúzott sorok fölé írja a költő: „Hol van a szem, vele farkasszemet nézni? / Hazám ifjúsága! ki meri idézni”. Már ebből a két sorból is érzékelhető, hogy Babits a(z) évtizedek folyamán) eltorzított, eszmékkal, szimbólumokkal felruházott, az uralkodó ideológiákhoz igazított, kisajátított, az ünnepségek sorozatában szólamokká silányított Petőfi-képek és illúziók mögött a költőelőd igazi alakját keresi, azt a költőt, aki a művei, szövegei alapján ölthet alakot, akinek ismert és megismerhető referenciáiból, származásából, életrészeiből, tetteiből, s mindezeknek műveiben tükröződő vonásaiból lehet következtetéseket levonni, és egy lényegi portrét megrajzolni. S bár Babits irodalomszemléletét, irodalomértését több korabeli szellemi, irodalomelméleti áramlat is formálta, tudható, hogy a fiatal alkotóra nagy hatással voltak Taine irodalomtörténeti munkái és *milieu*-elmélete. Az elmélet tényezőit – *race, milieu, moment* – Babits rendszeresen működteti irodalmi esszéiben, portréiban, s a taine-i tanokból különösen a *faculté maîtresse*-re volt fogékony, magát a kifejezést is többször használja írásaiban, így például a *Petőfi és Arany* című 1910-es esszéjében is, amelyben Petőfi és Arany fő vonásait, karakterjegyeit keresi és vizsgálja. A *faculté maîtresse* alkalmazása a fiatal Babitsra jellemző, a *Petőfi és Arannyal* nagyjából egy időben keletkezett *Ady-portré* (1909) és *Az irodalom halottjai* (1910) című írás Komjáthy-portréjában is fontos szerepet kap.<sup>21</sup> Az esszéíró Babits pályájából viszont az is látható, hogy később sem fordul szembe a milieu-elmélettel, például az 1920-as évek elején írt *Megjegyzések Földessy Ady-könyvére* című írásában is használja a fogalmat Földessy könyvének megközelítésmódjára, sőt, az imént említett Ady-írására is hivatkozik.<sup>22</sup> Taine és a milieu-elmélet hatása, illetve maga a *faculté maîtresse* mint kitapintható és vizsgálendő fő jellemvonás megragadása az 1930-as évek írásában is eleven. Erről például nemcsak az irodalmi és ideológiai csatározások közepette írt *A magyar jellemről* című hosszú értekezés tanúskodik, hanem *Az európai irodalom története* is, amelynek egész szemléletmódjából szintén kimutatható Taine elméletének hatása, ám, hogy mindez még nyilvánvalóbb legyen, Babits többször is utal a francia szerző irodalomtörténeti munkáira (elsősorban *Az angol irodalom történetére*), valamint

21 BABITS Mihály, „Ady, (Analízis)”, *Nyugat* 2 (1909): 1:565–568. Komjáthyról: „E szerkezeti sajátága Komjáthy költészetének szorosan összefügg egyénisége legjellemzőbb, leglényegesebb vonásával, melyet Sikabonyi elmulaszt kiemelni. Egyáltalán nem keres ő *faculté maîtresse*t, mely hőse arcképét örökre felismerhetővé tenné; inkább apróz, de nem elemez. Jellemzés helyett ítél; tán több esztétikust, mint pszichológust érezve magában. De ítélete egyoldalú dicséret, mely legtöbbször helytelen esztétikai fel fogáson alapul.” BABITS Mihály, „Az irodalom halottjai”, *Nyugat* 3 (1910): 9, 606 – 613, 608.

22 BABITS Mihály, „Megjegyzések Földessy Ady-könyvére”, *Nyugat* 14 (1921): 1:472–478, 473.

részletesebben is kitér Taine (és Renan) irodalomtörténeti jelentőségére. S ne felejtjük, hogy mindezt abban az irodalomtörténetben teszi, amelyben erősen megrostálja az alkotókat, és csak a legnagyobbakról igyekszik szólni.

Minderre talán azért érdemes ilyen hosszan kitérni, mert a Taine elméletének szemlélet- és közelítésmódját integráló Babits Petőfi-értése és 1923-as számonkérése ebből az – elméleti, irodalomtudósi – pozícióból érthető meg igazán. S ez a szemléletmód nemcsak a *Petőfi és Aranyban* meghatározott, a két alkotót illető alapjegyekben, vonásokban mutatkozik meg, valamint a főbb gondolati elemek Petőfi-beszédben való megisméltésében, konfirmációjában, hanem magában a versben is, mely Petőfi valódi alakját, karakterét, „igazi arcát” keresi, s hiányolja azt a „vak Ünnepek” és „süket Hivatal” eseményeiből.

Talán ehhez is köthetők, távolról, a vers felütésének motívumai, az arc és a szem mint a portré megrajzolásának legszükségesebb testrészei. S innen, ezekből indítja el a költő a gondolatmenetének alapjait képező ellentétpárokat: a szem(benézés) és vak-ság, a hamis és igazi költő, a hamis és a méltó ünneplés, a rabság és a szabadság, illetve a múlt és a jelen oppozícióit. Ezek az ellentétes motívumpárok, leszámítva a felütés szembenézés-, „igaz arc”-képzetét, végigvonulnak a vers egészén, pontosabban visszavisszatérnek, és újabb mozzanatokkal gazdagodnak. A gondolatok aktuális fókusz, a motívumok dominanciája, mozgása, valamint a megszólítás- és megszólalásmód váltása alapján a vers két részre bontható, az első egységet az első három és fél versszak, míg a másodikat a további két és fél versszak adja. S míg az első részben messze zengő kérdések, lényegében felkiáltások keresik az igaz ünneplésre, a „valódi” Petőfi-alak értékelésére méltó embereket, a második egységben a versbeszélő hirtelen megtalálja közönségét, s a magyar ifjúsághoz fordul, mint egykor Petőfi is: „Kelj, magyar ifjúság, tépd le a virágot”. Ha jól megfigyeljük, valójában semmi nem indokolja és készíti elő ezt a váltást, talán egyedül a koszorúról vagy a temető hantjairól leszakítható virág kapcsolja össze a felszólítást a negyedik versszak többi elemével. Ám, ahogy az első fogalmazványból kitűnik, ahol a kezdő képek között ott szerepel – még szervesen – a „Hazám ifjúsága!” meg- vagy felszólítás, a szerző intenciójában „mindvégig” ott bujkálhatott az ifjúság megszólításának készítése. S ha a vers keletkezésének egyik inspirációjaként elfogadjuk a tollal írt üzenet tartalmát és – általunk nem ismert – apropóját, akkor érthetővé válik Basch Lóránt feltételezése is,<sup>23</sup> aki egy ifjúsági szervezet felkérésére adott válaszként értelmezi Babits „elég a frázisból...” üzenetét.<sup>24</sup> Hogy pontosan mire reagálhatott a költő néhány soros üzenetében, arra egyelőre nincsenek nyomok,

23 Basch fejtegetése így hangzik: „A vers közvetlen elindítója az a meghívás lehetett, melyet a centenáris ünneplésre, talán közreműködésre egy ifjúsági egyesülettől kapott. Ezt az arra feleletnek szánt üzenetből következtetem [...]. Az ellentétes „világnézet”-nek abból kitetsző feltételezéséből pedig azt, hogy a felkérés valamely, abban az időben divó, bajtársi alakulattól eredhetett.” BASCH, „Egy Babits-vers keletkezéséről...”, 164.

24 Továbbá a Petőfi-beszédben is történik utalás az ifjúságra, ami talán szintén nem lehet véletlen: „Mert az irodalom éppoly kevéssé látja teljesen az igaz Petőfit, mint a Hivatal vagy a Közönség, s a tudósok könyvei éppoly kevéssé hites helye az ő hírnevének, mint a diákok lelkesedése vagy a politikuskok beszédei.” BABITS, „Petőfi...”, 724.

bizonyítékok. Viszont talán azért is illeszthette a vers elejére *A magyar ifjakhoz* című Petőfi-mű verssorát mottóul, hogy láthatatlan belső intencióját a befogadók számára is láthatóvá tegye, s ily módon készítse elő a vers fordulópontját és lényegi végkicsengését. Az szintén nem tudható, hogy a Petőfi-vers és a mottóként kiemelt sor miként került Babits gondolatainak előterébe, de a *Petőfi koszorú* megírásának kezdetén már az eszében járhatott, ahogy erről az első fogalmazvány „Hazám ifjúsága”, ekkor még helyét nem találó felsor tanúskodik, ami a Petőfi-idézet részlete is egyben: „Avagy virág vagy te, hazám ifjúsága?”

A második és harmadik versszakban a megszólaló a múltat állítja szembe a jelennek, illetve ennek összefüggésében a szabadságot a rabsággal. A múlt a centenárium kapcsán nyer érvényt, s a reformkor és a forradalom szabadságeszményét idézi meg, amikor számos, Babits verséhez hasonló gondolatvilágú idő- és értékszembesítő költemény keletkezett, csak azok éppen saját korszakukat látták fojtogató rabságnak, negatív értékűnek, szemben a dicsó múlt hősies évszázadaival. Ám Babits nézőpontjából és jelenéhez képest Petőfi kora mégiscsak egy pozitív, „tisztá” korszakként tűnik fel, továbbá a múlt és jelen összevetése kapcsán a megszólaló nem is konkretizál, inkább csak általános megállapításokat tesz, és főként a jelenre, a hatalom átideologizált kultúrpolitikájára, a tiszta és szabad művészeteszmény, az irodalmi múlt eltorzítására koncentrálna („vak ünnep”, „olcsó gyertyák”, „ma már maga sem tudja, hogy mit akar”). Ugyanakkor a második versszakban mégsem nehéz meghallani Berzsenyi: *Magyarokhoz* című ódájának „Romlásnak indult hajdan erős magyar!” jól ismert kezdősort, a harmadik versszak gyáva bujdoklásában Kölcsey „bújt az üldözöttje” cseng vissza, a börtön és a rab(ság) képei Petőfi gyakran használt motívumait idézik (például *A rab, Az apostol, Nemzeti dal*), de a magyar-akar rímpár is több helyen megtalálható Petőfinél, például a *Föl!* című 1848-as versben,<sup>25</sup> vagy a *Bizony, mondom, hogy győz most a magyar...* kezdetű vers elején.<sup>26</sup>

Babits költeményében a jelen értéktelenségét, ideológiákba préselt gondolkodásmódját, korlátoltságát és korlátozottságát a „mái napoknak / szűk folyosói” érzékelteti az első versszakban, s az útvesztettség, bezártság, szűkösség gondolata a második versszakban az „úgy támolyog az idők síkatorán, / mint átvezetett rab a fogház udvarán / börtönből börtönbe” hasonlatban ismétlődik meg. Az „idők síkatorán” némileg fel is oldja múlt és jelen szembeállítását, a „börtönből börtönbe” figura etimologica pedig ráerősít erre, jelezve, hogy a rabság, bezártság nem újkeletű errefelé. A „támolyog” igével és az „átvezetett rab” jelzős szerkezettel együtt a magyarság tehetetlenségét, a történelem menetének való kiszolgáltatottságát és folyamatos eltévedettségét fejezi ki. Mindez utalhat akár régebbi történelmi korszakokra, Petőfiére is, de a 20. század fordulataira, a Tanácsköztársaság szintén szélsőségektől, ideológiai kisajátításoktól sem mentes működésére, majd a bukását követő ellenforradalmi káoszra, a trianoni békekötésre és az

25 Vagy úgy van, amint ők beszélnek,  
Hogy elfajult már a magyar,  
Hogy gyöngeségből, gyávaságból  
Harcolni nem bír, nem akar?

26 Bizony mondom, hogy győz most a magyar  
Habár ég s föld ellenkezőt akar!

1921-ben kezdődő bethleni „konszolidáció” éppen zajló folyamataira, amelynek működését megmutatja, leleplezi a Petőfi-centenárium lebonyolítása: miként használta fel a kormányzat a költő évfordulóját és alakját saját hatalmának megszilárdítására.

A Petőfi-évforduló és az ünnepelhető Petőfi-kép kialakítása több szempontból is hívásokat támasztott a kormányzat elé. Egyrészt a centenáriumot a korábbi évek történelmi eseményei és társadalmi változásai, körülményei határozták meg: az 1919-es Tanácsköztársaság emlékei, eszméi, az ellenforradalom fordulatai, megtorlásai, Horthy Miklós hatalomra jutása és a trianoni békeszerződés. Másrészt, nyilvánvalóan nem kerülhetett el legnagyobb, „legnemzetibb” költőnk évfordulójának megünneplését, de bizonyára veszélyesnek tartotta Petőfi forradalmi verseinek elevenségét, aktualitását. Kiváltképp, hogy – a történelmi eseményekhez is kapcsolódóan – Petőfi alakja s különösen forradalmársága már jó néhány politikai, kulturális közegben megfordult a 20. század elején. Kezdve Ady *Petőfi nem alkuszik* című írásával,<sup>27</sup> aki a forradalmár (és demokrata) Petőfi portréját rajzolja meg 1910-ben, egyben saját hitvallásaként is. Közismert, hogy Babits sokat emlegetett *Petőfi és Arany* írása Ady esszéjével polemizál, amikor a két 19. századi alkotó emberi és lírai alkatát összeveti. Jelen esetben nem célunk, hogy az Ady–Babits-ellentét kérdéseit részletesen tárgyaljuk, ám ennek kapcsán megemlítendő, hogy Ady nevéhez az 1910-es években és halála után is Petőfié társul, költői alkatuk, forradalmiságuk rokonítása állandósul. Az eltérő költői hitvallás irodalmi lenyomataiként is olvasható Petőfi- és Arany-esszék emblematiszusan jelölik a két költő viszonyát, ahogy későbbi kapcsolatuk változásának, egymáshoz közeledésüknek is számos jele, írásos mozzanata rögzíthető. Ebbe a vonulatba illeszthető Babits Petőfi-képének változása a centenárium idejére, amelyről Babits az „igazi” Petőfit értékelő, kereső beszéde és verse is tanúskodhat. Ám Babits 1923-as Petőfi-szerepléseinek más jelentős politikai, közéleti aspektusai is vannak. Hiszen Petőfi forradalmiságát nem csak Ady domborítja ki az irodalmi életben, ennél nagyobb hatósugárban a Tanácsköztársaság is a forradalmár Petőfit állítja Ady mellé, és a megvalósult világforradalom korai megálmodójaként tekint a költőre, Petőfi(t) leginkább a Tanácsköztársaság méltó elődjeként tün(tet)ik fel 1919-ben.<sup>28</sup> Szalai Anna 1973-as könyvében a Bethlen-kormány centenáriummal kapcsolatos „nehézségeit” így összegzi:

már nem lehetett egyszerűen elhagyni Petőfit Petőfiből, hiszen Ady és a Tanácsköztársaság s a munkásság szervezett mozgalmának évtizedei, továbbá az agrárszocialista mozgalmak olyan energikusan és hatásosan állították előtérbe a forradalmár Petőfit, a

27 Ady Endre, „Petőfi nem alkuszik”, *Renaissance* 1, 3–8. sz. (1910): 146–251, 330–340, 428–431, 509–512, 745–749.

28 Az *Új Idők Diadalmas március* címlapon szereplő írásának internacionális névsora is a költővel kezdődik: „Petőfi és Kossuth s Turgenyev és Tolsztoj népe ma testvérként sorakozik oly lobogó alatt, amellyel mindig az elnyomottak, a boldogság fényéből kitagadottak indultak forradalmi rohamra. A megcsúfolt és megalázott, vérig sértett és kétségbeesésbe hajszolt ország fővárosában mindenütt vörös lobogót lenget a tavaszi szél, ami újra harcot jelent, ez azonban mérhetlenül különbözik azoktól a harcoktól, amelyek országrablással, valamely nép, nemzet megnyomortásával végződnek. Ma egyetlen útja jövőnknek. Az emberiségért folyik, de éppen ezzel biztosítja fennmaradásunkat.” *Új Idők* 25, 13. sz. (1919): 1.

nemzeti és világszabadságért harcoló költőt, az urakat fenyegető plebejst, hogy az ellenforradalmi ünneplők ezt a tényt többé már nem hagyhatták figyelmen kívül.<sup>29</sup>

Az 1920-tól hatalmon lévő nemzeti kurzus számára a legnagyobb kihívást minden bizonnyal a forradalmár Petőfi kérdésének kezelése okozta, mert máskülönben a maga nézeteihez igazított Petőfi-kép kialakítása nem jelenthetett számára túl nagy feladatot. A metódushoz akár számos példa is rendelkezésre állt már, hiszen a 20. század első felében és a centenárium évében minden kulturális, politikai platform és oldal megtalálta, illetve megteremtette a maga Petőfijét. A nagyszabású Petőfi-ünnepségekkel és az ezeken elhangzó beszédekkel a Bethlen-kormány igyekezett egy erős, megszilárdult és egységes Magyarország képét közvetíteni a magyarság és a külföld számára is.

Céljai érdekében a hatalom Petőfi forradalmiságát olyan módon igyekezett átértelmezni és átértelmezni, hogy a költő alakjával szorosan összefonódó 1848-as forradalom továbbra is a dicsó múlt legszebb nemzeti eseménye maradjon, de véletlenül se tekintessen rá a baloldal saját előzményeként, valamint a forradalmi mozgalom és Petőfi forradalmi költészete ne kapjon nemzetközi vagy egyetemes színezetet. A beszédeknek, ceremóniáknak kulcsszava és vezérmotívuma így a „nemzeti” és a „magyar” lett, az évforduló évében ezek váltak a költő legfőbb vonásaivá a kormányhoz közeli társadalmi erők Petőfit érintő megnyilvánulásaiban.<sup>30</sup> Ennek a diskurzusnak élenjáró példája Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter elnöki megnyitóbeszéde, amit a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén mondott el 1922. november 30-án:

Ha egyéniségét a historikus és politikus szemével nézzük, nem tagadhatjuk, hogy Petőfi forradalmi lélek volt. [...] Igen, Petőfi forradalmár volt, de *nemzeti forradalmár*: Hazafias lírája a maga hatalmas lendületeit a *nemzeti múlt szépségeiből és nagyságaiból* merítette. Petőfi történeti érzéke és hazafisága 1848/49-i forradalmunkat, mely nemcsak szabadságharc volt, hanem a társadalmi forradalom számos ismérvét is magán viseli belekötötte a nemzeti élet nagy folytonosságába. Ezzel homlokegyenest ellentétben az a forradalmi szellem, amely az 1918/19-i összeomlásukkor tombolta ki magát, ahistorikus és anacionális radikalizmus volt.<sup>31</sup>

Ehhez hasonlóan méltatta a költőt a Parlament kupolatermében tartott 1923. januári hivatalos ünnepségen Rakovszky Iván belügyminiszter, ahogy erről a miskolci *Regge-*

29 SZALAI Anna, *Koszorúcsata: A Petőfi-centenárium történetéhez* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1973), 6.

30 A konzervatív, revizionista szemléletű Rákosi Jenő a *Petőfi Almanach* bevezető írásában például a *haza* és a *magyar* szavakat teszi retorikájának alapjává: „Hazánk népét, hazánk képét, hazánk szeretetét, hazánk múltját, hazánk jövőjét: mindent látunk benne, mint egy homálytalan tiszta tükörben. És látjuk benne a magyar nyelvet, a magyar gondolatot, a magyar érzést és a magyar dicsőséget csodás bájjal és hatalmas erővel az egekre szökni. Ezért rajongunk érte.” RÁKOSI Jenő, „Petőfi”, in *Petőfi Almanach*, szerk. VARGA Béla, 7–10 (Budapest: Magyar Nemzeti Szövetség, 1923), 10. (Az írás első megjelenése: *Budapesti Hírlap*, 1922. december 16, 1–2.)

31 Gr. KLEBELSBERG Kunó, „Elnöki megnyitóbeszéd”, *Századok* 56, 9–10. sz. (1922): 609–625; 609–610. A részletet idézi Margócsy István is: Dr. gr. KLEBELSBERG Kunó, „Elnöki megnyitóbeszéd”, in *Jöjjön el a te országod: Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból*, szerk. MARGÓCSY István (Budapest: Szabad Tér, 1988), 104.

li Hírlap az eseményt követően beszámolt: „– Petőfi forradalmár volt, – mondotta, – a nemzeti forradalomnak harcosa. Akkor a nemzeti forradalmak korszakát éltük, ma a társadalmi forradalmak ideje van és valószínű, hogy Petőfi ma a nemzeti érzés oldalán állna.” A cikk folytatásában a tudósító Herczeg Ferenc beszédét közvetíti:

Annyira magyar Petőfi – kezdte – hogy mi nem is úgy érezzük, mintha ember szavát halanánk dalaiban, hanem mintha a magyar föld szólalna meg. Demokrata volt, de demokratizmusa elválaszthatatlan a nemzeti szellemtől, a világszabadságot dicsőítette s mi bátran elfogadhatjuk a világszabadság hirdetését attól, aki a »Talpra magyar«-t harsogja el.”<sup>32</sup>

Az idézetekből is kitűnik, hogy a felszólalók a Petőfi által vallott világszabadság-eszmét próbálják nemzetire áthangolni, átnevezni vagy legalább akként értelmezni. Az is kitűnik, hogy a felszólalók a forradalom, forradalmi kifejezések harciasságát, hevességét is igyekeztek tompítani. Hiszen a „bethleni konszolidáció érdekében állott az is, hogy a Petőfi-évfordulóval az ellenforradalmi rendszer pacifikálódását, kulturális készségeit, liberalizmusát bizonyítsák.”<sup>33</sup> S ennek a törekvésnek kedvezett, hogy a centenárium idejére az uralom valóban stabilná vált, és a gazdaság is egyenesbe került.

Babitsot bizonyára nemcsak Petőfi alakjának és költészetének meghamisítása, eltorzítása zavarta, hanem az is, hogy a hivatalos ünnepek jellemzően politikai színezetű, harsány és nagyszabású események voltak, üres frázisokkal, szegényes eszmei tartalommal. Láthattuk, a frázisok ellen explicite kikelt az el nem küldött üzenetben, de a versben is ezekre a vonásokra utalhat a „Csak a vak Megszokás, a süket Hivatal / hozza koszoruit” rész. A címbe is bekerülő *koszorú* kifejezés pedig az ünnepek kötelező és önmagában semmitmondó, felszínes tartozékai, a versben mindenképpen ezt a jelentést nyerik el, bár a cím mindössze talán a többes szám használatával vetíti előre ezt a negatív konnotációt. A koszorúmotívum harmadik versszakbeli feltűnése a „vak Megszokás” és a „süket Hivatal” társaságában azonnal kijelöli a jelképes tárgy negatív jelentéstartományát, szemben a virággal, amely majd a vers második egységének egyik főszereplője lesz. A koszorú képének kibontására rögtön a negyedik versszak első felében sor kerül, s a koszorú a (koporsó)deszkák keménységével méretik össze, jelezve, hogy a jelszavak, frázisok makacsul, mereven tapadnak a költőhöz halála után, kiragadva őt akár a sír, a koporsó bizonyosságából, nyugalmasából, a méltó emlékezésből, de legfőként hiteles szellemiségéből, eleven költészetéből.

Babits felszólalása, de legfőképp a *Petőfi koszorúi* ebben a közhangulatban, 1923-ban mindenképp a humanista-polgári ellenzék egyik legmerészebb kiállása. S bár akadtak az időszakban progresszívebb hangú írások vagy szépirodalmi munkák Petőfiről, például Juhász Gyula *Petőfi-centenárium* című verse, ám Babits költeménye azért is nagy jelentőséggel bír, mert a közélettől 1919 óta elzárkózó költő ekkor töri meg látványosabban a politikát, közéleti kérdéseket illető hallgatását. Mindez, utólag, még inkább megemeli a versbeli kiállítás jelentőségét. Ugyanakkor mégsem mondható, hogy ez volna Babits első

32 Reggeli Hírlap, 1923. január 23, 5. (Kiemelések tőlem – V. B.)

33 SZALAI A., *Koszorúcsata...*, 78.

közéleti és nyilvános véleményalkotása a Tanácsköztársaság óta. Már 1922 nyarán észlelhette a készülődő centenárium politikai-szellemi manipulációit, propagandisztikus torzításait. A *Nyugat* 1922. július elseji, összevont számában Révész Béla Ady-könyvéről<sup>34</sup> írva Babits nemcsak Adyt „védi” a mindenféle kisajátításoktól, hanem egyben Petőfit is:

De nemcsak Ady emlékével szemben őszinte Révész, hanem őszinte a mai Magyarországgal szemben is, melynek méltó fiai sokszor próbálták Ady képét a maguk izléséhez alkalmazva átalakítani, megindítva a hiéna-munkát, mellyel Petőfit is sikerült meghamisítani: hogy aki életében forradalmár volt, halála után hivatalos hazafivá legyen.<sup>35</sup>

S ha belegondolunk, ez a recenzióba elrejtett állásfoglalás, mely hiénamunkaként minősíti az Adyt és Petőfit halála után marcangoló, szertehordozó művészeti, ideológiai, politikai kisajátítások tartalmait, módszereit és formáit, még a *Petőfi koszorújánál* is határozottabb hangú véleményként értékelhető. A Révész-könyv kapcsán megfogalmazott mondat arra mindenképpen rávilágíthat, hogy Babitsnak a *Petőfi koszorúban* versbe fogott indulata és véleménye nem hirtelen támadt a centenáriumi események középpontján, hanem a már halott alkotók, költők politikai, hatalmi kisajátításának módjairól, folyamatairól alkotott ítélete mind Adyt, mind Petőfit illetően, már jóval korábban forrongtak és megfogalmazódtak benne.

A költemény második felében tehát a Babits-vers megszólalója az ifjúsághoz fordul, s egyre fokozódó felszólításokkal buzdítja az ifjúságot tettekre és igaz ünneplésre, s a 4. versszak közepétől lényegében az ifjakhoz beszél. Ám a mottóban megidézett Petőfi-vers és az „Avagy virág vagy te, hazám ifjúsága?” verssor kérdését, amely Petőfi *A magyar ifjakhoz* című versének kiindulópontja, kételkedő kérdésfeltevése, Babits pozitív szereplehetőségként vezeti tovább, szemben Petőfivel, akinél a jövő nemzedékének léte, értéke, ereje kétséges („Lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága?”), s versének gondolatmenete komor, pesszimista vízióvá növekszik. A mennykőként zengő költői-prófétai hang kifejezetten ostorozza a hazafiatlan, hitvány és önző ifjúságot, „bálványimádóknak”, „hiúság rabjainak” nevezi őket, akiket csak egy véres emberáldozat válthat meg bűneiktől. Látható, hogy Babits verse ezzel ellentétes irányba halad, az ifjúság mint – termést ígérő – virág lehetőségét megelőlegezve, tettekre buzdít egy jobb, szabadabb, Petőfihez méltóbb jövő érdekében.<sup>36</sup> Az ifjúság, ifjak feladata lenne-lehetne, hogy a torz, hitvány jelennel, a „drótokba hajlított”, szólamokba merevített irodalomképpel szemben lépjenek fel a szabad szellem, szabad gondolkodás, művészet érdekében: „Legyen lelked szabad, legyen hangod igaz / az Ő ünnepségén.” A rabság és szabadság képeinek ellentétezésében a rabság és a „hazug koszorúk” egyértelműen a jelenkori Magyarország társadalmi-politikai helyzetére és az ünnepségek hivatalos megszólalóira vonatkoznak,

34 Révész Béla, *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről* (Gyoma: Kner, 1922).

35 BABITS Mihály, „Révész Béla Ady-könyve”, *Nyugat* 15 (1922): 2:869–870, 870.

36 Szalai Anna az ifjúsághoz fordulást és a buzdítást utolsó mentsvárként értelmezi, ez az interpretáció némileg visszavesz a mű bizakodó, pozitív végkicsengéséből. SZALAI Anna, „A polgár vallomásai. (Jegyzetek Babits Mihály Petőfi-képeről)”, in *Petőfi tüze: Tanulmányok Petőfi Sándorról*, szerk. TAMÁS Anna és WÉBER Antal, 412–445 (Budapest: Kossuth Könyvkiadó – Zrínyi Katonai Kiadó, 1972), 443.

míg a szabadság (vágya), a cselekvés lehetősége és a tetterő az ifjúsághoz társul. A motóként és a változ(tat)ás esélyének reményében kiragadott Petőfi-részleten és közös kiindulóponton túl a két vers indulatos és ostromozó hangvételében hasonlít egymásra, illetve Babits, Petőfit megidézve, az előd költészete előtt is fejet hajtva szintén alexandrinokban írja meg versét. Mindkét vers az alexandrin ütemhangsúlyos válfaját követi, a hosszú sorok felező tizenkettesekből, a rövidek felező hatosokból állnak, a versszakok rímelése a páros rímek és az ölelkező rím szabályszerűségét követi: aabccb. Ám látható, hogy a felező hatosokat mindketten szabadabban kezelik a sortörő cezúrát illetően. Az alexandrin váltakozó hosszúságú soraival, változatos rímelésével mindkét költő esetében alkalmasnak bizonyul a heves indulatok, az eleven, ellentétes gondolatok közvetítésére, kifejezésére, valamint az ünnepi-alkalmi, intelemszerű megnyilatkozásra.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy ennek a versformának a használata nemcsak alkalmi „verstett” Babits számára Petőfi előtt hódolva, hanem többször is alkalmazott forma. Bár a *Petőfi koszorú*hoz hasonlóan stilizálási szándék miatt használhatta a *Régi magyar irodalom*<sup>37</sup> és a *Magyar szonett az ősről*<sup>38</sup> versekben, de ezzel a formával él a *Petőfi koszorút* is megjelentető *Sziget és tenger* (1925) kötet más verseiben is, így *A harmadik emeleten* és a *Free trade* című művekben, melyek közül az előbbi verselése megegyezik a *Petőfi koszorú*val, az utóbbi „csupán” tizenkettesekből áll, s az ütemhangsúlyos lüktetést háttérbe szorítva időmértékkel és soráthajlásokkal is él. Keszi Imre a *Sziget és tenger* versei közül a *Kanizsai Dorottyát* és *A gyémántszőró asszonyt* említi,<sup>39</sup> amelyekben Babits az alexandrint egyéb hangsúlyos sorokkal keveri. Feltűnő az alexandrinok megszaporodása ebben az időszakban, korábban a *Régi magyar irodalom* archaizáló stílusjátéka miatt használta a költő. S ahogy Keszi Imre rámutat, a *Versenyt az esztendőekkel* kötetből kezdve az alexandrin-versek száma majd váratlanul megszaporodik.<sup>40</sup> Ugyanakkor a versforma ügyéhez hozzátartozhat, hogy Babits versének zeneisége mégsem egyezik teljesen Petőfiével. Keszi szerint ennek oka, hogy az ütemhangsúlyos alapformáját megtartva Babits is közelíti verselését az időmértékes lüktetéshez, s ebben Arany Jánost követi, akinek modern alexandrinjairól és törvényszerűségeikről épp Babits tesz megfigyeléseket, és írja le Arany alexandrinjainak fő szabályait.<sup>41</sup> Már a *Magyar irodalom* (1913) című tanulmánya is érinti a témát, ám épp 1923-ban készül és jelenik meg Babits *Magyar ritmus* című írása, amellyel elismerőleg Horváth János *Magyar ritmus, jövevény versidom*<sup>42</sup> című munkájához kapcsolódik, és részletesebben is tárgyalja a hangsúlyon belüli időmértékelés jelenségeit az alexandrinra és Arany alexandrinjaira is kitérve.<sup>43</sup> S talán épp a verstanipéldák miatt is lüktetett benne a háttérben Petőfinek *A magyar ifjakhoz* című verse, amit a hivalkodó ünnepek és a vers általi felszólalás a megfelelő pillanatban felszínre

37 *Recitativ* (1916) kötet *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* című sorozatának harmadik darabja.

38 *Az Istenek halnak, az ember él* (1929) című kötetből.

39 Keszi Imre, „Babits Mihály és az alexandrin”, *Magyarok* 4, 12. sz. (1948): 744–753, 749.

40 Uo.

41 Minderről részletesen: uo.

42 HORVÁTH JÁNOS, *Magyar ritmus, jövevény versidom: A magyar jámbus kérdéséhez* (Budapest: Franklin, 1922). Horváth könyve és Babitsnak ez az írása indítja a főként Gábor Ignáccal folytatott verstanivi vitát.

43 Különösen: BABITS Mihály, „Magyar ritmus” in BABITS, *Esszék, tanulmányok I...*, 730–741, 736.

dobott. Mindez a verstani kitérő talán arra is rávilágít, hogy a *Petőfi koszorú* keletkezése és formai, tartalmi megvalósulása nemcsak a centenáriumi eseményeinek kézenfekvő implikációjából vezethető le, hanem más, Babitsot az adott időszakban foglalkoztató kérdések, körülmények komplex módon inspirálták a vers megformálását.

Visszakanyarodva a vershez, összegzésül elmondható tehát, hogy a *Petőfi koszorú* Petőfi *A magyar ifjakhoz* című költeményének felütéséből kiindulva, a Petőfi-költészet jellegzetes kifejezéseit, motívumait (virág, szabadság, rab, bilincs, börtön) megmozgatva és felhasználva, az aktuális eseményeket, jelenségeket korholó, számonkérő vershelyzetből egy, az ifjúságot ünneplésre buzdító, emelkedett hangvételű zárathoz, végkicsengéshez érkezik. A Petőfi által oly sok jelentésben és metaforában használt virág-kép Babits versében is izgalmas elmozdulásokban van, a mottó által felidézett képzet a 4. versszaktól kezdődően nyeri el szerepét, a versbeszélő először a virágok – sírokról, koszorúkból való – leszakítására buzdít, a virág leszakításának megszabadító gesztusát itt a kövel állítja oppozícióba, mely a költő alakját és emlékezetét lesúlyozza, megmerevíti. Majd, szintén Petőfit idéző módon az ifjúságot kéri, hogy egyenesen maga váljon virággá, ami a vers e pontján a fonnott, kötözött koszorúval szemben a szabadság szimbóluma: „légy te virág magad! / Nem drótos fűzerbe görbitve – légy szabad / virág szabad földön”. A *szabad* jelző kétszeri, nyomatékosító használatával ismét a szabadság-rabság ellentéte domborodik ki, ám hogy a szerző elkerülje az esetleges irredenta, revizionista értelmezés lehetőségét, a jelen rabságát nem a Trianon által összezsugorított hazára érti, bár az „árván maradvá megrablott birtokán” kétségkívül a trianoni békeszerződés következményeire vonatkozik, hanem sokkal inkább a szellemi, ideológiai beszűkültségre; s szükségét érzi annak, hogy ezt a „Kicsi az én szobám, / kicsi, de nem börtön!” versmondattal tegye egyértelművé.

A záróversszak megismételve a Petőfi-sor első felét, ezzel egyben keretezve is a költeményt, még tovább fokozza a virágmetafora hatókörét, hiszen már nemcsak a virággá válásra és a szabadság elérésére buzdítja az ifjúságot, hanem a vigaszt, a lélek szabadságát és az „igaz hangú” költészetet, művészetet, emlékezetet is a virág-léthez emeli. Különösen érdekes, ahogy mindezzel szemben az utolsó sorokban szinte szerkezettelen halmozással még egyszer, együttesen, összezsúfolva veti be a vers korábbi részeiben már elhangzott, a Petőfi-megemlékezéseket minősítő negatív, rabságra vonatkozó képeket: a „koporsó tömlőcének” mély sötéttségét és a „hazug koszorúk láncait”.

Babits verse Petőfi eleven, igaz emlékezetéért emel szót, s bár a keserűségből lelkesültségbe csapó gondolatmenet nem teljesen egyedi lírai pályáján, gondolhatunk például a *Húsvét előtt* szenvedélyes futamaira és végső himnikusságának kettősségére, az 1920-as évek első felében, figyelembe véve a *Sziget és tengerben* közreadott versek hangulatát és komor gondolatvilágát, mégiscsak rendkívülinek mondható. A Petőfi „igazi arcát” kereső és értékelő, a szembenézést nemcsak követelő, hanem magát tekintve el is végző, az eleven, igaz emlékezet érdekében felszólaló költő pedig bizonyosan nem hiénamunkát végez.



## Egy újra felbukkant Petőfi-autográf, a [Kovács Jánosné emlékkönyvébe] és Kerényi Ferenc kiadatlan annotációja

---

SZILÁGYI Márton

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, egyetemi tanár

ORCID: 0000-0002-3042-3800

---

### **A resurfaced PETŐFI autograph, in Mrs. Kovács János' memorial book and an unpublished annotation by KERÉNYI Ferenc**

**Abstract** | This study concerns a manuscript of PETŐFI Sándor, which was long-lost but now appeared via an antiquarian in Mrs. Kovács János' memorial book. This poem was written as an entry in the memorial book on 15 November 1845, in Debrecen. A study is the publication of the work of the important Petőfi researcher KERÉNYI Ferenc (1944–2008) a hitherto unpublished annotation made in 2007 when the manuscript first appeared. In the accompanying study briefly discusses the question of why Petőfi never published this poem in the never included it in his volume, nor did he publish it at the same time as the two other poems in his memoir, which he wrote during his stay in Debrecen, he included in his first collected volume. A question cannot be answered definitively, but it is striking that of the three poems unpublished, seems the most interesting from a poetic point of view. Although it is only only became known to the public when the poem was first published in 1874 by the family property of the family. The study also draws attention to the fact that KERÉNYI Ferenc annotation, he also revised the findings of the critical edition he had prepared, so that this is one of the first traces of the way and form of the critical edition.

**Keywords** | PETŐFI Sándor, KERÉNYI Ferenc, unpublished annotation, autograph, manuscript

Az egyik budapesti antikvárium nemrégiben azzal a kéréssel keresett meg, hogy készítsék szakértői véleményt néhány Petőfi-relikviáról (kéziratról és kisnyomtatványról).<sup>1</sup> Meglehetősen könnyű dolgom volt: a legérdekesebb Petőfi-kézirat esetében, amelynek e cikk mellékleteként a fotómásolatát is közlöm, nem volt kérdés az autográf mivolt, s ezt nemcsak én állapíthattam meg, hanem az antikvárium munkatársa megmutatta nekem a kéziratról korábban készült annotációt is, amelyet Kerényi Ferenc készített még 2007-ben, tehát halála előtt nagyjából egy évvel.<sup>2</sup> Ez a rövid, tömörre fogalmazott kis értekezés nagyon világosan összefoglalta a vers keletkezését, és a kézirat történetét nem túlságosan bonyolult útját.

Kerényi „annotáció”-nak nevezte ezt az írását, s ez igen pontos meghatározás. Az annotáció egy olyan műfaja az irodalomtörténeti tudásközlésnek, amelyet általában nem tart számon a szakmai köztudat, hiszen ennek elsődleges nyilvánosságát nem a szakfolyóiratok adják – noha időnként azért megtörténik, hogy ilyen típusú szövegeket publikálnak (például a különböző aukciós katalógusok nyomtatott és online változataiban). Az annotációk elsődleges helye ugyanis a kéziratok műkereskedelmének piacán van, vagyis ez tekinthető az irodalomtörténet-írás reprezentálta tudás leginkább gyakorlati haszonnal rendelkező részének, hiszen ennek kifejezetten piaci értéke lehet. Ez esetben ugyanis egy szakértői véleményről van szó, amely a kereskedelmi forgalomba került kéziratokhoz s más dokumentumokhoz (aprónyomtatványokhoz, első kiadásokhoz, bibliofil edíciókhoz stb.) készül névvel ellátott és hitelesített formában, s amelyeknek fontos, időnként perdöntő szerepe lehet egy-egy eladásra (vagy éppen kifejezetten aukcióra) szánt irodalomtörténeti relikvia hitelességének a megítélésében. S ilyenformán a piaci árát is befolyásolhatja. Éppen ezért tartozik hozzá ehhez a műfajhoz oly annyira készítőjének a neve, hiszen ez kezkeskedhetik a vélemény szakszerűségéért és autentikus mivoltáért. Az annotációk nemcsak egy alkalomra készülhetnek, hanem egy újabb tulajdonoshoz való vándorlás alkalmával is „elkísérik” a dokumentumot: az eladó ezt is továbbadhatja a vásárlónak, mintegy a megvásárolt tárgy értékének a bizonyítékaként.

Ebben az esetben is ez történt.

Kerényi Ferenc annotációja 2007-ben nyilván a kézirat korábbi vásárlásakor készült. A szövegből kiderül, hogy ekkor a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] című vers Kiss Ferenc műgyűjtő magántulajdonában volt, pontosabban nyilván ekkor került oda vásárlás révén a Vasberényi-gyűjtemény eladásakor és szétszóródásakor (Kiss Ferenc számos kéziratához jutott egyébként Vasberényi Géza gyűjteményéből, erről volt alkalmam annak idején személyesen is meggyőződnöm). Kerényi szoros munkakapcsolatban volt

1 Ezúton is köszönöm a Hereditas Antikvárium munkatársának, Pipicz Illésnek a segítségét, akinek köszönhetően alkalmam nyílt az alább ismertetendő Petőfi-kézirat tanulmányozására, s akitől nemcsak ennek a dokumentumnak a fotómásolatát, hanem Kerényi Ferencnek a kéziratról korábban készített annotációját is megkaptam.

2 A kiváló irodalomtörténésznek (1944–2008), aki ekkor már az első számú Petőfi-szakértőnek számított, tavaly jelent meg gyűjteményes kötete: KERÉNYI Ferenc, *Vörösmarty – Petőfi – Madách: Tanulmányok*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, GYURGYÁK János és SZILÁGYI Márton, Osiris irodalomtörténet: Tanulmányok (Budapest, Osiris, 2022).

Jellemtelenség e kor bűnege,  
 Pedig csak egy-csak egy: a jellem az,  
 Ami az embert emberté teszi,  
 É nélkül hitvány, öntudatlan tárgyak,  
 Vagy legfeljebb is állatok vagyunk. —  
 Oh hölgy, könyörgök hozzád a haza  
 S az emberiség kettős sorsáé nevében:  
 Ha gyermekeddel ad meg majd az isten,  
 Ott gyermeked sárvébe jellemet,  
 Meglőtelant s megtántoríthatatlant.  
 És nem szűkség, hogy mást is adj nekik,  
 Mindent adál, ha jellemet adál.

Debrecen, novemb. 15. 1846 Petőfi Sándor

Kiss Ferencsel, gyakran végzett neki szakértő munkát (ahogy egyszer elmondta nekem, azért vállalta nagyon sokszor és ingyen ezt a típusú feladatot, hogy adott esetben a gyűjtők neki mutassák meg először a felbukkant kéziratokat).<sup>3</sup> Nyilván ez az annotáció is Kiss kérésére készült. Az sem véletlen, hogy az ilyen típusú szakértői véleményekből a legtöbbit aztán a Kiss Ferenc gyűjteményét bemutató, szép, albumszerű népszerűsítő kiadvány közölte, amelyet a szerkesztők (Gréczi Emőke és maga Kiss Ferenc) Kerényi emlékének is ajánlottak.<sup>4</sup> Az irodalomtörténész ezt az alkalmat is szakmai kihívásnak tekintette: filológiai alaposságú szöveget írt, pontos szakirodalmi hivatkozásokkal. Természetesen támaszkodott a tőle készített kritikai kiadás jegyzetanyagára, de ennek a rövid írásnak éppen az adja a jelentőségét, hogy tovább is gondolta azt. Hiszen akkor, amikor ez a szövegkiadás készült, az autográf kézirat még lappangott, a sajtó alá rendezőnek nem volt módja a saját szemével ellenőriznie az első, 1874-es publikáció szövegHITELESSÉGÉT. Mivel erre 2007-ben nyílt alkalom, Kerényi ebben az annotációban voltaképpen a kritikai kiadás jegyzetét helyesbíthette.

3 Ennek meg is volt a szakmai haszna: Kerényi több publikációjában is hivatkozhatott magántulajdonban lévő, másnak hozzáférhetetlen és ismeretlen kéziratokra, sőt, voltak olyan közleményei, amelyek egészükben erre épültek. Lásd pl. KERÉNYI Ferenc, „Ismeretlen Vörösmarty-kéziratok”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 102, 5–6. sz. (1998): 777–786; KERÉNYI Ferenc, „Egy magángyűjtemény kincseiből”, *Holmi* 15, 6. sz. (2003): 711–722; KERÉNYI Ferenc, „Arany János-kéziratok, tanítványa hagyatékában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 107, 1. sz. (2003): 91–95.

4 Kerényi ilyen típusú szövegeit lásd: GRÉCZI Emőke és KISS Ferenc szerk. *Új Magyar Athenás: Válogatás az Alexandra Antikvárium kincseiből*, (Budapest: Alexandra Antikvárium, 2008): 247–326. Ebben a kötetben sem az alább közölendő kézirat nem jelent meg, sem a [Kovács Jánosné emlékkönyvébe] című vers kézírata nincs megemlítve.

Utólagos irodalomtörténeti reflexióra sincs nagy szükség most, ennek az annotációnak a közlésekor, Kerényi annotációja magáért beszél. Ám néhány apróságot érdemes hozzáfűznünk ehhez a szép és pontos szöveghez.

Kerényi két ponton egyértelműen kiigazította a kritikai kiadás szövegét. 2003-ban azt írta:

Kiss József említett egy 1919-es hasonmás kiadást a K-ról [értsd: a kéziratról – Sz. M.] („Petőfi, az emlékkönyvek és a biedermeier”. *Helikon* 1991/1–2: 151.), ám ezt nem sikerült felkutatnunk, és Kiss József hagyatékában sem találtunk róla közelebbi adatot.<sup>5</sup>

Ebben a 2007-es annotációban azonban már megadta ennek a kiadásnak az adatait (anélkül egyébként, hogy felhívta volna a figyelmet ennek a ténynek a kritikai kiadást helyesbítő jellegére). Ugyancsak újdonság a kritikai kiadáshoz képest a Szendrey Júlia-hagyatékra, illetve az ennek kapcsán megjelent újságcikkre való hivatkozás. Az ott felbukkanó téves adatot is csak itt helyesbítette Kerényi.

A legfontosabb pontosítást azonban természetesen a kézirattal való szembesülés indokolta. Erről Kerényi mindössze azt mondta ebben az írásában, hogy a kézirat két interpunkciós eltérést mutat az első közléshez képest (ami azt is jelenti, hogy a kritikai kiadás szövegállapotához képest is, hiszen 2003-ban csak ezt az 1874-es közlést vette alapul Kerényi a sajtó alá rendezéshez). Ezeket az eltéréseket érdemes azonban pontosabban is megadni – annál is inkább, mert szám szerint ennél több az eltérés, még ha természetesen egyik eltérésnek sincs értelemzavaró jelentősége.

3. sor – teszi, [PSÖM 4, 220: teszi. ]

5. sor: vagyunk. – [PSÖM 4, 220: vagyunk.]

6. sor: Oh hölgy, [PSÖM 4, 220: Oh hölgy!]

6. sor: hozzád a haza [PSÖM 4, 220: hozzád, a haza]

Kerényi ebben az annotációban fölvetett egy, a versszöveg hagyományozódásával kapcsolatos dilemmát is, amelyre azonban – a mából visszatekintve ez jobban látszik – nem kérdezt rá határozottan. Arra hívta föl a figyelmet, hogy Petőfi debreceni tartózkodása alkalmával, 1845. november 15-én három emlékkönyvi verset is írt: a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] mellett az *E. R. kisasszony emlékkönyvébe* és a *K. J. kisasszony emlékkönyvébe* című költeményeket is ugyanerre a napra datálta. A keletkezéstörténet föltárása jól mutatja, hogy a három mű szorososan összefügg, hiszen a címzettek (Erdélyi Lujza, Erdélyi Róza és Király Janka) ugyanazon baráti körhöz tartoztak, sőt, az első két lány egymás testvére is volt. Éppen ezért igen feltűnő, hogy az első verset Petőfi soha nem vette föl a kötetébe, míg a másik kettő napvilágot látott *Összes költeményei* 1847-es kiadásában, ráadásul egymás után.<sup>6</sup> Ennek megfelelően egyébként e két utóbbi versnek

5 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1845. augusztus–1846): Kritikai kiadás*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes művei 4 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), 632 (a továbbiakban: PSÖM 4).

6 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei egy kötetben* (Pest: Emich Gusztáv, 1847), 528.

a másolata benne van abban a cenzúrapéldányban is, amely éppen ezt az összkiadást alapozta meg, s amely a cenzor, Reseta János engedélyét is tartalmazta.<sup>7</sup>

Kerényi sem a kritikai kiadásban, sem itt nem exponálta azt a kérdést, mi lehetett ennek az eltérő megoldásnak a magyarázata – noha a probléma minden lényeges elemét pontosan összefoglalta. Petőfinek az emlékkönyvekhez való viszonyát korábban Kiss József tekintette át.<sup>8</sup> Tanulmányából kirajzolódik, hogy a költő korábban is többször írhatott emlékkönyvi verseket, ám ezek egy része elkallódott, s nemcsak a kéziratok nincsenek meg, hanem a művek szövegükben sem maradtak fenn – azaz Petőfi az összes ilyen versét aligha kezelte életműve fontos, integráns részeként, hanem eleendőnek vélhette saját alkalmiságukban, gyakorlatias módon használni őket kapcsolatépítési célból. Innen nézvést tehát nem az a meglepő, hogy a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] nem került be az 1847-es *Összes költeményekbe*, hanem sokkal inkább az, hogy a másik két, november 15-i emlékkönyvi vers igen. Ennek a helyzetnek pedig textológiai következményei is vannak. Mert ha elfogadjuk azt a magyarázatot, hogy a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] esetén Petőfi nem készített másolatot a versről, s „így további kézirat felbukkanására nem kell számítanunk” (ahogyan ezt az annotációban olvashatjuk), akkor föl kellene tételeznünk azt is, amit Kerényi a kritikai kiadásban nem tett meg, hogy a másik két vers esetében Petőfi viszont készített másolatot. S noha ezek mind ez ideig nem bukkantak föl, Kerényi sem regisztrálhatta őket természetesen, érdemes fölntartani az elvi lehetőségét annak, hogy ilyen kéziratmásolatok léteztek (esetleg lappanghatnak).<sup>9</sup> Ám van egy ennél nagyobb rejtély is: ha Petőfi ezek szerint erről a két másik emlékkönyvi verséről mégiscsak készített másolatot, akkor miért nem tett ugyanígy a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] kapcsán? Hiszen erre pontosan ugyanúgy lett volna lehetősége, mint a másik két, aznap írott alkalmi verse esetében.

Láthatunk ebben valamiféle esztétikai kifogást a Kovács Jánosné Erdélyi Lujzához intézett költemény iránt, különösen ha a másik két alkotáshoz mérjük őket? Ez a vers ugyanis nem tűnik rosszabbnak vagy éppen hevenyészettebbnek, mint a másik kettő, sőt, ha a Kerényi készítette kritikai kiadást nézzük, akkor itt a sajtó alá rendező nagyobb terjedelemben foglalkozott ezzel az életműből kihagyott darabbal, mint a másik kettővel, azaz talált benne olyan gondolati tartalmat és intratextuális összefüggésrendszert, amely érdemes volt a kommentálásra.<sup>10</sup> Érdemesebb, mint a másik két, aznap született vers. Kerényi itt folytatta azt a hagyományt, amelyet Kiss József már idézett tanulmánya jelentett, ahol is Kiss a következőket írta a [*Kovács János emlékkönyvébe*] szövegéről:

A még gyermektelen fiatalasszony bizonyára eltöprengett egy kicsit: miért éppen az ő lelkére köti a költő »a haza és emberiség kettős szent nevében« a jellemzőságot kifejlesztését mint nevelési alapelvet? Pedig Petőfi (ha ezúttal kissé mesterkélt gondolatfűzéssel

7 A cenzúrapéldány jelzete: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár P-an. P 54. Leírása: PSÖM 4, 520.

8 Kiss József, „Petőfi, az emlékkönyvek és a biedermeier”, *Helikon* 37, 1–2. sz. (1991): 149–153.

9 PSÖM 4, 634–636.

10 PSÖM 4, 633.

is) megint csak a feljebb említett nagy költő-elődök nyomdokain járt, amikor a műfaj művészi szintre emelése mellett azt, kereteinek kitágításával (mint a Sass Károlyhoz címzett sorok esetében is) korszerű gondolatok kifejtésére: például morális tanulságok levonására is felhasználta. Míg női tisztelőinek eddig – Júliát kivéve – inkább csak hirtelenében rögtönzött szösszeneteket, nemükhöz, életkorukhoz és az adott helyzethez alkalmazott, rímes sorokba foglalt szellemes ötleteket vetett papírra a természet szépségéről, virágokról, álmokról és természetesen a szerelemről (ideértve a még serdülő korú Erdélyi Rózátt és Király Jankátt is), Kovácsnénak címzett soraiban egy olyan *tételt* fogalmazott meg, melyet alig néhány héttel később a *Ha férfi vagy, légy férfi* öt strófájában bontott elemeire a néma, de elvszerű *cselekvés*, az életnél is fontosabb *becsület*, az árúba nem bocsátható *függetlenség*, azaz a férfias jellemzők mindenek fölé helyezését.<sup>11</sup>

Innen nézvést tehát ez a vers sokkal érdekesebbnek és fontosabbnak tűnik, mint a másik két emlékkönyvi vers – ezért is rejtélyes éppen ennek a szövegnek a kimaradása a gyűjteményes kötetből. Természetesen nekem sincs kész magyarázatom arra, hogy mi indokolhatta a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] kihagyását az életműből. Kiss József is egy kérdést vetett csupán föl ennek kapcsán („megfeledkezett róla vagy egyéb oka volt rá?”).<sup>12</sup> Ezt akár tovább is lehet fűzni. Lehetett ez az egyéb ok valamiféle esztétikai fenntartás? Azaz nem csupán a véletlennek (a másolat hiányának) tulajdoníthatni ezt a furcsa és érdekes jelenséget? Még akkor is, ha az utólagos interpretációk sokkal inspiratívabbnak vélték ezt a kimaradó verset, mint a másik két társát?

Akárhogy is: Kerényi Ferenc eddig kiadatlan, s az irodalomtörténész szakma számára ismeretlen annotációja azért is figyelemre méltó, mert a kritikai kiadást készítő, kiváló szakember éppen itt kezdte el felülvizsgálni saját textológiai munkáját, s ezzel megnyitotta a lehetőséget másoknak is a Petőfi kritikai kiadás újragondolására, s új, korábban föl nem vetődő problémák megfogalmazására. Ezért is érdemes hát szembe-sülnünk nemcsak a régóta lappangó, autográf Petőfi-kézirat fényképével, hanem Kerényi Ferenc erről megfogalmazott véleményével is.<sup>13</sup>

---

11 Kiss, „Petőfi...”, 152. Kiemelések az eredetiben.

12 Uo., 151.

13 Kerényi véleménye egy számítógépes szövegszerkesztővel megírt s kinyomtatott A4-es lap, amelyet a szerző saját kezűleg alá is írt. Ezt betűhíven közlöm. Egyetlen, talán nem mindenkinek világos rövidítését, amely egyébként a Petőfi kritikai kiadás gyakorlatát követi, szögletes zárójelben feloldottam.

ANNOTÁCIÓ

Petőfi Sándor [*Kovács Jánosné emlékkönyvéből*] c. versének kéziratáról

Egy 92 × 146 mm nagyságú, fekvő, aranyozott szegélyű papírlap rektóján; a verzó üres. Cím nélkül. Autográf tintaírás, a megírás helyének és idejének rögzítésével (*Debreczen, novemb. 15. 1846*) és teljes névaláírással.

Petőfi 1846. nov. 7-én este érkezett meg Erdődről Debrecenbe, és innen nov. 20-án indult tovább Pestre. Nagykárolyi ismerőse, Telegdi László öccsénél, Telegdi Lajos könyvkereskedőnél és kiadónál szállt meg. Könyvesboltjában találkozott régi debreceni, olvasókori ismerősével, Emödy Dániellel, aki ez idő tájt Erdélyi Józsefnél, a kollégium teológia-professzoránál nevelősködött. Az ő meghívására jutott el a család körébe a költő. Itt újabb ismerősre bukkant a fiatal természettudós, Kovács János személyében, aki a professzor idősebb leányát, Erdélyi Lujzát vette feleségül. Ő a vers címzettje. Petőfi valószínűleg át is költözött hozzájuk. (Erdélyi József egyébként testvérbátyja volt Erdélyi Ferencnek, Gödöllő ref. lelkipásztorának, akivel Petőfi alkalmasint már 1843-ban megismerkedett, és akinek 1845-ben jelentős szerep jutott a Mednyánszky Berta-szerelem kialakulásában és így közvetve a *Szerelem gyöngyei*-ciklus megírásában is.) A vers keletkezéstörténetét adó debreceni eseményekre legújabban I. Várhelyi Ilona füzetét: *Hej, Debrecen. ha rád emlékezem...* Debrecen 1999 (Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 54.) 47.

1846. nov. 15-én Petőfi három emlékkönyv-verset írt a család és a baráti kör hölgytagjainak: Kovács Jánosné Erdélyi Lujza mellett Erdélyi József kisebb lányának, az akkor 16 éves Rózának (*E. R. kisasszony emlékkönyvébe*; kézírata lappang) és az utóbbi barátnőjének, a hasonló korú Király Jankának, Könyves Tóth Mihály ref. lelkész nevelt leányának (*K. J. kisasszony emlékkönyvébe*; kézírata: Debreceni Irodalmi Múzeum, K. X. 74. 44. 1.). E két utóbbi verset Petőfi az 1847. márc. 15-én megjelent *Összes Kötteményekbe* is felvette. Az emlékkönyvek általában azonos méretűre vágott papírlapokból álltak, amelyeket díszdobozban helyeztek el. Mivel a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] Petőfi életében nem jelent meg, kötetébe sem vette fel, valószínűleg példányával sem rendelkezett, így további kézirat felbukkanására nem kell számítanunk. Az emlékkönyvi gyakorlat indokolta, hogy a költő ezúttal – szokásától eltérően – napra pontosan datálta a három verset.

A [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] szövegét először Könyves Tóth Mihály publikálta a család tulajdonából, a Vasárnapi Ujság 1874. szept. 20-i számában, és szintén „családi tulajdonból” közölte hasonmását Hatvany Lajos: *Feleségek felesége*, Bp., 1919. III. képmelléklet. Ezután – ismeretlen körülmények között és időpontban – Vasberényi Géza tulajdonába került. Jelenleg Kiss Ferencnél (m[a]g[án]t[ulajdon], Bp.).

A kézirat felbukkanása értelemszerűen módosítja az új kritikai kiadás jegyzetét: Petőfi Sándor *Összes kötetményei* 4. (1845. augusztus – 1846), s. a. r. Kerényi Ferenc, Bp., 2003, 631–632. A kézirat az ott közölthöz képest csak két interpunkciós eltérést mutat.

Megjegyzendő még, hogy egy bírósági tudósítás (Érdekes pörösködés Szendrei Julia levelesládájának kincsei körül, Magyarország 1934. okt. 19.) a Szendrey Júlia-hagyaték részeként említi a vers kéziratát. Ez azonban téves, az 1868 és 1925 között Tóth Józsefnél, illetve örököseinél lappangott anyagból 1874-ben és 1919-ben nem készülhetett volna közlés, illetve faksimile. Nem szerepelt a Szendrey Júlia-hagyaték árverési katalógusában sem, vö. Mikes Lajos: Szendrey Júlia levelesládájának kincsei. Bp., 1928. A félreértés vélhető oka, hogy a Vasárnapi Ujság-beli első közlés Emléklap címen is említi a verset. és ugyanezt a címet viselte a Szendrey Júlia-hagyatékban egy Petőfi-töredék továbbírása. A vele együtt említett *Három madár* sem Petőfi-autográf, hanem Szendrey Júlia másolata.

Budapest, 2007. március

Kerényi Ferenc<sup>14</sup>

---

14 A kézirat Kerényi autográf aláírásával van hitelesítve.



## Egy ismeretlen „kismonográfia” Petőfiről és Vahot Imre emlékiratai

---

ŐRI Tamás

Középiskolai tanár (Szombathely)

ORCID: 0009-0000-3694-7587

---

### An unknown small monograph on PETŐFI Sándor and the memoirs of VAHOT Imre

**Abstract** | The article describes a small monograph about PETŐFI Sándor, which is unknown in bibliographies. The author of the volume is VÉRTES Dezső, it was published in 1902 in Arad. In the book the author gives a short biography of PETŐFI. He chooses poems for the stages of his life's journey and presents them without analysis. The author of the monograph used VAHOT Imre's memoirs published in 1880 as a source – without citations or references. Thus, the article also deals with VAHOT's work. VAHOT's recollections are considered unreliable by most literary historians. Unfortunately, VÉRTES accepts VAHOT's inaccuracies or completely unrealistic claims without criticism. A good example of this is the description of PETŐFI's death. At the end of the small monograph there is an "Appendix", which provides a selection of PETŐFI's prose works. It includes PETŐFI's letters and some newspaper articles. PETŐFI's letters were not widely known in 1902, so this selection is one of the positive aspects of the volume.

**Keywords** | PETŐFI Sándor, VAHOT Imre, bibliographically unknown, biography, memoir, 19th century, poetry

**K**evés olyan költőnk van, akiről annyi mindent írtak, és mindent gondosan össze is gyűjtöttek, mint Petőfi Sándor. Ugyanakkor a neves Petőfi-kutató, Kerényi Ferenc 2008-ban megjelent „kritikai életrajzának” zárásaként a legégetőbb hiányosságként említette, és sürgette egy korszerű bibliográfia elkészítését.<sup>1</sup> Az alábbiakban ismertetendő kötet semmilyen eddigi bibliográfiában<sup>2</sup> nem szerepel, és könyvtári katalógusokban sem található, könyvészetileg teljesen ismeretlen. Internetes árverés során került jelen cikk szerzőjének birtokába.

1902-ben jelent meg Aradon Vértes Dezső *Petőfi Sándor a legnagyobb magyar népköltő élete és művei* című könyve. A Muskát Miksa könyvnyomdájában készült kis kötet 93 oldal terjedelmű. A szerzőről mindössze annyi tudható, amennyit munkájában ő maga említ. A kötet előszavában írja, hogy műve „1896-ban a turoczszentmártoni állami felső keresk. iskola önképző-köre által díjjal ki lett tüntetve”.<sup>3</sup> Ezek szerint ebben az időben az iskola tanulója volt, és önképzőköri dolgozatát jutalmazták. Az 1895/1896-os tanév tanulóinak betűrendes névsorában azonban nem szerepel Vértes Dezső neve,<sup>4</sup> és a következő tanévről szóló iskolai értesítőben sem található.<sup>5</sup> Mindezek ellenére lehetséges, hogy Vértes mégis az iskola tanulója volt, ugyanis névváltoztatás (névmagyarosítás) is történhetett. Az önképzőköri díjazás azonban kérdéses, mivel a hivatkozott kötetekben részletesen felsorolják az írásbeli pályázatok nyerteseit és jutalmazottjait, de szerzőnk munkájával megegyező vagy hasonló című nem szerepel közöttük. Vértes Dezsőről még annyi bizonyos a kötet címdala alapján, hogy műve megjelenésekor Aradon élt.

A kötethez írt előszóban a szerző nemcsak a jutalmazást említi, hanem dicséri is könyvét, és kiemeli, hogy „különbözik a szerkesztés formájában, az anyag összeállításában és az előadás módjában más hasonfajta művektől.”<sup>6</sup> Az újszerűség a szerkesztés tekintetében abban áll, hogy „Petőfi életrajzát lehetőleg költeményeivel fűszerezve” adja elő. Így műve „az olvasó közönségnek kellemesen szórakoztató olvasmány lehet, de főleg kitűnő segédkönyv a tanuló-ifjúság részére.”<sup>7</sup> Az idézett sorok alapján nagy valószínűséggel kizárható az a lehetőség, hogy a szerző álnéven jelentette meg művét. Aki így méltatja saját munkáját, az a nevé is szeretné látni a címlapon.

Vértes feltehetően egy korábbi önképzőköri dolgozatát bővítette ki, és egy *Függelékkel* megtoldva – amelyről a későbbiekben még lesz szó – adta ki önálló kötetként. Az előszóban vázolt szerkesztési mód végig jellemző a könyvre. A szerző ismerteti –

1 KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Osiris monográfiák (Budapest: Osiris, 2008), 493.

2 Az 1970-ig megjelent művekre vonatkozóan a legteljesebb KÓKAY György, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772–1849* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 639–698.

3 VÉRTES Dezső, *Petőfi Sándor a legnagyobb magyar népköltő élete és művei* (Arad: Muskát Miksa könyvnyomdája, 1902), 5.

4 BOLDIS Ignác, *A turocz-szt.-mártoni magy. kir. állami felső kereskedelmi-, polgári s elemi fiú- és leányiskola valamint kiseddóvó multja és jelene* (Turoczszentmárton: Magyar Nyomda, 1896).

5 BOLDIS Ignác, szerk., *A turocz-szt.-mártoni magy. kir. állami felső kereskedelmi-, polgári s elemi fiú és leányiskola, valamint kiseddóvó értesítője az 1896/97-es tanévről* (Turoczszentmárton: Magyar Nyomda, 1897).

6 VÉRTES, *Petőfi Sándor...*, 5. A szöveg az eredetiben dőlt betűvel kiemelt.

7 Uo., 5.

nem túl részletesen – Petőfi életének eseményeit, és választ hozzájuk egy vagy több ismert vagy kevésbé ismert költeményt. Az előadásmód egyszerű, néhol meglehetősen nehézkes, bizonyos helyeken túlzottan patetikus. A választott versek mélyebb elemzése hiányzik, analízis helyett leginkább csak tartalmi magyarázat található.

Nem tudományos igényű a dolgozat. Sehol nem található benne hivatkozás, sem lábjegyzetben, sem pedig a szövegben zárójeles vagy más formában. A szó szerinti idézeteknél sem adja meg Vértés a forrást. Feltételezhetjük, hogy a mű „alapszövege” 1896-ig elkészült. Eddig az időpontig már nagyon sokat írtak Petőfiről, de a könyv alakban megjelent munkák száma nem olyan nagy.<sup>8</sup> 1902-ig, Vértés művének kiadásáig persze már több könyv megjelent – például Ferenczi alapműve<sup>9</sup> éppen 1896-ban –, amelyekre szerzőnk támaszkodhatott volna.

Vértés Dezső könyvének kimutathatóan szinte egyedüli forrása Vahot Imre (1820–1879) visszaemlékezése.<sup>10</sup> Vahot megbízhatatlanságát már Ferenczi Zoltán is említi.<sup>11</sup> Fekete Sándor szerint „irodalomtörténészeink megszokták már, hogy Vahot szabadon és szakadatlanul alakítja a tényeket a maga javára...”<sup>12</sup> Hatvany Lajos könyvében tételesen sorolja, mit és miért hallgatott el, vagy állított be másként Vahot Imre az emlékezéseiben.<sup>13</sup> Frissebb vélemény, hogy Demmel József szerint arra a kérdésre, hogy érdemes-e egyáltalán Vahot Imrével foglalkozni, szinte egyetlen irodalom- vagy sajtótörténész sem adott pozitív választ.<sup>14</sup> Ugyanakkor Demmel megjegyzi azt is, hogy „Kerényi Ferenc kiváló Petőfi-monográfiája csak kerülgeti Vahotot”.<sup>15</sup> Valóban úgy tűnik, Kerényi nem foglal egyértelműen állást. A monográfia végén – több más név mellett – megemlíti Vahot emlékezéseit is, és röviden annyit jegyez meg, hogy ezek az írások természetesen forráskritikát igényelnek.<sup>16</sup>

Vértés Dezső viszont teljes egészében Vahotra hagyatkozik Petőfi életpályájának 1844-től való ismertetésében. A mű elején a költő szabad szellemének jellemzése még idézőjeles: „ő a fennálló társadalmi formák, szabályok és szokások járma alá hajolni vasnyakával soha sem akart.”<sup>17</sup> Nem adja meg a forrást, de természetesen Vahottól ered.<sup>18</sup> A későbbiekben az idézőjel gyakran elmarad, de ugyanúgy szinte szó szerinti szövegeket vesz át.

---

8 Lásd LUKÁTS János, *A magyar irodalom története*, 5 köt. (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 1973–1976), 5:554–601.

9 FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, 3 köt. (Budapest: Franklin-Társulat, 1896).

10 *Vahot Imre emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete*, szerk. VAHOT Gyula, 2 köt. (Budapest: Kocsi Sándor nyomda, 1880), 2:51–135.

11 FERENCZI, *Petőfi életrajza*, 3:355.

12 FEKETE Sándor, *Mezítőláb a szentegyházban* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1972), 97.

13 HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, szerk. KISS József és PÁNDI Pál, 2 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967), 1:639–640.

14 DEMMEL József, „Az irodalom (szociális) hálója: Közelítések Vahot Imréhez”, *Sic Itur ad Astra* 20 (2009): 253.

15 Uo., 254.

16 KERÉNYI, *Petőfi Sándor...*, 480.

17 VÉRTES, *Petőfi Sándor...*, 8.

18 *Vahot Imre emlékiratai...*, 2:60.

Petőfi életének azon korszakát, amelyről fő forrása nem szól, a szerző megpróbálja „önerőből” megírni. Időnként ez is furcsán alakul. Petőfi iskoláiról szólva megemlíti, hogy a költő tanulni nem nagyon szeretett, viszont sokat olvasott. Gvadányi, Csokonai, Vörösmarty lettek Selmecen a kedvelt szerzői, „kiket meg is énekelt egyenkint.”<sup>19</sup> A következő verseket hozza itt példának: *A régi jó Gvadányi, Csokonai, Vörösmartyhoz*. Az még hagyján, hogy egyik vers sem Selmecebányán született, hanem jóval később. A *Vörösmartyhoz* című költeményről viszont lehetetlen azt állítani, hogy azzal a kedvelt nagy költőt énekli meg. A vers 1848 augusztusában íródott, és az *Életképek* Petőfi által szerkesztett rovatában jelent meg.<sup>20</sup> Vörösmarty ekkor országgyűlési képviselő volt, és a hadügyi törvényt illetően a többséggel szavazott. Petőfi emiatt a *Szózat* eszméinek elárulásával vádolta meg versében. Mindezzel egyébként Vértes is tisztában van, hiszen Petőfinek a költeményhez fűzött jegyzetét is közli teljes terjedelmében, valószínűleg a Havas Adolf által szerkesztett 1890-es kötet alapján.<sup>21</sup> Ezért is érthetetlen, hogy Vértes itt szerepelteti könyvében ezt a Petőfi-verset.

Amikor szerzőnk Vahot Imre visszaemlékezései alapján halad, akkor is előfordulnak tévedések. Vahot nagyjából kétoldalnyi terjedelemben beszéli el Petőfi szerelmeit, név szerint említve Csapó Etelkét, Mednyánszky Bertát és a költő „földi mennyorszá-gát”, Szendrey Júliát.<sup>22</sup> Elmondja, hogy Etelke halála miatt egy ideig búskomor Petőfit egy házi mulatságon látott gyönyörű hölgy lengyel táncával egészen elbűvölte. A költő annyira belebolondult a nőbe, hogy a kitűnő „mazur-táncos” Vahotot arra kérte, tanítsa meg a lengyel táncra. Vahot azonban kinevette őt, mint „a szerelem bolondját.”<sup>23</sup> Vértesnél is megjelenik az eset, de úgy látszik, itt nem fordított kellő figyelmet forrására, mert nála így kezdődik a történet: „Petőfi, ámbár Etelkét szerfölött szerette, elhunyt kedvesét idővel elfeledte, s bele szeretett egy *lengyel táncosnőbe*...”<sup>24</sup> E rövid szerelmes epizódot megírta az első nagyobb – eredetileg németül megjelent – Petőfi életrajz szerzője, Fischer Sándor is. Ő nem érti félre, és hivatkozik is Vahot Imrere.<sup>25</sup> Hatvany Lajos is idézi könyvében az emlékiratoknak ezt a részét, és bár Vahottal szemben nagyon kritikus, ezt az esetet valószínűnek mondja.<sup>26</sup>

Vértes Dezső Petőfi 1848–1849-es működését, részvételét a forradalomban és szabadságharcban szintén teljes egészében Vahot alapján adja elő, hatalmas pátozzsal. A patetikus hangnem a forrásának a hangja, és néhány helyen már inkább komikus hatást kelt. Bizonyára nem tudatosan, de Vértes nem adja tovább azt a legendát,<sup>27</sup> hogy Petőfi a Múzeumkertben is elszavalta a *Nemzeti dalt*. Vahot ugyanis így ír:

19 VÉRTES, *Petőfi Sándor...*, 15.

20 KERÉNYI, *Petőfi Sándor...*, 406.

21 FERENCZI Zoltán, „Petőfi műveinek újabb kiadásai”, *Petőfi-Múzeum* 4 (1891): 204.

22 *Vahot Imre emlékiratai...*, 2:82–84.

23 Uo., 83.

24 VÉRTES, *Petőfi Sándor...*, 48.

25 FISCHER Sándor, *Petőfi élete és művei*, ford. TOLNAI Lajos (Budapest: Grill Károly cs. és k. udv. könyvkereskedése, 1890), 248–249.

26 HATVANY, *Így élt...*, 1:661.

27 KERÉNYI, *Petőfi Sándor...*, 364.

Petőfi (...) a nemzeti muzeum előtt tartott népgyűlésen az épület lépcsőzetének oszlopfalán kardosan s tollas pörge kalapban jelent meg, midőn (...) megkezdé az ő 'Talpra magyar hí a haza' hatalmas riadóját...<sup>28</sup>

Szerzőnk a helyszín említése nélkül csak annyit mond, hogy Petőfi szavalta e sorokat, és a tömeg lelkesülten „menydörgé” (!) utána a vers refrénjét.<sup>29</sup>

A szabadságharc időszakára vonatkozóan Vértes leginkább Petőfi és Bem kapcsolatát mutatja be részletesen, ismét csak Vahotot idézve. Hosszan ismerteti Petőfi azon véleményét, melyben a költő a lengyel tábornokot dicsőíti, és teljes terjedelemben közli a *Vajdahunyadon* című költeményt, „melyben a vár megszólaló falai Bemet, mint Hunyadi Jánost üdvözlik.”<sup>30</sup>

Petőfi végső sorsával kapcsolatban szerzőnk a következőket írja:

meg is halt a harc mezéjén, amint azt magának 'Egy gondolat bánt engemet' cz. költeményében kívánta, s meghalt boldogan, mert azt mondja 'Élet, halál' címűjében: Boldog az, kire az élet oly sorsot mért, / Hogy éljen a bor- s lányért s haljon a honért.<sup>31</sup>

Az első versre Petőfi halálával kapcsolatban sokszor szoktak utalni, és ez rendben is van. Ami a másik verset illeti, egy 1844-ben írt epigramma alapján „boldog halált” emlegetni kissé furcsán hat. A költeményt egyébként hibásan idézi, bizonyára Vahot után, mert nála is szó szerint így szerepel.<sup>32</sup>A legújabb kritikai kiadás ilyen szövegváltozatot nem ismer.<sup>33</sup>

Petőfi eltűnésével és halálával kapcsolatban annyian és annyi mindenfélét írtak az 1849. július 31-i segesvári – helyesebben fehéregyházi – csatát követően, hogy a kérdés irodalmát később külön kötetben foglalta össze Ferenczi Zoltán.<sup>34</sup> A számtalan „szemtanú” néha teljesen valószínűtlen és minden alapot nélkülöző történeteket adott elő. Ezek közé tartozik az a változat is, amelyet Vahot nyomán Vértes Dezső is leír könyvében, bár nem annyira részletezően.<sup>35</sup>

Vahot egy általa szerkesztett kötetben, 1861-ben megjelent beszámoló alapján ismerteti a segesvári csata lefolyását és Petőfi halálát. A kötetben olvasható írás szerzője Hergler Antal, állítólagos volt honvédtiszt.<sup>36</sup> Vahot hosszú elbeszélésének lényege, hogy Petőfi Bem közelében tartózkodott a segesvári csatában, amikor hat kozák rontott a tá-

28 *Vahot Imre emlékiratai...*, 2:86.

29 VÉRTES, *Petőfi Sándor...*, 53.

30 Uo., 58–60.

31 Uo., 61.

32 *Vahot Imre emlékiratai...*, 2:103.

33 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1844. január–augusztus): Kritikai kiadás*, szerk. KISS József, RATZKY Rita és SZABÓ G. Zoltán, *Petőfi Sándor összes művei 2* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 70, 419–420.

34 FERENCZI Zoltán, *Petőfi eltűnésének irodalma* (Budapest: Kunossy, Szilágyi és Társa, 1910).

35 VÉRTES, *Petőfi Sándor...*, 61.

36 *Honvédek könyve: Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból*, szerk. VAHOT Imre, 3 köt. (Pest: Emich Gusztáv, 1861), 2:131–137.

bornokra. Petőfi – néhány más tiszttel együtt – kivont karddal védelmezte Bemét, és ekkor okozta egy pisztolylövés a halálát. A megmentett Bem apó azonnal bosszút állt, ő maga irányzott egy ágyút Skarjatin orosz tábornokra, akit eltalált, és a tábornok azonnal meghalt.<sup>37</sup> A teljesen alaptalan történetet már a kortársak sem fogadták el. Ferenczi Zoltán idézett műve szerint a legvalószínűbb az, hogy a költő menekülés közben esett el.<sup>38</sup> Dienes András, aki nagyon alaposan kutatta Petőfi halálának körülményeit, és számos lehetőséget megvizsgált, épp csak megemlíti Vahot elbeszélését, mint olyat, amivel nem is szabad foglalkozni, mert teljesen komolytalan.<sup>39</sup> Vértes Vahottól annyit vesz át, hogy Petőfi „dicső feláldozással halt Bemért”, és említi Herglert mint szemtanút.<sup>40</sup>

Miután szerzőnk munkájának sok hibáját soroltuk eddig, említhetünk-e pozitívumokat? Összevethetjük például Gaal Mózes (1863–1936) hasonló című és terjedelemben is azonos könyvével,<sup>41</sup> amely nagyjából egy időben jelent meg Vértes kötetével. (A terjedelem azonosságát a *Függelek* nélkül értjük.) Gaal rengeteg életrajzot és számtalan más művet írt az ifjúság számára. Stílusa kétség kívül gördülékenyebb, mint Vértesé. Könyvében Petőfi életrajzi adatai eléggé „elmosódottak”, a születési éven kívül évszámot sehol nem ír. Még így is kerül tévedés a biográfiába, amikor nem megfelelő forrást használ. A költő első iskolái között említi például a Tolna megyei Gyöngyöt,<sup>42</sup> feltehetően Petőfi első életrajzírója, Zilahy Károly alapján.<sup>43</sup> Hivatkozások egyébként az ő munkájában sincsenek. (Hatvany írja, hogy a költő életrajzírói közül egyedül Zilahynál szerepel ez a téves adat.)<sup>44</sup> Gaal biográfiájában nem szerepel arra vonatkozó információ, hogy Petőfi mikor és hol vesztette életét.<sup>45</sup> Vértes könyvében sokkal több életrajzi adat szerepel. Abban is pontosabb Gaalnál, hogy minden idézett vers címét gondosan megadja.

Vértes könyvének egyik pozitívuma tehát, hogy nagyon sok verset említ és idéz. (Egyet hibásan, mint láttuk.) A költemények között számos kevéssé ismert szerepel. A másik, amit a kötet javára írhatunk, hogy a *Függelek*ben Petőfi prózai műveiből ad válogatást.<sup>46</sup> A pár mondatos bevezetőben maga a szerző fogalmaz így, illetve más kifejezéssel a költő „vegyes művei” közé sorolja a közölt szövegeket. Valójában leveleket és néhány hírlapi cikket tartalmaz a kötetnek ez a része, kommentárok nélkül. Vértes forrása itt minden bizonnyal a Havas Adolf-féle kritikai kiadás utolsó kötete lehetett.<sup>47</sup>

Petőfi levelei Vértes munkájának megjelenésekor még kevéssé voltak hozzáférhetőek. (Önálló kötetben Badics Ferenc adta ki őket 1910-ben.)<sup>48</sup> Ezért említhető pozitívumként szerzőnk válogatása. Ráadásul érdekes leveleket választ, bár nem közli min-

37 Vahot Imre emlékiratai..., 2:100–101.

38 FERENCZI, *Petőfi életrajza*, 3:377–378.

39 DIENES András, *Petőfi a szabadságharcban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958), 404.

40 VÉRTES, *Petőfi Sándor...*, 61.

41 GAAL Mózes, *Petőfi Sándor élete és költészete* (Budapest: Stampfel, [1898]).

42 Uo., 5.

43 ZILAHY Károly, *Petőfi Sándor életrajza* (Pest: Emich Gusztáv, 1864), 5.

44 HATVANY, *Így élt...*, 1:129.

45 GAAL, *Petőfi Sándor...*, 57.

46 VÉRTES, *Petőfi Sándor...*, 71–93.

47 PETŐFI Sándor, *Összes művei*, szerk. HAVAS Adolf, 6 köt. (Budapest: Athenaeum, 1892–1896).

48 *Petőfi levelei*, szerk. BADICS Ferencz (Budapest: Kunossy, Szilágyi és Társa, 1910).

det teljes terjedelemben. Barátokhoz, például Orlai Petrics Somához írt levelek mellett szerepelnek az afférok alkalmával a két hadügyminiszterhez, Mészárosához és Klapkához címzett levelei. Egy rövid, német nyelvű, Tyroler Józsefhez írott Petőfi-levelet is találhatunk. Tyroler réz- és acélmetsző mester volt, aki a költő arcképét elkészítette, és ezzel kapcsolatban intéz hozzá pár sort Petőfi, szándékoltan hibás németséggel.<sup>49</sup> Olvashatjuk Petőfi két utolsó levelét is, melyeket Marosvásárhelyről írt feleségének. A hírlapi cikkek között szerepel a költő *A kiskunokhoz* című írása, ami valójában egy választási proklamáció. A kiáltványt a költő a kiskunsági választókerületben osztotta szét, amikor követjelöltként odautazott.<sup>50</sup>

Nem tudjuk, eljutott-e – ahogy azt a szerző remélte – Vértes Dezső könyve a tanuló ifjúsághoz. Ha igen, akkor a *Függelék*ben közölt levelek és cikkek által adhatott többet, mint például Gaal munkája vagy más hasonló művek.

---

49 PETŐFI Sándor, *Levelezése*, szerk. KISS József és V. NYILASSY Vilma, Petőfi Sándor összes művei 7 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 394.

50 KERÉNYI, *Petőfi Sándor...*, 386.



## Fajt Anita: Nyelv szavak nélkül. A protestáns misztika magyar megszólalásai a 17. század végén

Humanizmus és reformáció 40

Budapest: ELKH – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2022, 413 l.

---

NÉMETH S. Katalin

HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, nyugalmazott tudományos főmunkatárs

ORCID: 0000-0002-7322-1205

---

A Szegedi Tudományegyetem régi magyar irodalmi műhelyében több évtizede kutatják különböző intenzitással különböző nemzedékek a 17. századi, német eredetű, magyar nyelven megjelenő protestáns műveket. Mint annyi mindent, ezt a témát is Keserű Bálint indította el,<sup>1</sup> és felsorolni is nehéz lenne azt a számtalan dolgozatot, amely az évtizedek során ezen a területen, főleg szegedi indítással keletkezett. Fajt Anita – immár a harmadik generációhoz tartozó kutató –, 2017-ben védte meg disszertációját Szegeden, amelynek kibővített és jelentősen átdolgozott változata sok kolléga termékeny javaslataival gazdagodva 2022-ben jelent meg a Humanizmus és Reformáció sorozat 40. köteteként.

A monográfia címe önmagában rejtélyes, s bár az alcím többet elárul, valójában a feldolgozott téma gazdagabb, mint azt a címlapból kiindulva sejtethetnénk. A könyv két német szerző, két magyar fordító két-két művét elemezve a német–magyar kapcsolatokat, a gyakorlati teológiai háttérrel, a fordítástechnikai metódusokat, a liturgikus és individuális vallási gyakorlatokat is tárgyalja. Fajt Anita eredeti szándéka szerint Johann Arndt és Heinrich Müller egy-egy művének magyarra fordításával, Huszti Szabó István és Szenci Fekete István fordítói tevékenységével kívánt foglalkozni, azonban többéves kutatása nyomán belátta, hogy a szűkebben kitűzött célt akkor éri el, ha a magyar–német kapcsolattörténet kevésbé feltárt területét szélesebbre tárja, és modern fordításelméleti kutatások szűkre szabott nézőpontja helyett a filológiatörténeti vizsgálódásokat, a vallástörténeti háttérrel és a nyelvi-stilisztikai elemzéseket a deskriptív leírás módszerével olvassza szintézisbe. Célkitűzésének megvalósításához szükségesnek mutatkozott nemcsak a részletes elemzés tárgyát képező 17. századi műfordítások feldolgozása, hanem a korabeli német teológiai irodalommal foglalkozó írások nemzetközi (elsősorban német nyelvű) megismertetése és a magyar protestáns szövegtörzsek hazai elemzésének feltárása, valamint a szakirodalmi megközelítés módszertani alakulásának nyomon követése is. Fajt Anita köte-

---

1 Közbevetve egy személyes megjegyzést: a recenzió szerzőjének ő adta először kezébe közel ötven éve Thienemann Tivadar *A XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei* című, az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1922-es évfolyamában megjelent tanulmányát.

tében a magyar fordításirodalom viszonylag rövid idő – húsz év – alatt bekövetkezett változásait demonstrálta, kérdéseket feltéve a korszak kiadványainak további forráselemzését illetően.

Johann Arndt (1555–1621) nemcsak a kora újkori német protestantizmus egyik meghatározó személyisége, hanem már a 17. században magyar nyelvterületen is ismert alkotó volt. Az Észak-Németországban élő szerző legnagyobb hatást gyakorló munkája a *Vier Bücher vom wahren Christentum* (I–IV), amelynek első kötete 1605-ben, majd az átdolgozott négykötetes együttes először 1610-ben jelent meg. Imádságoskönyve, prédikációs kötetei, szöveggondozásai a korszak egyik legismertebb szerzőjévé tették, akinek első magyar fordítása azonban csak 1698-ban készült el Huszti Szabó István munkájaként. Heinrich Müller (1631–1675) 1666-os *Geistliche Erquickstunden* című elmélkedésgyűjteményét Szenci Fekete István fordításában a löcsei Brewer-nyomda adta ki 1680 körül. Fajt Anita kötetében a német szerzők tevékenysége, munkájuk ismertetése és a magyar fordítások elemzése előtt összefoglalja a 17. századi protestáns német irodalom előzményeit, a kiemelt kötetek beágyazottságát a korabeli imádságirodalomba, kapcsolatát az középkori misztikus irodalom fejlődéstörténetéhez.

A két német szerző, akik közül kétségtelenül Johann Arndt gyakorolt nagyobb hatást a német és más protestáns nyelvterület országaira, nem élt egy időben, de munkásságuk a lutheránus egyháztörténet hasonló körülményei között gyakorolt hatást. A szakirodalomban sok vitát kiváltó korszakot a szerző is egy kérdőjeles fejezetcímmel foglalja össze: *Krízis? Az eszmetörténeti háttér*, amelyben a német lutheránus egyház megújulási törekvéseit tárgyalja. Ennek a korszaknak a legvitatottabb áramlata a pietizmus, amelynek hatása Arndt műveire a mai napig különböző értelmezéseket indukál. Jóllehet a korabeli pietista önreflexióktól kezdve a 20. század egyháztörténeti fejtegetéseig a leggyakrabban Arndtot a pietista szerzők közé sorolják, a modern szakirodalom egyre inkább bizonyítja, hogy a nagy hatású kegyességi művek szoros kötődése a középkori misztikához a protestáns megújulás hagyományörző kifejeződéseként értelmezhető. A 17. század elejének krízisszituációja mögött a kutatók részben társadalmi-gazdasági tényezőket láttak, mások teológiai értelmezése a belső hitélet önostorozó kétségeit vélte felfedezni. Ezek a külső körülményeket és belső meghasonlás együttélését kifejező munkák megfogalmazásukban azonban még egy nyelvi-irodalmi kettősséget is tükröztek. A középkori misztika kifejezésvilágának irodalmi tovább élése a német irodalmi nyelv megújulásával konfrontálódva hozta létre azokat a minőségileg új paradigmákat, amelyeknek magyarra fordítása meglévő nyelvi fejlődés hiányában különleges feladat elé állította a vallásos irodalom fordítóit. A fordítások keletkezését vizsgálva Fajt Anita arra is választ keres, hogy amennyiben a német szövegek az eszmetörténeti kríziskorszak termékei, a német nyelvi újítások kifejezői, miért lesznek éppen ezek az írások eltérő magyar egyháztörténeti fejlődés és nyelvi megújulást nélkülöző korszak kiválasztottjai, a magyar protestáns épületes irodalom megalapozói.

Fajt Anita könyvére példamutatóan világos szerkezeti felépítés, konzekvens vizsgálati nézőpont jellemző. A két nyitó fejezet egyenként mutatja be a német szerzőket, életrajzuk, munkásságuk teljeskörű feltárásával és tevékenységük magyarországi recepciójával. Johann Arndtról magyar nyelvterületen is jelentős szakirodalmat olvashatunk, a német szakirodalomban pedig nemcsak részletekig menő elemzések, hanem éles viták is kísérik megjelent műveinek értelmezését, különös tekintettel a pietizmushoz való kapcsolódására. Jóllehet a kötetben csak Arndt *Paradiesgärtlein* című imádságoskönyve kerül a középpontba, Fajt Anita dicsérendő módon összefoglalja a szerzőnek főleg a *Wahres Christentum...* című műve kapcsán kibontakozó vitákat

és a szakirodalomban egymástól eltérő értelmezési megközelítéseket. Arndtot a német szakirodalom egyik csoportja mint a lutheránus egyház megújítóját vizsgálja, a másik vonulat a szerző spiritualista elköteleződését helyezi a középpontba, a harmadik felfogás vitatja a homogén értelmezést, és a művekben tükröződő, elkülöníthető teológiáfelfogások szerint elsősorban tevékenységének eklekticizmusát emeli ki. Ennek pozitív tartalmát fogadja el Fajt Anita is, aki a gazdag hagyományt magáévá tevő, de önálló teológiai rendszert kialakító, szuverén gondolkodóként közelíti meg a szerzőt.

A kötetben részletesen tárgyalt *Paradiesgärtlein* Arndt négykötetes teológiai rendszerezése után két évvel jelent meg, tükrözve a szerző szándékát, amely az elméleti fejtegetés után az imádság gyakorlatával kívánta nézeteit a közösségekhez és az imádkozó individuumokhoz eljuttatni. Fajt Anita nemcsak a *Wahres Christentum*mal való kapcsolatot értelmezi, hanem elhelyezi a művet a korabeli német imádságirodalom folyamában, és felhívja a figyelmet arra, hogy a szélesebb közönséghez eljutó, populárisabb műfajú kötet kevesebb vitát kiváltó kortárs recepciót tudott felmutatni.

A monográfia másik központi alakja, Heinrich Müller csupán Arndt írásos munkásságát ismerhette, imádságoskönyvében (*Geistliche Erquickstunden*) azonban kimutatható a jellegzetes arndti felfogás, az individuum elérésének célja, a személyes vallási gyakorlatra való ösztönzés. Müller tevékenységét nem kísérte olyan heves vita, mint Johann Arndtét, többnyire elfogadták reformortodox teológusnak, aki misztikus elemek sajátjává tételével a korai pietizmus előkészítőjévé vált. Fő művét a német szakirodalom általában elmélkedésgyűjteményként értelmezte, amely egyaránt alkalmas gyülekezeti felolvasásra vagy egyéni elmélkedésre.

A két kiválasztott mű magyarországi recepciója nem kötődik csupán Huszti Szabó és Szenci Fekete tevékenységéhez. Ugyan Huszti Szabó munkája az első ismert Arndt-fordítás, de a *Wahres Christentum* különböző részei később számtalan szerző fordítói munkásságát gazdagítják, közülük is kiemelendő az elmélkedések egy részét elsőként magyarra ültető Petróczi Kata Szidónia. Az Arndt-recepció feltárásában nagy szerepet játszott Keserű Bálint és Font Zsuzsa, de ide kapcsolandó Csepregi Zoltán pietizmuskutatása is. Tóth Gergely és munkatársai tevékenységének köszönhetően a történeti kutatásban reneszánszát élő Bél Mátyás imádságoskönyve és a német pietista imádságok kapcsolata Fajt Anita kutatásai által kapott éles fényt és biztatást a részletesebb elemzések megvalósítására. Bél mindkét elemzett szerzőtől vett át imádságokat, a táblázatos kimutatás mellett Fajt Anita arra figyelmeztet, hogy időszerű lenne a magyarországi német nyelvű imádságoskönyvek rendszerezése.

A Heinrich Müller-recepcióvizsgálat elindítása Pukánszky Béla nevéhez fűződik, aki nemcsak a magyar fordításokkal foglalkozott, hanem a Brassóban megjelent német kiadással is, amely Nicolaus Müller, az erdélyi német nyelvű irodalom fejlődéséért legtöbbet tevő, Morvországból betelepült nyomdász műhelyében jelent meg 1681-ben. A recepciókutatásban fontos szerepet játszott a német és magyar kiadások paratextusainak értelmezése, a kötet végén található függelék ehhez nyújt új keletkezéstörténeti információkat.

Fajt Anita könyvének harmadik fejezete a két magyar műfordító életrajzának és tevékenységének tömör bemutatása. Noha Huszti Szabó Istvánról meglehetősen sok szakirodalmi említés áll rendelkezésre, az egymásnak ellentmondó adatok, a forráshiány néhány dátumot bizonytalanná tesz. Meglehetősen furcsa, hogy bizonyos iratok, amelyekre még a huszadik századi szakirodalom is hivatkozott, ma már nem fellelhetőek, így az 1671-ben született szerző peregrinációs

útjának állomásairól vannak ismeretek, de a Rákóczi-szabadságharcban játszott szerepéről már Weszprémi István orvoséletrajza sem tudott, és Esze Tamás 1953-as és 1964-es írásainak állításai is ellenőrizhetetlenek. Esze Tamás levéltári hivatkozásának alapja a Károlyi nemzetség levéltárából tűnt el, a *Paradicsomkertecske* egyik kéziratvariánsát pedig korábban az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrizték, ám a kézirat az 1994-es utolsó szakirodalmi említés óta lappang. Huszti Szabónak a pietizmushoz való kötődése Font Zsuzsa hallei kutatásainak köszönhetően ismerhető, a Franckensche Stiftungon gyűjteményeinek alapos ismerete Huszti orvosi és fizikai tanulmányaira irányítják a figyelmet.

Szenci Fekete István életéről Payr Sándor egyháztörténésznek köszönhetően lényegesen pontosabb ismereteink vannak. Az 1674-es gályarabperben is megidézett, ám a kihallgatás elől külföldre menekült lelkész számos németországi városban megfordult, de eljutott Dániába és Svédországba is. Az 1679 után Nyugat-Magyarországon tevékenykedő lelkész vallása miatt újabb menekülésre kényszerült, bécsi raboskodása idején át is tért a katolikus hitre, így Payr monográfiája nyomán az evangélikus egyház „hitehagyott püspökeként” emlegeti az utókor. Az életrajz mellett Fajt Anita külön alfejezetben foglalkozik „az exuláns Szenci Feketével”, aki német nyelvterületen több helyen prédikált, és prédikációi Jénában meg is jelentek. A szerző a német szövegek ismeretében bizonyítottan látja, hogy Szenci Fekete már akkor ismerte Heinrich Müller munkásságát, és hatása alól nem vonta ki magát, ugyanakkor bizonytalan abban a kérdésben, hogy a lelkész kinyomtatható szöveg közreadására alkalmas német nyelvtudással rendelkezett.

Fajt Anita könyvének törzsanyaga a két német imádsággyűjteménnyel és azok magyar fordításával foglalkozik. Johann Arndt műveinek nincs kritikái kiadása, sőt mostanáig műveinek bibliográfiája sem készült el. Szerzőnknek köszönhetjük, hogy a további kutatások megkönnyítése érdekében ezt a munkát elvégezte. Azonban Fajt Anita 80 edíciót felsoroló bibliográfiája nem csupán egyszerű regisztrálás, hanem mikrofilológiai akribiával megvalósított összehasonlító munka annak érdekében, hogy sikerüljön meghatározni azt a kiadást, amelyet Huszti Szabó István fordításának alapműveként vizsgálhatunk. Az alapos vizsgálat után – megengedve, hogy az elveszett példányok miatt lehetnek hiátusok – Fajt Anita meggyőző bizonyítékokat sorakoztatott fel annak érdekében, hogy kiválasszon egy edíciót, a *Paradiesgärtlein* 1666-os goslari kiadását, amelyet szövetszerűen összevetett az első magyar nyelvű fordítással. Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári nyomdájában 1698-ban megjelent *Keresztyéni Jóságos tselekedetekkel tellyes Paradicsom Kertecske* című kötet vizsgálatánál Fajt Anita minden értékelhető szempontot figyelembe vett, az illusztrációkat, a paratextusokat, a mutatókat, segédleteket éppúgy, mint a legfőbb összevetési szempontot, a szövegazonosságot.

Fontos vizsgálódási szempont volt, hogy a szerző nemcsak az első kiadást vetette össze Arndt német szövegével, hanem a Bél Mátyás által 1624-ben Nürnbergben ismét megjelentetett magyar fordítást is, amelynek módosításaival együtt immár három szöveghagyományt tudott egymás mellé helyezni. Bél kegyességi munkáit a kutatás eddig kevésbé vizsgálta, ha a magyar kiadással szinte párhuzamosan készült szlovákizált cseh nyelven közreadott *Paradicsomkertecske* is érthető olvasó kezébe kerül, az átdolgozás is újabb perspektívát nyerhet. Miután Huszti Szabó fordításkötete 122 imádságot tartalmaz, a teljes szöveg részletes elemzése túlfeszítené a monográfia kereteit, Fajt Anita gondos mérlegelés után négy imádság részletes elemzésével mutatja be a fordító módszereit, önállóságát vagy szöveghűségét. Ez utóbbiról idézzük a szerző megállapítását, a

fordító „a szóról szóra fordításnál messzebb merészkedik, de alapvetően nem parafrázál”. (171.) Arndt eredeti szövegének vizsgálatakor a szakirodalom már megállapította, hogy Arndt szorosan kötődött Luther nyelvéhez, ugyanez Huszti Szabónál a felsorakoztatott példák tanúsága szerint kevésbé kimutatható. Ugyancsak érdekes önállóságra mutat, hogy a korabeli prédikációk és a bibliai citátumok vizsgálatának több szerzőt is elemző irodalmát felhasználva Huszti Szabó esetében is az állapítható meg, hogy a *Bibliát* jól ismerő, de elsősorban a német imádság-irodalom kifejezésszokásaira támaszkodó fordítása nem vezethető vissza egyetlen magyar bibliafordítás közvetlen kapcsolatára. Ezeket a megállapításokon túl azonban a legfontosabb az a vizsgálati szempont, amelyre a kötet címadása utal: Huszti Szabónak némi túlzással nyelvet kellett újítani. Arndt középkori misztikára visszanyúló retorikai alakzatai a magyar nyelvben szöveghűen nem fordíthatók, Huszti Szabó feladatát gyakran körülírásokkal, szövegbővítéssel, szinonimák, jelzők alkalmazásával oldja meg. Újabb vizsgálatokat igényel, hogy jóllehet Huszti Szabó alig hagy el valamit is a szövegből, de Arndt szövegének a középkori misztikában gyökerező Jézus-rajongó mondatai – talán nyelvi megfelelés hiánya vagy felekezeti megfontolások miatt – kimaradnak a magyar fordításból.

Heinrich Müller *Geistliche Erquickstunden* című elmélkedésgyűjteményének hatása felfedezhető Quirinius Kuhlmann, Sigmund von Birken, Nicolaus Müller munkásságában is. Hogy Birken az általa vezetett Pegnesischer Blumenorden nevű költői társasággal megjelentetett egy verses átdolgozást Heinrich Müller munkájából, azt bizonyítja, hogy az elmélkedések szerzőjének stílusa, teológiai felfogása közel állt a 17. századi német nyelvi megújulás képviselőinek poétikai világához, ahol jellemző megjelenési forma volt a közös olvasás és írás. Birken levelezett Müllerral, a közelmúltban megjelent 14 kötetes *Werke und Korrespondenz* című kritikai kiadás nemcsak Birken és Müller kapcsolatához, hanem a Pegnesischer Blumenorden iratanyagának magyar vonatkozásaihoz is kimeríthetetlen forrásanyagot szolgáltat. Szenci Fekete fordítása elsősorban a gyakorlati teológiai szempontokat helyezte előtérbe, ez a nyilvános prédikációra való alkalmaság inspirálta a brassói Nicolaus Müllert is a kiadás megvalósítására.

Fajt Anita kitarató kutatással meglehetősen bizonyossággal állítja, hogy Müller elmélkedéseinek kilenc példányból is ismert kiadása közül Szenci Fekete az 1677-ben Frankfurtban megjelent edíciót használta fel fordítása alapjaként. Payr Sándor szerint munkája „kiváló irodalmi érzékről és teológiai képzettségről” tanúskodik. A szakirodalomban eltérőek a nézetek arról, hogy a magyar fordító a tartalmilag pontos fordítást vagy az eredeti stílus megőrzését tekintette fontosabbnak. Fajt Anita stílusvizsgálata szerint az elsősorban közösségi használatra szánt fordítás érdekében Szenci Fekete igyekezett a tartalmi hűséget megőrizni, ennek érdekében nyelvi kifejezésmódja kevésbé cizellált, közelebb áll a hétköznapi beszédhez. A Müller által megőrzött középkori retorikai alakzatok és a német poétikai megújulás előszele Szenci Feketét arra készítik, hogy a magyar nyelv lehetőségeit kitágítva ugyancsak több újdonságot alkalmazzon szövegében. A magyar szöveg elemzését a szerző jelentős mennyiségű párhuzamos idézetpéldával támasztja alá, nem feledkezve meg arról sem, hogy a 17. századi fordításgyakorlat más szerzőit is idézze következtetései igazolásául. A bibliai citátumok, a frazeológia vizsgálatakor – utalva Huszti Szabónak a *Biblia* szövegétől való merészebb eltávolodására – Fajt Anita kimutatja, hogy Szenci Feketenél a *Biblia* nyelvéhez erőteljesebb kötődés figyelhető meg, mint gyakorló lelképásztor főleg a vizsolyi biblia köznyelvben meggyökeresedett, immár százéves frazeológiájának használatával él.

Fajt Anita monográfiájának célja a két fordítás kimerítő elemzésével az volt, hogy válaszunk kapjunk arra a kérdésre, miben térnek el a magyar fordítások az eredetitől, hogyan tükröződik a magyar szövegben a 17. század végének német nyelvterületen megvalósuló protestáns irodalmi gyakorlata. Véggöveketként szerint az eltérések három területen érzékelhetők: a terminológiában, a használatban és a hagyományozódás módjában. A két, egymástól függetlenül keletkezett fordítás jellemzőinek hasonlósága nem az eredeti szövegek hasonlatosságára vezethető vissza, hanem a korszak magyar nyelvű protestáns irodalmának összefüggéseire, a nyelvi fejlődés alakulásának párhuzamaira utal.

A rendkívül alapos monográfia hiányosságait a recenzens nem tudja felmutatni, elsősorban azért, mert a szerző maga határozza meg a kutatás további irányát, vet föl olyan kérdéseket, amelyek a korábbi szakirodalom, a hiányzó kiterjedt kutatások miatt jelen helyzetben megválaszolhatatlanok maradtak. Ezért, néhány olyan kérdést sorolunk fel, amelyekre Fajt Anita hívta fel a figyelmet, egyben kijelölve a további feladatokat is.

Az egyik fontos kutatási célként Fajt Anita azt emeli ki, hogy rendszerezni kellene a magyarországi német énekeskönyveket és módszeresen vizsgálni, hogy mikor jelent meg Johann Arndt szövege ezekben az énekeskönyvekben. Ugyanígy szükség lenne a német nyelvterületre menekült lutheránus prédikátorok műveinek teljességre törekvő feltárására. Arndt imádságainak szélesebb körű vizsgálatát illetően Fajt Anita utal arra is, hogy nem volna haszontalan annak vizsgálata, hogy a jegyesmisztika, a lángoló, érzelemgazdag hangvétel protestáns megfogalmazása milyen kapcsolatba hozható Pázmány imádságainak hasonló frazeológiájával. Ugyancsak érdekes lenne a *Paradiesgärtlein* illusztrációinak, az eltérő kiadások ábrázolásának összevetése is. A magyar művek jellegzetessége, hogy gyakran átlépik a konfeszionális határokat, ez indokolná, hogy együttesen vizsgálják a különböző felekezetek miszticizmusra építő imádságos irodalmát (Husztai Szabó fordításai között például találunk protestáns és katolikus művet is).

Fajt Anitának nagylélegzetű, mikrofilológiai vizsgálatokat sem mellőző, de eszmetörténetileg szintézisteremtő munkájának elvégzéséhez számos olyan feladatot kellett megoldania, amelyek hiányában az átfogó kutatás megvalósíthatatlan lett volna. A két elemzett mű számos 17. századi kiadásának bibliográfiája mostantól – a szerzőnek hála – megbízható segédeszközt jelent az eddigi edíciókat eltévesztő vagy éppen nem is ismerő kutatók számára. A kötet függeléke azoknak a német és magyar paratextusoknak a betűhív szövegét tartalmazza, amelyek a vizsgálat alapját képező kiadásokban önálló szerepet játszottak, és értelmezték ugyan a kiadásokat, de változásaik, a különböző időszakokban történt megjelenéseik miatt nem tartoztak szorosan a törzsszöveghez. A kötetet a negyven oldalnyi szakirodalom, a pontos – és a jegyzetek névanyagát is tartalmazó (!) – névmutató, valamint az összehasonlítást is lehetővé tevő német és magyar kiadásokból származó 18. századi illusztrációk zárják le. A Humanizmus és Reformáció sorozat 40. kötete olyan munka, amelyre a sorozat tizenkilenc kötetét gondozó hajdani sorozatszerkesztő, Jankovics József is meglehetősen tekinthetne vissza.



## Enyészetnek örvényéből ki ragadtam. Jankovich Miklós és kora

Szerkesztette Csörsz Rumen István

Reciti konferenciakötetek (ReKonf) 21

Budapest: Reciti Kiadó, 2023, 266 l.

---

### FÖLDESI Ferenc

OSZK Kézirattár, tudományos kutató, osztályvezető

ORCID: 0009-0005-8843-6769

---

Ha a szépen szerkesztett könyvre rátekintünk (a borító és a tördelés Szilágyi N. Zsuzsa munkája), a főcímben rögtön egy idézet idézet voltát ismerjük fel, még ha nem is tudjuk, honnan származik ez a kissé elliptikus mondat. Folytatni is tudnánk, ki tudnánk egészíteni, nem szó szerint, de lényegét tekintve biztosan, hiszen az örökké falánk idő egyik metaforáját olvassuk a borítón. Nemcsak az egyes szám első személy, de a kissé nehézkes szerkezet is valószínűvé teszi, hogy maga Jankovich fogalmazta 1830-as metszetportréjához epigrammaszerű feliratként.

Atyáinknak  
hóstetteit, divatit, miveit  
enyészetnek örvényéből ki ragadtam:  
századok' dűlása viharitól ki üzetett  
világ' téréen el széledett  
emlékeit,  
nyomozván, 's szerentséssen feltalálván  
viszsa térítettem:  
ön életem, 's vagyonom áldozattyával így,  
a' tőlünk eltűnt-feledett-mármár kihalt 's temetett  
magyar hajdankort  
új életre virrasztottam<sup>1</sup>

Részben programszöveg, részben összegzése egy nagy gyűjtői pályának, hiszen már együtt van az első gyűjtemény, amelynek szöveges dokumentumaihoz majd elkészül a rombuszbélyegző az 1830-as évszámmal, melyre újra és újra rálapozunk a Széchényi Könyvtár régikönyv- és kézirat-állományában kutatva. A rövid szöveg nem alaptalanul öntudatos, ha visszagondolunk a 2002-es Jankovich-kiállítás lebilincselő gazdagságára.<sup>2</sup> A felirat akár a korszak alapprogramjaként is

---

1 Lehnhardt Sámuel metszete 1830-ból. (OSZK Kézirattár, Fond 16/1.)

2 Mikó Árpád, szerk., *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei: Kiállítási katalógus* (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2002).

olvasható, a magyar hajdankor életre keltése az atyák hőstetteinek, műveinek és – meglepő szóhasználatával – divatjának megmentésével.

Jankovich nem ritkán sajátos terminológiát használ, ezért megnéztem a Czuczor Gergely és Fogarasi János által szerkesztett *A magyar nyelv szótárában* a „divat” szót, ami mégiscsak furcsán hat a ’hőstettek’ mellett. Az találjuk ott, amire számítani lehetett, egyéb jelentések között: ’uralkodó szokás’.<sup>3</sup> Túl is léptem volna rajta, ha nem akadok rá egy roppant érdekes tanulmányra 2015-ből, Kiss Erika tollából.<sup>4</sup> Jankovich ismert arcképei, a fent jelzett is, Pesky József 1823-as festményére mennek vissza. A nagy gyűjtő és literary gentleman sujtásos dolmányban, panyókára vetett mentében ül, a mente két szárnyát hosszú, ötvösművű mentekötő fogja össze.

Az ékszer maga váltakozva téglalap alakú bordás és zománcos-virágos díszű ovális tagokból áll. [...] A tárgy különlegessége a zománcdíszítés. A középbogláron és az ovális elemeken örvénylő szirmokból formált rekeszzománcos stilizált virágok láthatók. Formájuk, zománcuk színei alapján e boglárók a 17. században készültek.<sup>5</sup>

Az egészen egzakt leírást az tette lehetővé, hogy a szerző a Herzog-gyűjtemény 2011-ben haza került ötvöstárgyai között a festmény alapján agnoszkálta a mentekötőt. Mindez pedig úgy kapcsolódik a Jankovich-portré programszövegének ’divat’ szavához, hogy bármennyire is meglepő, a 19. század első éveinek divatékszerével van dolgunk. Zsinóros-kapcsos mentekötő mindig is volt, de az ötvösművű darabok csak a századfordulón jelentek meg.<sup>6</sup> Nem gondolom, hogy felül kellene írni Jankovich programjában a ’divat’ szó ’szokás’ jelentését, de tagadhatatlan, hogy a gyűjtő divatos ékszer visel, mégpedig a magyar hajdankor, a 17. század egykor divatos ékszerreit pastiche-ként „új életre” virrasztva. Talán szabad ennyi nyelvi játékoságot megengednünk a szövegnek és a komoly tekintetű úrnak.

A tanulmánykötet iniciátora és szerkesztője, Csörsz Rumen István a bevezetőben csaknem mindent érint, amiről Jankovich kapcsán lehet és kell beszélnie a kutatásnak, vázolja az életpálya fordulópontjait és a gyűjtemények jelentőségét. A hangsúly természetesen a történeti érteken és ennek megmentésén van. A bevezetőben nincs tere kifejtetni a korszak tudományos és társadalmi mozgásait és Jankovich saját útját, majd ezeket szembesíteni egymással, de nagyon határozott mozdulattal helyezi el a gyűjtőt az egykorú gyűjteményezési lehetőségek és stratégiák között, a maga gyönyörűségére és vendégei szórakoztatására Kunstkammert építő magángyűjtő és a másik pólus, az intézményben gondolkodó, már-már kultúrpolitikus gyűjtő között, kapocsként, valahol félúton. A bevezető áttekinti a Jankovich-életmű recepcióját 2002-ig, és kijelöli, egészen biztos vagyok benne, hogy túl szerényen, a mostani kötet helyét az életmű további feltárásában.

Mikó Árpád, a már többször említett 2002-es kiállítás kurátora és katalógusának szerkesztője az akkori kötet címét kölcsönzi mostani szövegéhez, alcímmel („hús év után”), mely visszatekintést ígér. Ez a szöveg is úgy olvasható, mint egy sajátos bevezető a tanulmánykötethez,

3 Czuczor Gergely és Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára*, 6 köt. (Budapest: Emich, 1862), 1:1246.

4 Kiss Erika, „Új életre virrasztott hajdankor – egy mentekötőről”, *Folia Historica* 31 (2016): 85–97.

5 Uo., 86.

6 Uo., 91.

nem részkérdéseket tárgyal, hanem átfogóan kíván foglalkozni egy jelenséggel. De nagyon paradox módon, mármint a Jankovich-portré öntudatos felíratához képest paradox módon, a szerző alapkérdése a Csörsz Rumennél is ott bujkáló kérdés: „miért és miként ment feledésbe Jankovich Miklós kollekciónak emlékezete”. (16.) E tanulmányos írásban korszakok, intézmények és esetenként neves szereplők nem okvetlenül bünként felrható mulasztásait kísérhetjük végig, és persze jeles tudósok kísérleteit, hogy a gyűjteményt és az életművet az enyészet örvényéből kiragadják. Mikó Árpád írásait, a legkülönbözőbb okokból, de csaknem mindig izgalmas olvasni. Ezt is, tudniillik túl a történeti áttekintés megalapozottságán a szöveg második fele egy *gag*, egy fricska a falánk idő orrára: memoárt ír arról, ki mindenki, mivel és hogyan segítette a 2002-es kiállítás felépítését, megőrzendő az ügynek és maguknak a szereplőknek emlékét, akik alkotó módon járultak hozzá a megvalósításhoz. A szöveg lezárásaként az azóta eltelt idő Jankovich vonatkozású művészettörténeti találatairól olvashatunk.

A kezünkben lévő kötet esettanulmányai két területre koncentrálnak. Első a gyűjteményezés, amelyet mint kulturális jelenséget immár több évtizede nagy érdeklődés kísér a nemzetközi kutatásban, és magyar szerzők is publikáltak kiváló tanulmányokat, de mivel átfogó monográfia nagyon régen jelent meg ebben a tárgyban, csaknem száz éve,<sup>7</sup> a Jankovich-jelenség pedig centrális kérdés, ennek az életműnek részletekbe menő feltárása az egyik legfontosabb feladat.

A gyűjteményezés fejezetben két tanulmányt olvashatunk, bizonyos tekintetben egymásnak ellenpárjait. Tüskés Gábor a Viczay-gyűjteményt teszi vizsgálat tárgyává, egészen pontosan az ifjabb Viczay Mihálynak (1757–1831), Jankovich kortársának gyűjteményét, melyet egyébként meglehetősen nehéz volna élesen leválasztani apjának a 18. század második felében felépített, jeles tudósok hozzájárulásával fejlesztett gyűjteményéről. A könyv- és kéziratgyűjtemény mellett már az apa jelentős numizmatikai gyűjteménnyel rendelkezett, a hangsúly később a fiú érdeklődésében is erre a területre koncentrált. Az ifjabb Viczay a legjobb nevelésben részesült, egészen fiatalon a Theresianum növendéke lett, nagy karrier várt rá Bécsben, de apja halála után hazatért Hédervárra. Bécsből és Pozsonyból ide gyűjtötte össze kincseit, a hédervári kastély pedig a Musaeum Hédervarianum nevet kapta a tudós körökben. A gyűjtemény meglehetősen jól dokumentált, és mivel az ifjabbik Viczay nagyon karakteres politikai, kulturális világgéppel rendelkezett, szabadkőműves, kozmopolita, liberális, hogy csak a legerősebb jelzőket soroljuk, melyek a gyűjtői filozófiájára és figyelmére is alapvetően rányomták bélyegüket, a gyűjtemény jellege is jobban kirajzolható, mint Jankoviché, akivel egyébként gyűjtői kapcsolatban állt. (A Margit-legenda kézírata például Viczaytól került hozzá görög és római érmékért cserébe.) A Musaeum Hédervarianum legnagyobb értékét a csaknem harmincezres éremgyűjtemény alkotta, mely nagyságnál a gróf már nem alaptalanul gondolhatott arra, hogy az összes létező görög és római éremből szerez példányt. Ezzel szemben nagyobb súlyú magyar anyagról alig van tudomásunk. Úgy tűnik, Viczay egyedül állt a kortársak között a magyar vonatkozású emlékekhez való viszonyában, nem negligálta, de a magyar hajdankor emlékeinek feltárását nem tekintette elsődleges gyűjtői feladatának.

A gyűjtők típusainak ellenpólusán találjuk Szebehleczy Borbála tanulmányának hőst, Georgios Zavirast (1744–1804). Zaviras az első magyarországi görög diaszpóra jelentős alakja. Messze nem olyan gazdag, mint például bankár, nagykereskedő, nagybirtokos honfitársai a Si-

7 ENTZ Géza, *A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig* (Budapest: magánkiadás, 1937).

na családból, Simon, majd György, akik nemességet és bárói rangot kapnak, és nem tagozódik be a magyar vezető értelmiségbe sem, kiskereskedőként él, és minden figyelmét, anyagi javait a görögségnek szenteli. Ehhez mérten kell tekintenünk könyvtárára is, melyről halálakor, 1805-ben a *Magyar Kurir* is dicsérőleg szólt, de mégiscsak alig 800 műről beszélünk, akár Viczay, akár Jankovich több tízezres gyűjteményével szemben. Zaviras az új görög kultúra megalapozását és felvirágoztatását tekintette életfeladatának, ezt szolgálta a jól dokumentált és nagyon tudatosan válogatott könyvtár (erkölcsi megfontolásokból nem képezte részét a modern szépirodalom), és magának Zavirasnak a munkái is. Nem véletlenül aposztrofáltam hősként, de sajnos inkább a tragikus hősök közé kell sorolnunk. Könyvtárát a görög közösség, a pesti egyház nem kezelte rangjához méltón, volt idő, hogy sehogyan sem kezelte, és örökösei sem, pedig 1804-ben kelt végrendeletében félreérthetetlenül rendelkezett róla, örökösének, Constantin Zavirasnak előírva, hogy minden évben 150 forintot fizessen az egyháznak, 100-at a könyvtár kezelésére, 50-et pedig gyarapítására. Főműve, a *Nea Hellas*, az első újjörög tudományos irodalomtörténet sem járt jobban. Két kézírata egy bécsi görög újságíróhoz jutott, aztán egy másikhoz, egyikük sem tudta kiadni, az utóbbtól aztán az athéni nemzeti könyvtárba került. A század második felében végre a körülmények lehetővé tették volna a kiadását, nyomdába is került, ám az athéni egyetem rektorra leállította a nyomtatást, mondván, hogy a mű színvonala csorbítaná az egyetem jó hírét. Végül aztán csak győzött a kiadáspárt, 1872-ben megjelent a munka.

A könyv második fejezetének Csörsz Rumen István a *Jankovich Miklós könyvtára* címet adta, de könyvismertetésében inkább Jankovich Miklós, a tudós avagy a gyűjtő megkísértetése címmel tárgyalnám. A nagy gyűjtő számára, különösen az intézményrendszer kiépülésének abban a szakaszában, amiről beszélünk, kötelességként jelenik meg, hogy gyűjteményét a nemzeti és/vagy tudományos közeggel megismertesse. A Viczayak az éremgyűjtemény esetében azt a megoldást választották, hogy elismert európai kutatókat hívtak meg a katalogizáláshoz, publikáláshoz, míg Jankovich maga állt bele a tudományos munkába, mégpedig a legkülönbözőbb tudományterületekre (irodalomtörténet, régészet, teológia stb.) merészkedve. A húsz évvel előtti seregszemle, a kiállítási katalógus egyes szerzői Jankovichra nagy tudósként, velük szemben más szerzők kevésbé nagy tudósként tekintenek. A kötetünkben sorakozó izgalmas esettanulmányok nem érvelnek pro vagy kontra ebben a kérdésben, csupán eseteket vizsgálnak meg, hogy árnyalják a fenti tételek homogenitását.

Teljesen feltáratlan terepre visz bennünket Zsupán Edina tanulmánya. Jankovich klaszika-filológusi teljesítményét vizsgálja meg, egy unikális humanista szöveg kiadását gyűjteményének egy pompás kódexéből. A kézirat nagyon kvalitásos 15. századi milánói darab, a *Magister vitae imperatorum* szükségnévvel jelzett mester munkája. Curtius Rufus Nagy Sándor-életrajzát tartalmazza, s mellette Angelo Decembriónak, Jankovich szóhasználatával December Angyalnak a szöveget értelmező disputáció-kommentárját. Ez utóbbinak első kiadására vállalkozott a gyűjtő. A tanulmány nagyon széleskörűen körbejárja a témát, a kódexet, a műhelyt, és a legalaposabban bemutatja a kiadást. Jankovich átfogó munkát végez, életrajzot közöl, hozza a kézirat leírását, tárgyalja Decembrio főművét, a *De politia litterariát*, majd következik maga a kiadás. Zsupán Edina megállapítja, hogy bár a (szöveg)kiadó nagyon gondosan járt el, fáradozását nem koronázta siker. A szöveg tudniillik nehéz, és nem véletlenül disputáció a címe, mintegy belső monológként az élőbeszéd ritmusát, szaggatottságát, természetességét követve kommentálja Curtius Rufust. Jankovich kiadói megoldásai esetenként jók, esetenként nem

igazán, de a legnagyobb hibát ott követi el, hogy nem tükrözi a mű, a mondatok eredeti tagolását, amivel pontosabban visszaadhatná a szöveg értelmét, sőt – és ez talán már nála is megértési problémákra utal – nagyon gyakran alakítja kijelentő mondatokká a kérdő mondatokat, súlyos értelmezési akadályokat állítva az olvasó útjába. A tanulmányban példákon át megmutatott eljárás után sokunk sommás ítéletet hozna Jankovichról, ám a szerző méltányosabb: „[A] kiadás nem a gondatlanság okán lett sikerületlen, hanem azért, mert a feladat valószínűleg meghaladta a szövegkiadó kompetenciáit”. (113.) A tanulmány másik, nem kevésbé izgalmas fejezete Jankovich – és Kazinczy! – egész életén át tartó Sallustius-projektjét kíséri végig.

A könyv következő, Zsoldos Endre tollából származó tanulmánya (*Jankovich Miklós esete a kalendáriummal*) már címével is sugallja, hogy itt valami nem lesz rendben. Schwartner Márton 1798-as statisztikai munkájának<sup>8</sup> egy lábjegyzetében úgy tudja, hogy a legrégebb magyar kalendárium 1584-ből való, ráadásul ez is csak fordítás; tehát – kérdezi – a magyarok ekkor még nem tudtak naptárt készíteni? A kérdésre 31 év múlva érkezett válasz a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain, Jankovich Miklóstól. A válasz tömören (Zsoldos idézi Jankovichtól): az első magyar kalendárium nemcsak hogy régebbi, de a „[k]alendariomok ujjabb készítését ’s használatát Európának virágzó Nemzeti egyenesen a’ Magyaroktól kölcsönözték”. (137.) Jankovichot, expressis verbis elmondja a replika elején, nemzeti büszkeségében sértette a hibás és káros jegyzet. Oly mélyen érintette Schwartner kérdés formájában megfogalmazott vádja a magyar nemzet tudományosságával szemben, hogy a válasz során (érzelmi felindultságában?) hajlamos volt a történeti, bibliográfiai tények tekintetében csupán emlékezetére hagyatkozni, anélkül, hogy a forrászövegeket kézbe vette volna, és a kevés vonatkozó szakirodalmat kritikus szemmel újraolvasta volna. És bizony bibliográfiai, történeti emlékei mindig a saját igazát igazolták. Az első magyar kalendáriumot már Mátyás udvarában elkészítette Királyhegyi János (Johannes Regiomontanus), illetve Feketevárosi György (Georg Peurbach), és legkésőbb 1475-ben meg is jelent, 38 évre szült, Mátyásnak ajánlotta a szerző, amiért aztán évjáradékot kapott. Zsoldos Endre szoros olvasással végigköveti Jankovich egész tanulmányát, és már a fenti mondatról is azt kell megállapítania, hogy minden állítása fikció, illetve tudattalan-tudatos szelekció a rendelkezésre álló szakirodalom megállapításai között. Az elsőség kérdését tehát megoldotta Jankovich, már csak a nacionálét kellett bizonyítania. Ez is sikerült, a rendelkezésre álló adatok szelektálásával magyart csinált Georg Peurbachból, születési helyét a bajor–osztrák határról (Peurbach) a Fertő tó közeli Purbachba helyezte át, így lett a Mátyásnak dedikált kalendárium egyik szerzője a magyar Feketevárosi György.

Jankovich Miklósról, a többnyelvű tudósról értekezik Kegyes Erika a következő tanulmányban. Jankovich nyelvtudományi, nyelvészeti megszólalásait veszi sorra, melyek csaknem annyira feltáratlanok, mint klasszika-filológusi munkája, a szerző csupán egy Fried István-tanulmányra tud hivatkozni előmunkálatként. Nem lévén nyelvész, kevésbé tudom megítélni a nagy gyűjtő morfológiai, etimológiai, jelentéstani és általában nyelvtörténeti megnyilatkozásainak érvényességét, melyeket rendszeresen tárgyal Kegyes Erika, én a tanulmány egyetlen fejezetére, a nyelvpolitikai kérdéseket tárgyaló bekezdésekre szeretnék csak utalni. A legfontosabb megszólalása ezen a téren az 1830-ban publikált tanulmány: *Levelek a magyar nyelv divatjáról I. Ferdinand alatt*. Jankovich kimutatja, hogy a 16. században a magyar nyelv abszolút alkalmas és

---

8 Martin SCHWARTNER, *Statistik des Königreichs Ungern: Ein Versuch* (Pest: Trattner, 1798).

alkalmazott volt a legmagasabb szintű hivatali ügyek vitelére is, mint erről diplomatikai és kormányzati szövegeimlékeink is tanúskodnak. Ma sincs másképp, mondja, és halvány allúzióval a herderi jóslat kétes voltára elmondja, hogy a magyar nyelv gazdag, erős folyó, nem apasztották el az évszázadok történelmi mozgásai. A szerző – Fried Istvánnal egyetértve – nem a szaktudományos teljesítményben látja Jankovich nyelvészeti erőnyeit, hanem abban, hogy „művelődés- és politikatörténeti aspektusból is szemléli a nyelvi érintkezéseket”. (182.)

Az ismertetett „esetek” után talán Jankovich legmegalapozottabb – mert gyűjtői, bibliográfusi attitűdjének, készségeinek leginkább megfelelő – tudományos programjáról beszél Csörsz Rumen István tanulmánya, a *Nemzeti Dalok Gyűjteményéről*. Rövidítése NDGY, ami nemcsak a tanulmány szerző és a kéziratcsoport familiáris kapcsolatáról árulkodik, de ad analogiam RMKT, RMDE stb., jelzése annak is, hogy a tíz kötetnyi kézirat a régi magyar szövegek egy típusának alapvető korpuszát képezi. Kevés megfogható adat áll rendelkezésre arról, hogy miért, milyen ütemben, milyen megfontolások alapján másoltatta össze megbízott írnokaival Jankovich az énekeket, verseket olyan őskéziratokból, amelyeknek nem kis hányada ugyancsak az ő tulajdonában volt. Hogy a gyűjtemény súlyát megbecsülhessük, a szerző – Vadai István immár örökké ott lebegő felvetését hívva segítségül: „Veszítsünk el egy forrást...!” (220) – azt mondja, sok évtized süket csendjét hallgathatnánk a magyar közköltészetben, ha Jankovich nem gyűjti a leglelkiismeretesebben a forrásszövegeket, és nem készül el saját és megbízottai munkájaként a tizkötetes korpusz. Jankovich 1827-ben azt írja Kazinczynak, hogy a dalok kiadásával foglalkozik, a kézirat azonban nem erről árulkodik, sokkal inkább egy rendkívül értékes, de „nyers szövegbank” (224) mondja Csörsz találó meghatározással. Ugyanakkor mégis komolynak kell tekintenünk a kiadási szándékot, mert mind a gyűjteményt, mind a szövegek forrásait megtartja magának Jankovich 1830 után is, és csak a második gyűjtemény darabjaival kerül be a nemzeti könyvtárba. Nincs mód végigkövetnünk Csörsz Rumen István kismonográfia terjedelmű tanulmányát, csak jelezzük, hogy a korpusz genezisétől a kiadás kérdésein át egészen az utóéletig mindennel elszámol, lelkiismeretes tudósként azt is jelezve, ha csak feltételezéseket lehet megfogalmazni egy-egy kérdésben.

Az utolsó bekezdésben a kötetben előrébb elhelyezkedő Hevesi Andrea-tanulmányról szeretnék röviden szólni. Kicsit más, mint az ismertetett esettanulmányok, mert Jankovich gyűjteményéről szól, egészen pontosan a Somogyi Károly (1811–1888) esztergomi kanonok és primási könyvtáros, levéltáros tulajdonába került Jankovich-provenienciájú kötetekről, melyek 1880-ban, a tiszai nagy árvíz után a 44 ezer kötetes könyvtár részeként Szegedre kerültek. Hevesi Andrea mintaszerűen dolgozza fel a 92 kötetet, és a kis kollekciót egységként is megvizsgálja.

Azért zárom ezzel a tanulmánnyal a kötet bemutatását, mert programszerű üzenetet hordoz. Implicite arról is beszél – mint a korábbi tanulmányok is természetesen – hogy ebben a pillanatban még nincs a kezünkben a nagy Jankovich-narráció lehetősége. A kutatásnak az anyag nagysága és szerteágazó volta miatt még jó ideig az a feladata, hogy feltárja a forrásokat, az egykori gyűjtemény lappangó darabjait, és szigorú olvasattal megvizsgálja Jankovich szövegeit, ahogy ez a figyelemre méltó tanulmánykötet is tette. Ott a helye könyvespolcunkon az 1985-ös<sup>9</sup> és 2002-es kötetek mellett.

---

9 BELITSKA-SCHOLZ Hedvig, szerk., *Jankovich Miklós a gyűjtő és mecénás, 1772–1846: Tanulmányok, Művészettörténeti füzetek 17* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985).



## „Lennék valakié”. Az Ady-kultusz és kisajátítási kísérletei 1906–2018

Szerkesztette Kappanyos András, munkatárs Major Ágnes

Reciti konferenciakötetek (ReKonf) 11

Budapest: Reciti Kiadó, 2021, 331 l.

---

BUDA Attila

ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Toldy Ferenc Könyvtára, nyugalmazott könyvtárvezető  
ORCID: 0000-0002-4183-500X

---

A kötet írásainak – amelyek eredetileg a 2019. szeptember 11-én és 12-én megtartott Ady-konferencia előadásai voltak – legerősebb hozadéka, hogy közel hozza egymáshoz a recepciót és a kultuszt, rávilágítva arra: bizonyos értelemben minden recepció a „kultuszt” építi, másfelől viszont minden kultusz egy elnyúló befogadás része. Nem tehető ugyan közējük egyenlőségjel, mert a recepció mindig megmarad a műalkotás, az életmű művészeti és életrajzi kategóriái, keretei között, a kultusz viszont túllép rajtuk. Kiterjed más művészeti ágakra, s legtöbbször, legalább itt, Európa keleti felén, magába olvaszthat politikai, vallási, ideológiai körülményeket, kívánalmakat, hagyományokat vagy hagyományfélelmeket. A recepció: *megismerés*, befogadás, azaz kritikai felhangjaival együtt is egyre bővülő körben *emeli be* a szerzőket, a műveket a nemzeti/nemzetlen túli kultúra világába, amelyen belül csak az olvasói érdeklődés- és ízlésváltozás hullámhegyei-hullámvölgyei tesznek különbséget, előbbre vagy hátrább tolva egy-egy szerzőt. És aki a hullámvölgybe kerül, az is a kultúra része marad, csak az újabbak vagy az átértékeltek mögött háttérbe szorul. A kultusz központi célja azonban a *megismertető* értelmezés, egy kész séma közvetítése. Emellett sokkal erőteljesebben törekszik a kimondott kanonizálás mellett a háttérbe húzódó dekanonizálásra is, vagyis a megerősítés–eltüntetés dichotómiájának létrehozására; *beemelés*, illetve *kirekesztés* együttes megvalósítására. A kultusz következménye lehet a kultúrharc, és a kultúrharc egyik eszköze a felfokozott kultusz. Aki a kultuszkánonon belülré kerül, az találkozhat az olvasókkal, akire viszont a kánontalanítás vár, az megszűnik a kultúra részesének lenni. Jól illusztrálhatja ezt a Petőfi–Ady–József Attila hármasság 1945. december 2-a utáni, belpolitikai célzatú előtérbe hozása. Petőfi nemzeti költővé válása halálával kezdődött, s befogadása, ha ideológiáfüggő felhangokkal is, de igen széles olvasótábor számára tette lehetővé az azonosulást. Ady életművét, benne költészetét azonban a két világháború között részben diszkreditálták, részben ellenkező politikai irányultsággal éltették, József Attilát pedig 1945-ben az olvasók alig ismerték. A vágyott irodalmi hegemonia ezért csupán az ellenkultusszal (kultúrharccal) együtt tudott érvényesülni, ami az élők – például az újholdások –, valamint a halottak – Babits, Kosztolányi stb. – irodalmi jelenlétének megszüntetését jelentette. Szerencsére csak időlegesen. A kultusz sokszor konzervál, irányít, didaktizál, vagyis lényegénél fogva a művészeti ágak szabadsága, de mindenesetre egyenlősége ellenében nyilvánul meg, spontán vagy szándékos mó-

don. A recepció szűkebb fogalom, inkább egy-egy műalkotás vagy egy-egy életmű befogadását tűzi ki célul, a kultusz ellenben túlléphet a műfaj, a művészeti ág határain, s magába olvasztja az alkotó személyiségének, korának és a keletkezés óta elmúlt időnek számtalan, nem okvetlenül a műértést elősegítő tényezőjét. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kultusznak ne lenne pozitív megismertető összetevője, elég például a *Nemzeti dalra*, a *Mona Lisára* (a festő neve nélkül is mindenki tudja, miről van szó), Michelangelo *Mózesére*, Munkácsy Mihály *Krisztus-trilógiájára*, Csontváry Kosztka Tivadar *Magányos cédrusára* vagy Antonio Vivaldi *A négy évszak* című hegedűversenyeire gondolni. Az irodalmi recepció művelőjének vonatkoztatási rendszere szövegen belül marad – még akkor is, ha nem csak a nyelvet vizsgálja –, nem közelít előfeltétellel, legfeljebb eltérő módszerekkel. A végeredmény felől tekintve a recepció mindig sikeres, hiszen elmélyíti, visszaigazolja az előzetes érdeklődést, valamint a megértésre törekvő olvasást. A kultusz viszont részben a már előtte végbement, megtörtént recepcióra alapoz, és túllép a szövegvilágon, azon kívüli előfeltételeket keres vagy fogad el, amit nem poétikai eszközök segítségével bont ki. A végeredmény felől nézve lehet sikeres, sikertelen és túlhaladott. A recepció a világ tágítását tűzi ki célként, a kultusz viszont sokszor csak a bizonyításra és a meggyőzésre tör. Mindez az alkalmazott nyelvben is megmutatkozik, míg a recepció a szöveg formai és tartalmi jellemzőinek, az életmű hatásának felfedését, illetve a mögöttük létező szellemi/fizikai világ leírását tűzi ki célul, addig a kultusz a rábeszéléshez illő, előzetes, politikailag és/vagy ideológiailag determinált kommunikációt használja. Míg egy-egy alkotás, életmű recepciója – legalábbis elméletileg – időben végtelen, bár lehetnek sűrűsödések és ritkulások, s mindig felmerülhetnek új szempontok is, addig a kultuszok ideje a kiváltó politikai, ideológiai, vallási tényezőkhöz kötődik.

Király István az Ady Endrével foglalkozó irodalom jelentős alakja volt a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben: egyfelől részt vett a recepcióban, másfelől irodalmon túli helyzeténél fogva a kultuszt is befolyásolni tudta. Életrajzaiban ugyanis az ideológia legyőzte a poétikát, nem a sokrétű értelmezést, hanem az életmű szimplifikáló alkalmazhatóságát emelte a középpontba. Veres András tanulmányának erőssége történetisége és kritikai hangja. A kultusz ingájának kilengését először Szabó Dezső és Németh László, majd őket követve Lukács György és Révai József befolyásolta. Király István Ady-recepciójában pedig mindkettő egyesült, egyaránt helyet kapva a jobb- és baloldali frazeológia, amelyek részben az aktuális jelenhez, részben a befolyásolni kívánt jövőhöz szóltak. És nyilván erős kognitív disszonanciát okoztak szerzőjüknek.

Az Ady-líra szimbolizmusa, annak vitatása, árnyalása az értelmezéstörténet egyik fontos problémája. Ezt vizsgálja, mint a kultusz kulcskérdését a recepció felől Gintli Tibor tanulmánya az Ady-szakirodalom két ismert – Komlós Aladár, Lukács György –, valamint mára elhalványult – Szabó Richárd – szerzőjének írásaiban. Lukács még Ady életében, az utolsó évtized művei előtt, Szabó Richárd közvetlenül az 1945-ös történelmi forduló után, Komlós Aladár pedig a megszelídült diktatúra elején alakította ki véleményét. Ők hárman különböző nézőpontot képviselnek, „miközben *közelítésmódjuk* kétségtelenül lényeges hasonlóságokat mutat.” (40.) A tanulmányíró kritikus szemmel olvassa a kultuszig el nem jutó megállapításokat, s Komlós Aladár „polemikus pozíciójához” kapcsolódva az utóbbi évtizedek ideológiai eredetű, illetve posztmodern Ady-értékelésekkel szembeni kritikáját fogalmazza meg.

Rákai Orsolya tanulmányában először a kultuszt mint kulturális jelenséget, majd pedig az Ady-kultusz egyik erős állításokkal megtúzdelt kritikáját, a megjelenése óta szintén kultikussá vált, Kosztolányi Dezső által írt Ady-revizíót vizsgálja. Az első rész a kritikai recepció, valamint

a kultusz(ok) történetileg változó kapcsolatával foglalkozik, megkülönböztetve egymástól a magyar irodalomban korai, dilettáns (anyagi összefüggések nélküli), majd az irodalmi sokszínűségből következő, a „véd- és dacszövevények” ellen épülő, kritika nélküli értékelfogadást. A második rész Kosztolányi revízióját járja körül, amelyet a kanonizálás kritikátlanúsága hívott elő. Kosztolányi cikkének ellentmondásossága abban rejlik, hogy a kultusz, amelyet Ady maga alapozott meg, majd laikusok és a professzionális irodalomtudomány szereplői alakítottak, nemcsak a saját, folyamatos jelenlétét, hanem „az új magyar irodalmat is gyorsan témává tette.” (60.) Adyt kritizálni nem jelentett mást, mint a modern magyar irodalmat kétségbe vonni – ezáltal a kultusz kommunikációja olyasmit erősített meg, aminek lényegében minden értékével szemben állt.

A következő három tanulmány középpontjában az Ady-kultusz személyessége áll a költőnek Krúdy Gyulához, Dénes Zsófiához és Kassák Lajoshoz fűződő viszonyán keresztül: fikció és valóság, vonzalom és karrier(vágy), női világlkép és az irodalmi kultusz a fontosabb tárgyalási szempontok.

A kötet egyik leghosszabb írása Bevezetkező Gáboré, amelyben két, kellően önmaga felé fordult személyiség találkozik: Ady Endre – Krúdy Gyula szemüvegén keresztül látva. De többnyire csak Krúdy van jelen, Ady nem beszél, róla csak szó esik. Hiszen Krúdy Adyról szóló írásainak legjellemzőbb tulajdonsága, hogy „talált és kitalált mozzanatok meghatározhatatlan mértékben keverednek bennük.” (65.) A több alfejezetből álló írás az elmúlt évek Krúdy-filológiájának tapasztalatait mutatja. Ezek egyik következménye a Krúdy-szövegek kiadásainak ütköztetése. Ennek alapján tárgyalja a szerző például az álhír, az álhíríró és a valóság viszonyát is. És ez segít az életműben a fikciót (az irodalmat) mint a valóság visszaadásának eszközét meghatározni. Krúdy Adyról szóló cikksorozata nem a dokumentarista beszédmód megvalósítója. Az olvasó szembe-sül többek között a kultusz és a fikció megkülönböztetésével, az aktuálpolitika meg a kiadástörténet találkozásával, az iskolázottság, valamint a szövegértés összefüggéseivel s a szerzőnek a recepció egyes darabjaihoz fűzött finom kérdőjeleivel.

Földes Györgyi írásának eredetisége, ahogy láthatóvá teszi, Dénes Zsófia (Zsuka) *női* mivoltában miként reflektált Ady személyiségére, illetve élete végén a *szakférfiúk* miként ítélik meg emlékezését és egykori szerepét (Ady életében) – pontosabban azt Csinszkával kapcsolatos fénytörésében. A recepció recepciója nem tudja elfedni a kínzó kérdést, hogy vajon nem egyikük ki-játszására történt-e kísérlet a másik ellen, esetleg kettős nőhibáztatás a csalhatatlan *hősimázzsal* szemben? A tanulmány életrajzi, kiadástörténeti, szövegalakulási és recepciótörténeti részei a kultusz rejtett utakon járó gyarapodását mutatják be, amit nemcsak intézmények képviselhetnek és gyakorolhatnak, hanem tőlük független, de Adyval valamilyen ismeretségbe került magánszemélyek is.

Az Ady/Krúdy-, Ady/Dénes Zsófia-relációk sorát folytatja Kappanyos András, aki Ady Endre és Kassák Lajos találkozásait vizsgálja. Kapcsolatuk egy könyvküldéssel kezdődött, s egy fanyarra hangolt személyes találkozással ért véget. A tanulmány szerzője a két költő három-három karriereseményét veti össze, a Párizs-élményt, a velük foglalkozó emlékszámokat, valamint egy-egy a kultuszban jelentős szerepet játszó nyelvi egységet – „fekete zongora”, „nikkel szamovár”, amelyek kontextusukban nyerték el sajátos értelmüket. A magyar irodalom hagyományát követte Ady saját Párizs-mítoszával, s ellenpontosította Kassák sajátos kiábrándulásával, az idővel változó Párizs-képével, hozzájárulva a francia irodalom modern szerzőivel (Baudelaire, Apollinaire) kapcsolatos hazai érdeklődés felkeltéséhez. Találó a *Nyugat* Ady-, és a *Ma* Kassák-emlékszámainak egybevetése tartalom, szerzők és a kultusz szempontjai szerint.

Wehner Tibor írása kilép a szövegek kétdimenziós teréből, és a háromdimenziós világban vizsgálja, vajon egy másik ábrázolási rendszer meg tudja-e ismételni azt, amire a szavak képesek? Milyen összefüggés van Révai, Bóka, Lukács Ady-kultusza és Csorba Géza szobra között? És az Ady-kép változásának volt-e hatása Melocco Miklós szobraira? Vannak-e kapcsolódási pontok a nyelvi kifejezések és a szobrászati formák monumentalitása között? Az aktuális ideológiai és művészetpolitikai összetevők természetesen jelen voltak, s akár tetszettek, akár nem, hatásuk, jelenlétük kiküszöbölhetetlen volt. Szembesülve a térbeli Ady-kultusz kronologikus összefoglalásával, szembetűnő a figuralitáshoz ragaszkodó koncepciók sokasága, ami érthető, hiszen a közteri szobroknak a ráismerésre és a nem elmélyült látványtapasztalatra kell tekintettel lenniük. Másfelől viszont az egyetlen nonfiguratív ábrázolás, Vigh Tamás győri szoborcsoportja, kultuszt meghaladó élményt válthat ki – kérdés, hogy mennyiben idézi ez fel magát Adyt.

A jelen nézőpontjából gondolja újra Mélyi József az 1977-es Ady-emlékét. Bár az irodalom ekkor a nemzeti/internacionalista ideológiai meggyőzés egyik eszköze volt, a hetvenes évek vége, noha tartalmazta az 1930-as, illetve 1950-es évek irodalompolitikájának elemeit, mégis szabadabb volt azoknál. Ebből következett, hogy a kerek évforduló megítélésében a szellemi élet irányítói között a hatalom oldalán is lehettek eltérések, mert a saját jogukon írók között nyilván voltak. Egyfelől a Petőfi-Ady-József Attila triász előtérben tartása a folyamatos konszolidációra törés és kényszerülés eszköze volt, másfelől viszont az „erjedés” jele, kezdete a hatalom oldalán megjelenő felfogáskülönbség, még akkor is, ha ez igazán csak az utókorból látszik. Aczél György és Pozsgai Imre eltérő megközelítése a népművelés-közművelődés fogalomparban ragadható meg, s ez a különbség egyben a szemléletváltás jeleit is mutatta. Míg egyfelől jelen volt a kimondott hamisítás – Juhász Ferenc Adyt a munkásmozgalom támogatójaként, Óvári Miklós pedig a népi hazafiasság képviselőjeként jelenítette meg –, másfelől – igaz, nem a határokon belül – akadt fórum, ahol feltették azt a kérdést is, hogy Ady vajon milyen magyarságra nevelt.

Önálló blokkot alkotnak Szabó Ferenc János, Rákai Zsuzsanna és Ignác Ádám tanulmányai is, amelyek Ady verseinek zenei feldolgozását, újraírását vizsgálják, a döntően dalokban megmutatkozó inspirációt. Az énekhang-hangszer kettősét a romantika erősítette fel, Schubert és mások dalai a koncerttermeken kívül inspiráló hatást jelentettek a nagyvárosok éjszakai életére is. Valószínű, hogy az Ady-dal-szerzők közül Reinitz Béla és esetleg Beretvás Hugó neve ismert az életmű olvasói között. Kevesebben tudják azonban, hogy Bartók és Kodály is komponált Ady-dalokat, a húszas évek végéig tartó első időszak többi zeneszerzője pedig már teljesen kikopott az emlékezetből. Tanulságos a Reinitz- és Kodály-dalok recepciójának megállapításával szembesülni, a nemzeti klasszicizmus elképzelése és valósága közötti különbséget meglátni. A mai olvasóhoz időben legközelebbi korszakot feldolgozó írás egyik alapkérdése pedig a lenézett „populáris” és a hozzá képest felmagasztosított „klasszikus” zene kapcsolata, illetve az első találkozása a „térítő”, majd „tanító” jellegű aktuálpolitikával.

Új szempontokat hoz Arató László megközelítése, aki Pilinszky Jánosnak Ady költészetével kapcsolatos megállapításait, főképpen annak jövőbeli befogadói igényét szembesíti a jelen (a posztmodern) olvasói nehézségeivel, apályával. És nemcsak szembesíti, hanem differenciált szakirodalmi forrásaival, illetve azokra vonatkozó kritikai megjegyzéseivel maga is Pilinszky előrelátását támogatja. Nem tudni, hogy valóban jön-e majd (egyszer vagy hamarosan) az Ady-olvasásban fel lendülés, de az utolsó rövid fejezet, amely a kultusz változó – az irredentától a forradalmárig tartó – értelmezését, Ady-képét veti össze a tankönyvek szövegbemutató, -értelmező módszerével,

átvezet a következő tanulmányához. Fenyő D. György ugyanis az oktatás és a kultusz összefüggéseit vizsgálja. Felteszi a kérdést, hogy össze lehet-e kapcsolni egyáltalán a kettőt, és teljes joggal állapítja meg, hogy az irodalmi (vagy bármilyen egyéb) alkotás keletkezése, maga a produktum, s mindaz, amit kiváltott a magaskultúrában és a populáris befogadásban, egyaránt része az értelmezésnek. Lehet vizsgálni csak az egyiket vagy csak a másikat, de az egyik felől kirekeszteni a másikat, hiba. E meg gondolás jegyében tárgyalja a síremlékeket, a szoborcsoportokat, a lakókörnyezetet, a halotti maszkot, a temetést, valamint néhány kiemelt előadói produkciót.

A következő két tanulmány, Boka László és Kosztolánczy Tiboré is kapcsolódik egymáshoz, Ady utolsó évtizedének kultuszához. Ennek kezdete a *Nyugat* Ady-száma, amelyet Kosztolánczy Tibor részben levéltári adatok segítségével Osvát terve és a megvalósulás kettősségében, részben a közölt szövegek részletes elemzésével értelmez. Az emlékszámot követő recepciót pedig Boka László tekinti át, differenciálva a modernitás képviselőinek személyi, intézményi és hely szerinti eltérő érdekeit.

Széchenyi Ágnes tanulmányának középpontjában Schöpflin Aladár Ady-életrajza áll. Írásában részletesen szól a kötet megírásának indokáról és a halasztás okáról – a megjelenés éve 1934 –, majd sorra veszi az egyes fejezeteket, s idézetekkel támasztja alá Schöpflin személyes indíttatását. Szól a műfajról, értelmezi a szerző néhány megállapítását, a szakirodalom beemelését és kritikáját, kitér a recepció (Földessy Gyula) kifogásaira, a politika megjelenésére. Felidézi Ady Schöpflin által látott szerelmi költészetét, valamint az 1945-ös második kiadás néhány körülményét. Ezt a részletes összefoglalót annyival lehetne kiegészíteni, hogy Schöpflin munkája a *Nyugat* Kiadó életrajzokat megjelentető, olvasócsábító kötetei közé tartozott, követte 1935-ben Rédey Mária *Kassainé ifjasszony* – Jászai Mariról –, Mohácsi Jenő *Lidércke* – Madách Imréné Fráter Erzsébet –, Nizsinszkijné Pulszky Romola *Nizsinszkij* és 1936-ban Illyés Gyula *Petőfi* című életrajza. Mind az öt kötet viszonylag rövid idő alatt készült el, ez forráshasználatukat és tartalmukat is befolyásolta.

Ady Endre még élt 1918 novemberében, a Monarchia felbomlásának idején. Az 1687 óta vágyott önálló magyar állam ekkor úgy alakult meg, hogy bár nagyon sokan kívánták, senki sem volt felkészülve rá. A kiegyezést követően ugyan három terület kivételével Magyarország nagyfokú önállóságot élvezett, de az első világháború végéig elmúlt öt évtized kevésnek bizonyult ahhoz, hogy többségi konszenzus jöjjön létre az ország társadalmi, gazdasági, kulturális kérdéseiről. Kizárólag a politika hatalmi helyzete állt rendelkezésre, de az is csupán egy forradalom és két ellenforradalom bizonytalanságai után kezdhetett a stabilitás megteremtéséhez. A megegyezési értékhány mutatkozik meg Ady Endre „nemzeti” befogadásának kezdetén és elmozdulásaiban, s ez a jelző utal arra, hogy a reformkori „haza és haladás” az első fogalom szűk értelmezése miatt az államrezon oldalán ismét szembekerült egymással. S arra is, hogy az Ady-recepció az irodalmi önérték helyett a mi-ti csoportképzés, valamint a bűnbakkeresés csapásán fog kanonizálódni. Szénási Zoltán tanulmányának nagy erénye, ahogy mikrokörnyezetben, az *Új Nemzedék* alapján bemutatja azt a folyamatot, amely a halál utáni első kultuszt megteremtette, rálátást enged szerkesztői elképzelések változására, névtelenségek mögé bújó vélekedésekre, az irodalom paravánja mögötti személyes ellenérzések kimondatlanságára, fedett kimondására. S egyben lehetőséget teremt arra, hogy végig lehessen gondolni az 1945 utáni Ady-kultusz kezdetét egészen addig, amíg a Petőfi-Ady-József Attila-koncepció ki nem kristályosodott.

Jól mutatja a recepció helyébe lépő kultuszt Major Ágnes tanulmánya, amely Rozsnyai Kálmán *Ady koszorúja* című antológiáját elemzi. Rozsnyai képzőművészeti, illetve színház közeli

pályát kezdett, de az 1890-es években irodalmi jellegű írásokkal is jelentkezett; láthatóan kereszte a terepet, amelyen érvényesülni tud. Bár néhány évvel idősebb volt Adynál, másokhoz hasonlóan már az *Új versek* darabjaira is reagálhatott volna, ennek azonban nincs nyoma. Viszont relikviák gyűjtésébe kezdett, amiben feltehetően feleségének, Nilnek, Dapsy Gizellának is szerepe volt. Majd Ady halála után az új erőt kapó Ady-kultuszhoz csatlakozott a költőről szóló, neki ajánlott versek gyűjteményével. Ezt a kötetet a szerző körültekintően mutatja be és elemzi, nemcsak arra figyelve, mi került bele, hanem arra is, mi nem. A verseket több szempontból vizsgálva kis kutatási esszéket közöl, például Babits Mihály kéziratának szövegváltozatáról és annak valószínűsíthető okáról; azokról a versírókról, akik parafrázeáltak egy-egy Ady-verset; a magasztaló és a kritikus hangot megütő versekről, ami azt mutatja, hogy egy gyűjteményen belül jelenik meg a kultuszépítő és az azt lebontó hang – vagyis van olyan kultusz, aminek a kritika sem árt. Külön tárgyalási szempont a női szerzők aránya, aminek érdekességét az adja, hogy az általuk írt verseket a tanulmány írója szembesíti Adynak a női költészetről alkotott véleményével. Nem maradhat el a betegség szempontja, ahogy a részvételt megtagadó Móricz és mások kultuszhibáztatása sem. Major Ágnes írása konklúziójaként egyetért az antológiát elmarasztaló véleményekkel, másfelől azonban rámutat arra, hogy a kortárs olvasói minták megfeleltek Rozsnyai antológiája főbb jellemzőinek.

Deczki Sarolta írása a kultusz humorát közvetíti, a recepciót, amely képekben valósul meg az internet világában. Míg a kötet többi tanulmánya többnyire elképedést válthat ki – nem a megírásban, tényekben –, ez egyértelműen a nevetőizmokat mozgatja meg. A mémeket kimondottan a jelen termékének, kollektív „népművészetnek” lehetne nevezni, természetesen új közegben, új eszközökkel – nem kevés szellemességgel. A szerző kitér az Ady-apályra, illetve a közelmúlt néhány Ady-hivatkozására, és persze kérdés, hogy az Ady-hiányt a mémmé válás helyettesítheti-e. A Facebook-csoportok meg az összehasonlító lájk-elemzés, majd maguk a mémek mintha arra utalnának. S ki tudja, hogy a mesterséges intelligencia világában milyen meglepetések várnak még ránk.

E sorok írója végigkövetve a kötet tanulmányait s töprengve Ady Endre egyik önjellegzésén – „Népért síró, bús, bocskoros nemes” – arra gondol: vajon nem maga a költő volt-e az első, legnagyobb, legsikeresebb Ady-kultusz-gyártó?



## N. Horváth Béla: Nép és nemzet. Illyés Gyula I. 1902–1944

Budapest: Nap Kiadó, 2021, 473 l.

---

VERES András

HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, nyugalmazott tudományos tanácsadó, professor emeritus  
ORCID: 0000-0003-0892-3662

---

Nagy munkát vállal magára, aki Illyés Gyula hosszú és változatos életútjának és pályájának monografikus bemutatására vállalkozik. Mert egyszemélyes nemzeti intézmény volt. Kedvét lelte az ellenzéki szerepben, egyaránt bírálta és elutasította a feudális, kapitalista és kommunista rendszereket. Mégis párbeszédképes volt és maradt a mindenkori hatalom vezetői számára, akik számoltak vele, figyeltek rá. Kritikusai sokféle kettősséget mutattak ki nála. Én azt tartom személyisége leginkább figyelemre méltó ellentmondásának, hogy miközben sokszor állt ki ügyekért és kockázatot is vállalt értük, tehetsége volt a kompromisszumokhoz is, eredményesen tudott közbenjárni másokért és önmagáért.

N. Horváth Béla megjelent kötete, monográfiájának első része 1944-ig tekinti át hőse pályáját. Kitér minden fontosabb eseményre Illyés életében, és messzemenően figyel sokirányú tájékozódására, irodalmi és politikai küzdelmeire, művészi és mozgalmi teljesítményére. A könyv az életmű egészéhez viszonyítva arányosan szól a részletekről. Bár többet olvashatunk irodalmi vitákról és állásfoglalásokról, mint verseskötetokről és prózai művekről, erről legalább annyira tehet könyvének hőse, mint szerzője. De N. Horváth túl takarékosan bánik a terjedelemmel, aminek elsősorban az életrajzi ismertetések és a verselemzések látják kárát. Viszonylag ritkán fordul elő, hogy egy-egy vers tüzetesebb értelmezést kap.

A monográfiának már az előttünk álló első része is ellenszélben készült, nemcsak az Illyésről szóló szélsőséges vélekedések miatt, hanem azért is, mert az 1945 előtti időszak – ha nem is a hamis jelszavak és a diktatórikus politikai berendezés tekintetében, de – visszavonhatatlanul távolinak tűnik, s a népi írók hajdani elképzelései és javaslatai napjainkra elveszítették aktualitásukat. N. Horváth könyve nem próbálja cáfolni az akkori problémák jelentőségvesztését, mégis azt sugallja, hogy a társadalmi ellentétek iránti érzékenység és Illyés küzdelmeinek történelmi tanulsága ma is figyelmünkre érdemesíti őt.

Indulása különös és érdekes. Fiatalemberként baloldali érzelmű és gondolkodású, aki üdvözlöli a kommünt, annak bukása után menekülni kényszerül. Párizsba emigrál, ahol személyes ismeretségbe kerül az avantgárd számos kiválóságával, és őket fordítva jelentkezik először Kassák bécsi folyóiratában és a hazai avantgárd lapokban. Az erről szóló fejezetben talán az tűnhet fel leginkább, hogy Illyés csaknem minden jelentős személyiséggel igyekezett találkozni, és nem-

csak a dadaista Tzarával vagy a szürrealista Bretonnal, Aragonnal és Éluard-ral, hanem – Párizsba menet – Jászi Oszkárral, Párizsból jövet pedig Lukács Györggyel. Mindenkitől tanácsokat kért és kapott. Csírájában megjelent az, ami annyira jellemzi őt mindvégig: előszeretettel keresi fel a mérvadóknak tekintett nagyságokat. Amikor hazatért, hamarosan a *Nyugatot* szerkesztő Osvát, majd Babits mellé szegődött, ami nagymértékben segítette irodalmi érvényesülését. Az sem nevezhető esetleges, futó epizódnak, hogy 1938-ban Imrédy Béla miniszterelnökhöz fordult tanácsért: elfogadhatja-e a zsidó tulajdonban levő lap szerkesztői állását. (Ismeretes, hogy Illyés az 1950-es és 1970-es években is megőrizte ebbéli szokását.)

Költői pályája látszólag rendhagyóan alakult: az avantgárdtól fordult a realista-tárgyias líra irányába. Valójában jó érzékkel ismerte fel, hogy a húszas évek derekára lezárult a századelő magyar irodalmi forradalma, amit két nemzedék vitt végbe, a *Nyugat* és az avantgárd. Nemcsak az ő költészetében, hanem másokéban is az átmenet, a bizonytalanság időszaka volt ez. A kiinduló- és a végpont egyértelmű: Kassák *Dokumentumjától* jutott el az Erdélyi József-féle újnépies irányzathoz.

Fordulatának magyarázata sok fejtörést okozott az értelmezőknek. N. Horváth azokat követi, akik *folytonosságot* látnak a költő két korszaka között, s arra hivatkoznak, hogy a francia avantgárd is a kollektív tudattalant felszabadító költészettől talált el a konkrét kollektívum, a kommunizmus vagy a nemzeti összefogás eszményéhez. Tehát nem meglepő, hogy Illyés is ráébredt szociális gyökereire, és azonosult szülőföldje szegényeinek, majd a „nép”-ként felfogott parasztság képviselőivel.

Adyt és a *Nyugatot* megkerülte, az avantgárd meghaladásában viszont Füst Milán volt a segítségére. Németh László, aki nagy revelációval üdvözölte Illyés első kötetének, a *Nehéz földnek* megjelenését (1928), az új nemzedékről 1931-ben adott jellemzésében éles szemmel vette észre Illyés mögött Füst Milán árnyékát.<sup>1</sup> N. Horváth is megemlíti könyvében, de nem vizsgálja, hogy milyen következményekkel járt ez. Holott Németh László véleménye is kritikára szorulna, ő ugyanis kedvezően ítélte meg Illyés mintakövetését.

De ez korántsem egyértelmű. A Füst Milán által feltalált-felújított drámai monológ kirakatba tett szerepjátéka és archaizáló retorikája szándékoltan *kívül helyezi magát* a jelen (a „modern kor”) világának és költészetének tér- és időbeli koordinátáin. Keresetten ódivatú gesztusaival különálló univerzumot teremt, amelyhez következetesen ragaszkodik. Lehetséges, hogy amikor Illyés hasonlóképp archaikus retorikával próbálkozott a zsellérség létmódjának kifejezésére, valamifajta *megfeleltetést* kívánt létesíteni egy tradicionális társadalmi sors és egy tradicionális nyelvi stílus között. De mivel a zsellérsors nyomorúságát, elesettségét (mégiscsak) modern életproblémaként mutatta fel, a Füst Milán-féle líra *időtlenítő* gesztusa funkcióját veszítette, és kikezdte nem egy versének esztétikai hitelét. (Utóbb aztán Illyés gondosan kigyomlálta költészetéből a füstmilánizmusokat.)

N. Horváth Béla is a *Nyugat* első nemzedéke ellen lázadó *második nemzedék önállósulásaként* írja le a formakultuszra következő prózaiságot, a versritmus szándékolt döccenéseit. Érdekes megfigyelni, hogy a korabeli kritika a valóban újdonságnak számító témaválasztással szemben a formai különbséget emelte ki Petőfihez és a 19. századi népies költészethez képest. Talán azért, mert a tematikus rokonságuk túlságosan kézenfekvő volt. Bár irodalmi álcában történt, valójában *irodalmon túli* indítékok idézték elő Illyés költészetének meglepően gyors sikerét, ahogy később is irodalmon túli célok vezettek a népi írók mozgalmának fellépéséhez.

1 NÉMETH László, „Új nemzedék 1931”, in NÉMETH László, *Két nemzedék: Tanulmányok*, Németh László munkái, 307–355 (Budapest: Magvető Kiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975), 322–323.

N. Horváth érdemének tudom, hogy hangsúlyozza és dokumentálja Illyés Gyula *elkötelezett baloldaliságát* (manapság ennek elismerése is kockázattal jár). Az ifjúkorára visszavezethető beállítottság azonban jelentősen módosult az idők folyamán, hiszen már nem a proletariátus, hanem a falusi parasztság ügye foglalkoztatta. Nem utólagos visszavetítés, amit társadalmi krédójaként fogalmazott meg egyik 1935-ös naplójegyzetében: „Egy célom volt mindig. A zsellérség és a cselédség sorsának javítani. E célból mindenkivel társulok.”<sup>2</sup>

Ugyanakkor ismételten fölmerült a költői szerepének bizonytalansága. Feleségéhez írt egyik levelében megvallja, hogy mesterségében nem érzi magát elég erősnek. Találónak vélem Németh Lászlónak azt a megállapítását is, miszerint Illyés „[v]erseiből nem annyira a közlenivalót, mint inkább a közlés kényszerét érezzük”.<sup>3</sup>

Érthető, hogy korai kötetei, a *Nehéz föld* és a *Sarjúrendek* (1930) miért váltottak ki frissességük, szokatlanságuk révén olyan kedvező visszhangot. Annyira, hogy a harmincas évek elején Illyést tekintették nemzedéke legjelentősebb költőjének. Elbeszélő költeményei (*Három öreg*, 1931; *Ifjúság*, 1932; *Hősökről beszéltek*, 1933) viszont jóval kevésbé sikerültek, dacára annak, hogy Babits tőle szokatlan lelkesedéssel üdvözölte a *Három öreget*. A pusztai népének kemény életét és a nélkülözők apró lázadását szándékoltan henye poétikai eszközökkel jelenítik meg. Bár utal a velük szemben felhozott esztétikai fenntartásokra, N. Horváth nem lát művészi visszaesést.

A költő irodalomszemléletét, valamint a *Pusztulás* (1933) és *Oroszország* (1934) című útirajzait bemutató fejezetek a kötet legjobban megoldott részei közé tartoznak. N. Horváth éles szemmel fejt fel, hogy Illyés miképp fordult szembe korábbi felfogásával, s támogatta recenzióival és kritikáival a maga új ars poeticáját és *nemzedéképítő* szándékát, melynek során még Móriczot is ki játszotta Ady ellenében. Radikalizmusa ekkor érvényesült leginkább, a „polgári” lapok kritikájával szemben még a szovjet valóságot dicsőítő Gorkijt is védelmébe vette.

A könyv kitér a Babitscsal való szoros együttműködésére, de csaknem kizárólag Illyés felől értékelheti, holott magyarázatra szorulna a velejéig urbánus Babits rokonszenve és megértése ifjabb költőtársa eltérő beállítottsága iránt. (Az persze nyilvánvaló, ebben nagy szerepe volt annak, hogy a népi irányzat költői közül *egyedül Illyés tudott felmutatni nyugatias tájékozottságot*.) Már csak ezért is megkülönböztetett hely illeti meg Illyés vitáját Kosztolányival, aki 1934-ben az ifjú költőnemzedék népi szárnyát nyelvi pongyolással és provincializmussal vádolta. Illyés akként utasítja vissza a vádakot – a többiek nevében is –, hogy a maga sajátos avantgárd múltjára, franciás műveltségére hivatkozik (mintha nemzedéktársai is osztoznának benne), és nem kis iróniával céloz rá, hogy Kosztolányi generációja kevésbé korszerű nyugati mintákat követett, mint ő. N. Horváth joggal emeli ki, hogy Illyés nem akárhogy csúsztat, amikor *a népies szellemet a magyar szellemmel azonosítja*.

A két költő kapcsolata utóbb barátián rendeződött, s Illyés – miközben Kosztolányi halála után sajtó alá rendezte publicisztikai hagyatékát – költőtársa hatása alá került, főleg a magyar nyelv elhivatott művelése miatt nézett fel rá. Hiányolom N. Horváth beszámolójából, hogy nem említi a vita háttérében a Babits–Kosztolányi ellentétet, amely részben magyarázza, hogy miért favorizálták – egymással szemben – Illyés Gyulát, illetve József Attilát.

A könyv messzemenően számba veszi a két útirajz megszületésének előzményeit és fogadtatásukat. Nem hallgat arról sem, hogy Illyés némelykor igaztalan egyoldalúsággal jár el (a vidék-

2 ILLYÉS Gyula, *Naplójegyzetek 1929–1945*, szerk. ILLYÉS Gyuláné (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986), 70.

3 NÉMETH László, „Új nemzedék 1931...”, 321.

kel szemben teljességgel ignorálja Budapestet), máskor viszont – amikor az oroszországi viszonyokról számol be – többnyire tartózkodik a közvetlen véleményformálástól.

Kevésbé tartom jónak a kötet egyik centrálisnak mondható fejezetét, amely Illyés Gyula helyét és szerepét tárgyalja a népi-urbánus vitában. N. Horváth rendkívül vitatható módon eltérő stratégiát valló, de egyaránt *modernizációs* törekvést tulajdonít a két tábornak. „[S]emmiképp se vitatható – írja –, hogy a 20–30-as években éles vitákban szembenálló értelmiségi rétegek diskurzusa a megkésett és történetileg elengedhetetlen társadalmi modernizációról szolt.” (204.)

Már az általánosítás is kétségeket ébreszt, hiszen a *Szép Szó* baloldali köre is laza, heterogén közösség volt, sokféle nézőponttal és elképzeléssel, nem is beszélve a *Válasz* és a népi mozgalom íróiról, akik között akadt demokrata is, fasiszta is, a harmadik utasság pedig mindenekelőtt Németh László szabadalma volt. (Persze a könyv is tisztában van azzal, hogy „rendkívül heterogén népi írói csoportosulás”-ról volt szó [356], mégis gyakran általánosít.) N. Horváth nem tisztázza kielégítően, hogy mit ért modernizáción, a *változtatás szándékát* magától értetődően *azonosítja vele*. (Ez így, kimondva is olvasható – vö. 276.)

A népiek reformjavaslataként a radikális földosztást és a vele járó társadalmi átrendeződést nevezi meg, valamint a nemzeti (faji) sajátosságok figyelembevételét. Nem kétséges, hogy a félféudális állapotok bírálata jelentős teljesítményük volt. De a parasztság felemelésére fókuszáló, a föld felaprózásával járó javaslatuk gyakorlatilag *nem lépett túl a feudális gazdálkodás szerkezeti keretein*. A nemzeti sajátosságra való hivatkozást pedig részben a nyitott gazdasággal szembeni félelmük motiválta, részben a zsidósághoz kötött tőke (erőszakos) kisajátításának tervezése. Németh László „minőségszocialista” koncepciójára döntő hatással volt a német Tat-kör, amely saját megfogalmazása szerint is „konzervatív forradalmat” akart megvalósítani.

N. Horváth Béla – mint azt könyve bevezetőjében bejelenti – mai szemmel kívánja értelmezni és értékelni tárgyát, márpedig napjainkban nemcsak a marxista, hanem *valamennyi radikális antikapitalista elképzelés* zsákutcának minősül. Tehát megalapozatlan a népiek (vagy akár az urbánusok) jövőképéről azt állítani, hogy a modernizációt szolgálta volna.

Illyés Gyula részvételét a népi-urbánus vitában a könyv igen alaposan tárgyalja. Nem fukarkodik a kritikával sem. A „nemzeti irodalomról szóló [...] kijelentései – írja róla – axiómaként jelennek meg, nincs mögöttük történeti vagy irodalomtörténeti kifejtés, nincs indoklás”. (186.) Ami viszont Illyésnek a „zsidókérdésben” elfoglalt álláspontját illeti, N. Horváth pont úgy jár el, ahogy ő jellemzi (igen találóan) Illyés oroszországi útirajzát: „A fogalmazás legtöbbször határozott és egyértelmű, de nemegyszer az olvasó feladata az elmondottak összerakása vagy az abból leszűrhető jelentés megképezése.” (156.) Például idézi Illyéstől, hogy

Nem hiszem, hogy a zsidóság vezető szerepe a magyar gazdasági életben vagy az újabb kori magyar kultúra szervezésében a magyarság tehetetlenségének tükré. Nem hiszem, hogy ha nincs zsidóság, nincs magyar ipar, újságírás vagy forradalom. Könnyen meglehet, hogy sokkal különb van, ha tán valamivel később is. (196.)

Súlyos mondatok ezek (súlyosan történetietlenek és ideologikusak), amelyek értelmezésért kiáltanak. Ez azonban elmarad. Vagy idézi Fejtő Ferencet, aki szerint Illyés „felemás antiszemita”, mert viaskodik benne az européer lélek az antiszemitéval. A könyv ezt sem kommentálja. (Majd az olvasó eldöntheti.) A *Magyarok* című Illyés-kötet (1938) egyik félreérthetetlen zsidóel-

lenes passzusához pedig a következőt fűzi: „Akik Illyés antiszemitizmusát emlegetik, erős érvet kapnak”. (354.) Az író jogos elmarasztalását – közvetett módon – *másokra hárító* megfogalmazások a könyv más helyein is felbukkannak.

Illyés antiszemitizmusa persze nem egyszerű kérdés. Méltán szokás arra hivatkozni, hogy a zsidótörvények éveiben Illyés az általa szerkesztett *Magyar Csillagban* számos zsidó származású szerzőnek (aki máshol nem jelenhetett meg) publicitást biztosított, amiért a szélsőjobb zsidóbérencnek bélyegezte őt. N. Horváth is felemlíti ezt, de nem kísérli meg az így előállt ellentmondást értelmezni, holott egy monográfustól elvárható lenne. Az én feltételezésem szerint Illyés változó pozícióját az teszi érthetővé, hogy amíg a zsidóságot a magyarság vetélytársának tudta, ellene ágált, de amikor megszűnt a „versenyhelyzet”, hiszen a zsidóságnak még az élete is veszélyben forgott, Illyés természetesnek vette, hogy most már pártfogolnia kell. (De nem könnyen lépett erre az útra, az első zsidótörvény elleni tiltakozást nem írta alá.)

N. Horváth könyve egyaránt korrekten ismertetést ad az Imrédyhez és József Attilához fűződő viszonyról, de mindkettő esetében kellő forráskritika nélkül támaszkodik Illyés feljegyzéseire (és magyarázkodásaira). Külön fejezetben foglalja össze a két költő személyes kapcsolatáról való ismereteinket. Megközelítése *életrajzi* jellegű, helyel-közzel utalásokkal pályájuk részben párhuzamos, részben eltérő alakulására. Barátságuk megszakadását Illyésnek ahhoz a fanyalgó kritikájához köti, melyet a *Nyugatban* publikált a *Külvárosi éj* című verseskötetről (1932). Ennek okát részben József Attila „balra térésé”-nek tulajdonítja (ami nem állja meg a helyét, hiszen a *Halálbüntetés elleni röpiratot* még együtt készítik el 1932 júliusában), részben Illyésnek a *Nyugat* társszerkesztőjéhez, Babitshoz törleszkedésének. A személyes kapcsolat megbomlásában méltán tartja lényegesnek a két költő ellentétes életvezetési stratégiáját is. S persze azt is figyelembe kell venni, hogy Illyés a sors kegyeltje volt, az irodalmi és szellemi életben elért sikerei pedig érthető módon váltották ki kudarokat elszenvedő költőtársa ellenszenvét. Szembenállásukat mintegy megkoronázta a könyv megfogalmazása szerint (is) „igazi görög sorstragédiának” (226) nevezhető szerelmi vetélkedésük Flóraért. N. Horváth e háromszög-történetben (is) hőse felől láttatja az eseményeket, holott Illyés ekkor sem tudott vagy akart őszinte lenni magához (és elképzelt utókorához). Önnön felmentését pedig nem ott kereste, ahol joggal megtalálhatta volna.<sup>4</sup>

Az 1936-ban írt, Illyés két legismertebb prózai művéről, a *Puszták népéről* és a *Petőfiről* szóló fejezetek is a kötet legjavához tartoznak. Értelmezésük során különösen nehéz feladat lehetett a bőséges irodalomból válogatni. (Az egyik fejezetnek már a címe is ez: *A Puszták népe – és olvasatai*.) Mindkét mű megírására részben vagy egészben szűkebb pátiriája ihlette Illyést. Mindkettő *valóság és fikció kettősségére* épül, de míg a korábbi a mélyszegénység létező, de nem eléggé ismert, sokkoló és lázító világával szembesíti az olvasót, addig a másik a népköltő küldetésének és megdicsőülésének múltba vetített eszményét kínálja. Az első félig-meddig rejtett önéletrajz is, a második alig leplezett tanúságtétel az elmaradott magyar állapotok változatlanságáról.

N. Horváth két kérdéscsoport köré építi a *Puszták népe* bemutatását. Előbb a mű szociográfiai és szépírói rétegének viszonyát vizsgálja, s úgy találja, hogy először a társadalomról való – visszafogottságában is megrendítő – híradásával hatott, később viszont az érdeklődés eltolódott

4 „Abban például – írja Murányi Gábor –, hogy egy József Attilától eltérő költői, politikai út nem feltétlenül téves, legfeljebb más; hogy ugyanazt a nőt szeretni, meg- vagy visszaszerezni, és ezt kegyes hazugsággént egy pszichésen súlyos állapotban szenvedőnek nem megmondani, emberi, még ha netán gyarlón emberi is...” MURÁNYI GÁBOR, *Szövedékek: 50 év, 50 írás József Attiláról* (Pécs: Kronosz Kiadó, 2022), 182.

a mű művészi megformáltsága felé. Igen alapos a szociográfiai előzmények feltérképezésében, s joggal hivatkozik arra, hogy a *Puszták népe* inkább kapcsolódik Márai Sándor személyes hangú művéhez, az *Egy polgár vallomásaihoz*, mint Nagy Lajos szenttelen, tárgyyszerű *Kiskunhalom*-jához. Következő lépésként úgy bontja alkotóelemeire Illyés szövegének összetettségét, hogy sorra veszi jelentősebb értelmezéseinek szempontjait, megfigyeléseit. Számomra nem mindegyik szerző érvelése meggyőző (például erőltetettnek gondolom a mű család- vagy fejlődésregényként való felvetését), de nemcsak érdekes, hanem tanulságos is számba venni, hogy milyen sokféle jelentés tulajdonítható a műnek. (Már csak ezért is érthetetlen, hogy a *Puszták népe* miért került ki a jelenlegi középiskolai tantervből.)

Illyés Petőfi-könyve elszakad az Ady és Babits közti vitától, N. Horváth helyesen állapítja meg: „Ez nem a *nyugatos* idea és értékeszmény koordinátái között alakult portré. Sokkal inkább a népi mozgalom társadalomképe, műveltségisménye, irodalomesztétikai képzei alakítja Petőfi képét és költészetének értelmezését.” (282.) Egyetért Margócsy István megállapításával a Petőfi-könyv *tisztázatlan* műfajáról, és azzal is, hogy bár Illyés irodalomtörténeti forrásokra is támaszkodott (mindenekelőtt Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajzára), de szabadon bánt velük, alárendelte képzeletének és kultuszteremtő szándékának. Ismeretes, hogy a regényes életrajz hatalmas közönségikert aratott, de célzatos, eszményítő beállítása és széles körben elterjedt tárgyi tévedései kevésbé vívták ki a szakirodalom elismerését.

További két fejezet szól Illyésnek a harmincas években írt naplójegyzeteiből és rövidebb esszéiből összeállított *Magyarok* című kötetéről (1938), valamint a Szekfű Gyula által kezdeményezett és szerkesztett, *Mi a magyar?* című kötetéről (1939), Illyés ott megjelent írásáról. Nem kétséges, hogy a nemzetet a néppel azonosító felfogása mintegy kijelölte számára a népképviselő szorgalmazásának és a magyarság megőrzésének gondjaival való ismételt számvetést. Elutasította ugyan a vérségi, faji kategorizálást, de Karácsony Sándor nyomán jellegzetes magyar *nép-élekekben* gondolkodott, amelynek sajátos vonásait tükrözi szerinte a magyar nyelv is világosság-ra törekvéssel és a mellérendelt mondatfűzés kedvelésével.

N. Horváth részletesen ismerteti, és történeti kontextusba helyezi hőse változó hangsúlyú meditációit és belső kételyeit is – bár nem említi egyik rokonszenves figyelmeztetését: „A kortársak sose állapíthatják meg, hogy ki az igazi hazafi”.<sup>5</sup> A német terjeszkedéssel járó veszély szükegképpen fölérősítette nemzetföltését, és nyitottá vált a nemzetkarakterológia iránt. A magyarság legfontosabb lelki tulajdonságaként nevezte meg a szabadságszeretetet, és ez olyan, képtelen állításokra is ragadtatta őt, mint az, hogy „Aki a szabadságot szereti, az becsüli és szereti más szabadságát is. A magyarság már a honfoglalás korában ilyen türelmesen és testvériesen volt szabadságszerető.” (Idézi N. Horváth: 373.)

A nemzetkarakterológia a 19. század elején, sőt még a derekán is tényleges heurisztikai értékkel bírt, ámbár a nemzetjellem állandóságát már Széchenyi cáfolta, Madách rosszkedvű aforizmája pedig („Mi a népjellem? – Rossz szokások.”) jelezte értelmző erejének megcsappanását. A „Mi a magyar?” kérdésre persze tudományosan megalapozott válasz is adható. Illyést (és másokat) politikai célok vezették, amikor a magyar etnikum egyediségére hivatkozva elutasították a fajelméletet. Csakhogy így nem tudtak szabadulni a *vérségi származás* meghatározó szerepének elismerésétől.

5 ILLYÉS Gyula, *Magyarok*, 2 köt. (Budapest: Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., 1938), 1:42. A mondat eredetileg a *Pusztulás* című útirajzban található: ILLYÉS Gyula, „Pusztulás”, *Nyugat* 26, 17–18. sz. (1933): 190–205, 205. A *Magyarok* tartalmazza a *Pusztulás* című útirajzot is.

N. Horváth felhívja rá a figyelmet, hogy ifjúkori élményei és francia műveltsége, valamint németellenessége indította Illyést arra, hogy a francia nyelvhez és kultúrához forduljon analógiáért a magyarság jellemzésére. Frankomán orientációjában szerepe volt a *revolucionizmusnak* is, amely a modern kori francia történelmet és kultúrát oly mértékben átjárta.

Illyés újabb verseskötetei közül legrészletesebben a *Rend a romokban* cíművel (1937) foglalkozik. Talán azért is, mert megjelenésekor Halász Gábor úgy üdvözölte, mint Illyés költészetének megújulását, túllépését a modorossággal fenyegető versíró gyakorlatán. A fejezet címét (*A szintézis kötete*) szerencsétlennek tartom, hiszen az útkeresés óhatatlanul kísérletezéssel és bizonytalansággal járt együtt, a versek már csak ezért is sokfélék és széttartóak. Az *Avar* című ciklus darabjairól szólva N. Horváth is megállapítja különbözőségüket és egyenetlenségüket. A kötet egészéről elmondható ez. Találhatók benne kitűnő versek is; például nekem különösen tetszik a *Megjelenik* című „frivol biblikus parafrázis” (309), amely miatt elkobozták a kötetet, és Illyést istengyalázás címén perbe fogták.

Mégis a kötet kritikusaival tartok, akik nem érzékelnek számottevő fordulatot Illyés pályáján, mivel e kötetet is a képviselői líra uralja, jellemző beszédhelyzete az illúziótlan szembenézés válalt szerepével, s a meditáció és önelemzés hangsúlyossá válása sem jelent akkora nóvumot, mint amilyennek N. Horváth beállítja. S igencsak elveti a súlykot, amikor „a modernitás létélményét”, „az én identifikációs válságát”, „az elidegenedés lírai megjelenítését” látja bele Illyés kötetébe, és helyezi egy sorba József Attila *Eszmélet* ciklusával és Szabó Lőrinc *Te meg a világ* kötetével. (311.) Éppen az a probléma, hogy illetet volna figyelembe vennie: már a kortársak is *az utóbbiak ismeretében és hozzájuk mérten* olvashatták és ítélték meg Illyés teljesítményét. Rólunk nem is beszélve.

Kétségtelen, a kötetben találunk nagy visszhangot kiváltó, gyakran idézett verseket. A *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon* és a *Nem menekülhetsz* esetében N. Horváth is elismeri, hogy agitatív célzatú szövegek, amelyeket politikai megfontolásból jócskán felülértékeltek. A *kacsalábonforgó vár* is híven tükrözi Illyés népi elköteleződését, tömény ironiával mutatja be és utasítja el a „fent”, a dőzsölés és hamisság világát, nem kímélve saját kétértelmű társadalmi helyzetét sem. Sajnos a könyv verselemzései nem lépnek túl az alaphelyzet és a kompozíció legjellemzőbb vonásainak számbavételén, s messzemenően építenek mások értelmezésére.

A további versciklusok (*Hűtlen jövő*, 1938; *Új versek*, 1940) és kötetek (*Külön világban*, 1939; *Egy év*, 1945; *Szembenézve*, 1947) tematikus újdonsága a szerelem felszabadító ereje, majd a háborús idők zaklatottsága és a pusztulás lehetőségével való szembenézés. A fokozódó fenyegetettség részben elbizonytalanodást hozott Illyés költészetében, részben pedig politikai fellépésre sarkallta őt és elvbarátait. Az utolsó éveiben nagybeteg Babits helyett már ő szerkesztette a *Nyugatot*, a folyóirat örököséként indul *Magyar Csillagnak* pedig alapító szerkesztője. Az utóbbi élen mutatott teljesítményéről rövid fejezet szól, szívesen olvastam volna részletesebb, alaposabb ismertetést.

Ez volna hát a monográfia első része. Kíváncsian várom a folytatást. Az 1945 utáni pályaszakasz még több „kényes” kérdést vet fel, még nagyobb feladatok elé fogja állítani a szerzőt.

Befejezőképpen személyes emlékemre hivatkozom. Élénken él bennem Illyés Gyula színpompás temetése. Az irodalmi élet hivatalos és nem hivatalos vezető szerepét egyaránt ellátó költőfejedelem búcsúztatására mindenki kivonult, a magas állami és párttiszségek betöltői mellett a formálódó demokratikus ellenzék emberei is, a magyar irodalom valamennyi posztnépi és poszturbánus frakciója. Mellettem állt Könczöl Csaba, és elmélázott azon, hogy ha terroristák támadnák meg a gyászoló gyülekezetet, és sikerrel járnának, a magyar irodalom teljesen új alapokon épülhetne újra.

A folyóirat a Magyar Kultúraért Alapítvány támogatásával,  
a Petőfi Kulturális Ügynökség Nonprofit Zrt. mint Kezelő közreműködésével jelent meg.



A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.



A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja.



A kiadásért felel az Universitas Könyvkiadó igazgatója, Hargittay Emil  
(Universitas Kulturális Alapítvány, 1193 Bp., Csokonai u. 12.)

A folyóirat főszerkesztője: Kecskeméti Gábor, felelős szerkesztője: Draskóczy Eszter

Korrektor: Horváth Csaba Péter

Tördelte: Szilágyi N. Zsuzsa

A folyóirat megjelenik évente hatszor.

Budapest, 2023.

A nyomdai munkálatokat a Fellini Kft. nyomdaüzeme végezte.

HU ISSN 0021-1486 (Nyomtatott kiadás)



HU ISSN 1588-0834 (Online)



A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének folyóirata.

Terjeszti az Universitas Könyvkiadó.

Előfizethető a kiadó által kiállított átutalási számla kiegyenlítésével (számla a szerkesztőség címén kérhető: 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.).

Példányonként megvásárolható a jelentős tudományos könyvesboltokban és az egyetemi jegyzetboltokban (pl. Írók Boltja, Penna Könyvesbolt).

Egy szám ára: 1575 Ft

Éves előfizetési díj: 9450 Ft